คู่มือคัมภีร์ปทรูปสิทธิ

๔. สมาสกัณฑ์

พระมหาสมปอง มุทิโต
ศูนย์การศึกษาบาลีใหญ่และพระไตรปิฎก
วัดวิหารธรรม ต.โสมเยี่ยม อ.น้ำโสม จ.อุดรธานี

คู่มือคัมภีร์ปทรูปสิทธิ

๔. สมาสกัณฑ์

วิธีย่อนามเข้าเป็นบทเดียวกัน

สมาส วิ. - **สมสฺสเตติ สมาโส.** (สํ+อสุ+ณ)
ศัพท์ที่ถูกย่อ หรือการย่อ ชื่อว่า สมาส

- **สมสียตีติ สมาโส.**
ศัพท์ที่ถูกย่อเข้ากัน ชื่อว่า สมาส

สมาส

จะเป็นสมาสได้ เพราะ (๑) อาศัยลิงคนาม (๒) อาศัยวิภัตตินาม
เช่น **ราชปุริโส** = ราช+ปุริส (ลงวิภัตติเป็น รณฺโญ ปุริโส)

ลักษณะของสมาส ๓

เอกปทตา สมฺยุตฺตา **เอโกจฺจารณตา ยุตฺตํ**
เอกวิภตฺติตา ยุตฺตํ **สมาเส ลกฺขณตฺตยํ.** (โปราณ)

ลักษณะของสมาส มี ๓ อย่าง คือ

๑. **เอกปทตา สมฺยุตฺตา** ประกอบเข้าเป็นบทเดียวกัน
๒. **เอโกจฺจารณตา ยุตฺตํ** สวดให้เป็นบทเดียวกัน
๓. **เอกวิภตฺติตา ยุตฺตํ** ประกอบด้วยวิภัตติเดียวกัน

สมาสโดยย่อ ๖

พฺยย-กมฺม-ทิคุ-ตปฺปุ- พหุ-ทฺวนฺทา สมาสกา.

๑. **อพฺยยีภาว** อุปสคฺคนิปาตปุพฺพโก อพฺยยีภาโว.
สมาสที่มีอุปสัคและนิบาตเป็นบทหน้าและเป็นประธาน
อุ. **นครสฺส สมีปํ อุปนครํ.** (อุป+นคร)
ที่ใกล้แห่งนคร ชื่อว่า อุปนคระ

๒. **กมฺมธารย** ทฺวิปเท ตุลฺยาธิกรเณ กมฺมธารโย.
สมาสที่มีบททั้งสองเสมอกัน
อุ. **นีลญฺจ อุปฺปลญฺจาติ นีลุปฺปลํ.** (นีล+อุปฺปล)
ดอกอุบลสีเขียว ชื่อว่า นีลุปปละ

๓. **ทิคุ** สงฺขฺยาปุพฺโพ ทิคุ.
กัมมธารยะที่มีสังขยาเป็นบทหน้า (เหมือนโคสองตัว)
อุ. **ตโย โลกา ติโลกํ.** (ติ+โลก)
โลกทั้งสาม ชื่อว่า ติโลกะ

๔. **ตปฺปุริส** อมาทโย ปรปเทภิ.
กัมมธารยะที่มีบทหน้าลงทุติยาถึงสัตตมีวิภัตติ (เหมือนบุรุษของเขา)
อุ. **โสตๆ อาปนฺโน โสตาปนฺโน**. (โสต+อาปนฺน)
ผู้ถึงซึ่งกระแส(พระนิพพาน) ชื่อว่า โสดาปันนะ

๕. **พหุพฺพีหิ** อญฺญปทตฺเถสุ พหุพฺพีหิ.
สมาสที่ได้เนื้อความของบทอื่นเป็นประธาน (เหมือนผู้มีข้าวเปลือกมาก)
อุ. **สุนฺทโร คนฺโธ อสฺสาติ สุคนฺธ์** (จนฺทนํ). (สุ+คนฺธ)
(จันทน์) อันมีกลิ่นหอม ชื่อว่า สุคันธะ

๖. **ทฺวนฺท** นามานํ สมุจฺจโย ทฺวนฺโท.
สมาสที่ได้บทหั้งสองเป็นประธาน
อุ. **สมโณ จ พฺราหฺมโณ จ สมณพฺราหฺมณา**. (สมณ+พฺรหฺมณ)
สมณะและพราหมณ์ ชื่อว่า สมณพราหมณะ

สมาส ๓๐

๑. อัพยยีภาวสมาส

สมาสที่มีอุปสัคและนิบาตเป็นบทหน้าและเป็นประธาน

อัพยยีภาวสมาส มี ๒ คือ

๑.๑. **อุปสคฺคปุพฺพก** มีอุปสัคเป็นบทหน้าและเป็นประธาน
อุ. **นครสฺส สมีปๆ อุปนครๆ**. (อุป+นคร)
ที่ใกล้แห่งนคร ชื่อว่า อุปนครระ

๑.๒. **นิปาตปุพฺพก** มีนิบาตเป็นบทหน้าและเป็นประธาน
อุ. **วุฑฺฒานํ ปฏิปาฏิ ยถาวุฑฺฒ์**. (ยถา+วุฑฺฒ)
ตามลำดับแห่งผู้เจริญ ชื่อว่า ยถาวุฑฒะ

๒. กัมมธารยสมาส

สมาสที่มีบททั้งสองเสมอกัน (เหมือนกัตตาและกิริยาทรงไว้ซึ่งกรรม)

กัมมธารยะสมาส มี ๙ คือ

๒.๑. **วิเสสนปุพฺพก** มีบทหน้าเป็นวิเสสนะ (ตัวขยาย)
อุ. **มหนฺโต จ โส ปุริโส จาติ มหาปุริโส**. (มหนฺต+ปุริส)
บุรุษผู้ประเสริฐ ชื่อว่า มหาปุริสะ

๒.๒. **วิเสสนุตฺตรปท** มีบทหหลังเป็นวิเสสนะ (ตัวขยาย)
อุ. **สาริปุตฺโต จ โส เถโร จาติ สาริปุตฺตตฺเถโร**. (สาริปุตฺต+เถร)
พระสารีบุตรผู้เถระ ชื่อว่า สาริปุตตัตเถระ

๒.๓. **วิเสสโนภยปท** มีบททั้งสองเป็นวิเสสนะ (ขยาย)
อุ. **สีตญฺจ อุณฺหญฺจาติ สีตุณฺหๆ**. (สีต+อุณฺห)

ทั้งเย็นและร้อน ชื่อว่า สีตุณหะ

๒.๔. **อุปมานุตฺตรปท** มีบทหลังเป็นอุปมา

อุ. **สีโห วิยาติ สีโห, มุนิ จ โส สีโห จาติ มุนิสีโห**. (มุนิ+สีห)
ผู้เหมือนสีหะ ชื่อว่า สีหะ, พระมุนีผู้เหมือนสีหะ ชื่อว่า มุนิสีหะ

๒.๕. **สมฺภาวนาปุพฺพปท** มีบทหน้ายกขึ้นให้ปรากฏด้วย อิติ ศัพท์

อุ. **ธมฺโม อิติ พุทฺธิ ธมฺมพุทฺธิ**. (ธมฺม+พุทฺธิ)
ความรู้ว่าธรรม ชื่อว่า ธัมมพุทธิ

๒.๖. **อวธารณปุพฺพปท** มีบทหน้าห้ามบทอื่นด้วย เอว ศัพท์

อุ. **สทฺธา เอว ธนํ สทฺธาธนํ**. (สทฺธา+ธน)
ทรัพย์คือศรัทธาเท่านั้น ชื่อว่า สัทธาธนะ

๒.๗. **นนิปาตปุพฺพปท** มีบทหน้าเป็น น นิบาตในอรรถปฏิเสธ

อุ. **น มนุสฺโส อมนุสฺโส**. (น+มนุสฺส)
ผู้ไม่ใช่มนุษย์ ชื่อว่า อมนุสสะ

๒.๘. **กุปุพฺพปท** มีบทหน้าเป็น กุ นิบาตในอรรถเลว

อุ. **กุจฺฉิตํ อนฺนํ กทนฺนํ**. (กุ+อนฺน)
อาหารชั้นเลว ชื่อว่า กทันนะ

๒.๙. **ปาทิปุพฺพปท** มีบทหน้าเป็น ป อุปสัคเป็นต้น

อุ. **ปธานํ วจนํ ปาวจนํ**. (ป+วจน)
คำอันเป็นประธาน ชื่อว่า ปาวจนะ (พระพุทธพจน์)
อโสภณํ กตํ ทุกฺกฏํ. (ทุ+กต)
การกระทำไม่ดี ชื่อว่า ทุกกฏะ

๓. ทิคุสมาส

กัมมธารยะที่มีสังขยาเป็นบทหน้า (เหมือนโค ๒ ตัว)

ทิคุสมาส มี ๒ คือ

๓.๑. **สมาหารทิคุ** มีบททั้งสองรวมเป็นอันเดียวกัน (เป็นเอกวจนะนปุงสกลิงค์)

อุ. **ตโย โลกา ติโลกํ. ติณฺณํ โลกานํ สมาหาโร ติโลกํ**. (ติ+โลก)
โลกทั้งสาม ชื่อว่า ติโลกะ, การรวม ๓ โลก ชื่อว่า ติโลกะ

๓.๒. **อสมาหารทิคุ** มีบททั้งสองแยกกัน

อุ. **จตสฺโส ทิสา จตุทฺทิสา**. (จตุ+ทิสา)
ทิศสี่ ชื่อว่า จตุททิสา

๔. ตัปปุริสสมาส

กัมมธารยะที่มีบทหน้าลงทุติยาถึงสัตตมีวิภัตติ

ตัปปุริสสมาส มี ๖ คือ

๔.๑. **ทุติยาตปฺปุริส** มีบทหน้าประกอบอรรถทุติยาวิภัตติ

อุ. **ภูมึ คโต ภูมิคโต**. (ภูมิ+คต)
ผู้ไปสู่ภูมิภาค ชื่อว่า ภูมิคตะ

๔.๒. **ตติยาตปฺปุริส** มีบทหน้าประกอบอรรถตติยาวิภัตติ

อุ. **พุทฺเธน ภาสิโต พุทฺธภาสิโต** (ธมฺโม). (พุทฺธ+ภาสิต)
(พระธรรม)อันพระพุทธเจ้าทรงภาษิตไว้แล้ว ชื่อว่า พุทธภาสิตะ

๔.๓. **จตุตฺถีตปฺปุริส** มีบทหน้าประกอบอรรถจตุตถีวิภัตติ

อุ. **กถินสฺส ทุสฺสํ กถินทุสฺสํ**. (กถิน+ทุสฺส)
ผ้าเพื่อกถิน ชื่อว่า กถินทุสสะ
สงฺฆสฺสตฺถาย ภตฺตํ สงฺฆภตฺตํ. (สงฺฆ+ภตฺต)
ภัตรเพื่อประโยชน์แก่สงฆ์ ชื่อว่า สังฆภัตตะ

๔.๔. **ปญฺจมีตปฺปุริส** มีบทหน้าประกอบอรรถปัญจมีวิภัตติ

อุ. **เมถุนสฺมา อเปโต เมถุนาเปโต**. (เมถุน+อเปต)
หลีกออกจากกาม ชื่อว่า เมถุนาเปตะ

๔.๕. **ฉฏฺฐีตปฺปุริส** มีบทหน้าประกอบอรรถฉัฏฐีวิภัตติ

อุ. **รญฺโญ ปุริโส ราชปุริโส**. (ราช+ปุริส)
บุรุษของพระราชา ชื่อว่า ราชปุริสะ

๔.๖. **สตฺตมีตปฺปุริส** มีบทหน้าประกอบอรรถสัตตมีวิภัตติ

อุ. **รูเป สญฺญา รูปสญฺญา**. (รูป+สญฺญา)
ความสำคัญในรูป ชื่อว่า รูปสัญญา

๕. พหุพพีหิสมาส

สมาสที่ได้เนื้อความของบทอื่นเป็นประธาน

พหุพพีหิสมาส มี ๙ คือ

๕.๑. **ทฺวิปทตุลฺยาธิกรณ** บททั้ง ๒ มีวิภัตติเสมอกัน ขยายตั้งแต่ทุติยาถึงสัตตมี

อุ. **อาคตา สมณา อิมํ สงฺฆารามนฺติ อาคตสมโณ**. (อาคต+สมณ)
(อาราม) ที่สมณะมาสู่ ชื่อว่า อาคตสมณะ (มีสมณะมา)

๕.๒. **ทฺวิปทภินฺนาธิกรณ** บททั้ง ๒ มีวิภัตติไม่เสมอกัน ขยายตั้งแต่ทุติยาถึงสัตตมี

อุ. **ฉตฺตํ ปาณิมฺหิ อสฺสาติ ฉตฺตปาณิ**. (ฉตฺต+ปาณิ)
ผู้มีร่มในมือ ชื่อว่า ฉัตตปาณิ

๕.๓. **ติปท** มี ๓ บท

อุ. **มตฺตา พหโว มาตงฺคา อสฺมินฺติ มตฺตพหุมาตงฺคํ**. (มตฺต+พหุ..)
(ป่า) ที่มีช้างตกมันอยู่มาก ชื่อว่า มัตตพหุมาตังคะ

๕.๔. **นนิปาตปุพฺพปท** มีบทหน้าเป็น น นิบาต

อุ. **นตฺถิ เอตสฺส สโมติ อสโม** (ภควา). (น+สม)

(พระผู้มีพระภาค) ผู้ไม่มีใครเสมอเหมือน ชื่อว่า อสมะ

๔.๕. **สหปุพฺพปท** มีบทหน้าเป็น สห นิบาต

อุ. **สห เหตุนา โย วตฺตเตติ สเหตุโก** (ธมฺโม). (สห+เหตุ+ก)
(ธรรม) อันเป็นไปพร้อมด้วยเหตุ ชื่อว่า สเหตุกะ

๔.๖. **อุปมานปุพฺพปท** มีบทหน้าเป็นอุปมา ในอรรถปฐมาและฉัฏฐี

อุ. **กาโก วิย สูโร อยนฺติ กากสูโร**. (กาก+สูร) (ปฐมา)
ผู้กล้าเหมือนกา ชื่อว่า กากสูระ
สุวณฺณวณฺโณ วิย วณฺโณ ยสฺส โสยํ สุวณฺณวณฺโณ. (ฉัฏฐี)
(พระพุทธเจ้า) ผู้มีผิวพรรณดุจผิวทอง ชื่อว่า สุวัณณวัณณะ

๔.๗. **สงฺขฺโยภยปท** มีบทหน้าเป็นสังขยาทั้งคู่

อุ. **ฉ วา ปญฺจ วา วาจา ฉปฺปญฺจวาจา**. (ฉ+ปญฺจ+วาจา)
คำพูด ๕-๖ คำ ชื่อว่า ฉัปปัญจวาจา

๔.๘. **ทิสนฺตราฬตฺถ** มีอรรถระหว่างทิศ (ทิศเฉียง)

อุ. **ปุพฺพสฺสา จ ทกฺขิณสฺสา จ ทิสาย ยทนฺตราฬ,**
สายํ ปุพฺพทกฺขิณา (วิทิสา). (ปุพฺพา+ทิกฺขิณา)
ระหว่างแห่งทิศตะวันออกและทิศใต้ ชื่อว่า ปุพพทักขิณา

๔.๙. **พฺยติหารลกฺขณ** มีลักษณะการต่อสู้

อุ. **เกเสสุ จ เกเสสุ จ คเหตฺวา อิทํ ยุทฺธํ ปวตฺตตีติ เกสาเกสิ**.
(เกส+เกส+อิ)
การต่อสู้ด้วยวิธีดึงผม ชื่อว่า เกสาเกสิ

๖. ทวันทสมาส

สมาสที่ได้บททั้งสองเป็นประธาน

ทวันทสมาส มี ๒ คือ

๖.๑. **อิตรีตรโยคทฺวนฺท** ย่อรวมกัน แต่แยกกันเป็นประธาน (เป็นพหุวจนะตามลิงค์ของบทหลัง)

อุ. **มาตา จ ปิตา จ มาตาปิตโร**. (มาตุ+ปิตุ)
มารดาและบิดา ชื่อว่า มาตาปิตุ
สุรา จ อสุรา จ นรา จ อุรคา จ นาคา จ ยกฺขา จาติ
สุราสุรนโรรคนาคยกฺขา.
เทวดา อสูร มนุษย์ งู นาค และยักษ์ทั้งหลาย

๖.๒. **สมาหารทฺวนฺท** ย่อรวมกัน และรวมกันเป็นประธาน (เป็นเอกวจนะนปุงสกลิงค์)

อุ. **ปตฺโต จ จีวรํ จ ปตฺตจีวรํ**. (ปตฺต+จีวร)
บาตรและจีวร ชื่อว่า ปัตตจีวระ

ปธานสมาส ๔

๑. **ปุพฺพปทตฺถปธานสมาส** สมาสที่มีอรรถของ**บทหน้า**เป็นประธาน

ได้แก่ อัพยยีภาวสมาส

๒. **อุตฺตรปทตฺถปธานสมาส** สมาสที่มีอรรถของ**บทหลัง**เป็นประธาน
ได้แก่ ตัปปุริสสมาส

๓. **อญฺญปทตฺถปธานสมาส** สมาสที่มีอรรถของ**บทอื่น**เป็นประธาน
ได้แก่ พหุพพีหิสมาส

๔. **อุภยปทตฺถปธานสมาส** สมาสที่มีอรรถของ**บททั้งสอง**เป็นประธาน
ได้แก่ ทวันทสมาส

ส่วน **กัมมธารยสมาส** และ **ทิคุสมาส** ไม่จัดเป็นปธานสมาส ๔ เพราะเป็นได้หลายประเภท

สมาส ๒

๑. **นิจฺจสมาส** สมาสที่ถูกย่อแน่นอน คือในพระไตรปิฎกมีเฉพาะบทที่ย่อเข้ากันแล้ว
อุ. **อุปนครํ, กุมฺภกาโร**
นครสฺส อุป, กุมฺภํ กาโร (ไม่ย่อเป็นคำผิด)
อุปนครํ, กุมฺภกาโร (ย่อเป็นคำถูก)

๒. **อนิจฺจสมาส** สมาสที่ถูกย่อไม่แน่นอน คือในพระไตรปิฎกมีทั้งบทย่อและไม่ย่อ
อุ. **รญฺโญ ปุริโส, ราชปุริโส**

วิธีทำตัวรูปย่อ

๑.	ตั้งรูปสำเร็จไว้	เช่น	อุปนครํ
๒.	แยกให้เห็นศัพท์เดิม	เช่น	อุป + นคร
๓.	หลังจาก อุป ลง สิ วิภัตติ	เช่น	อุป สิ + นคร
๔.	ลบ สิ วิภัตติ	เช่น	อุป + นคร
๕.	หลังจาก นคร ลง ส	เช่น	อุป + นครสฺส
๖.	วิเคราะห์อรรถด้วยบทอื่น	เช่น	นครสฺส สมีป
๗.	ย่อเข้าสมาสและเรียกชื่อ	เช่น	อุปนครสฺส
๘.	ให้เป็นยุตตัตถสมาส	เช่น	อุปนครสฺส
๙.	ลบ ส วิภัตติ	เช่น	อุปนคร
๑๐.	เป็นปกติ	เช่น	อุปนคร
๑๑.	เรียกว่านาม	เช่น	อุปนคร
๑๒.	ที่เหลือทำเหมือนนาม		

สมาสโดยพิสดาร

๑. อัพยยีภาวสมาส

สมาสที่มีอุปสัคและนิบาตเป็นบทหน้าและเป็นประธาน

ท่านกล่าวอัพยยีภาวสมาสก่อนสมาสอื่น เพราะเป็นนิจจสมาส มีการย่อเข้ากันแน่นอน ไม่ย่อไม่มี เพราะเป็นอุปสัคและนิบาต ซึ่งมีอรรถมาก การทำวิเคราะห์จึงต้องยกเอาศัพท์อื่นที่เป็นอรรถของอุปสัคและนิบาตนั้นๆ มาตั้งวิเคราะห์แทน

นตฺถิ นิจฺจสมาสมฺหิ วิคฺคโห วิคฺคโหติ เจ
อญฺญปเทน กาตพฺโพ การสทฺโท น กตฺตริ. (โปราณ)

ไม่มีการวิเคราะห์ในนิจจสมาส, แต่จะมีการทำวิเคราะห์ด้วยบทอื่น, การศัพท์ไม่มีในกัตตุ

เช่น นครสฺส อุป สมีปํ = อุปนครํ. (อุปสัคคปุพพปทะ)
วุฑฺฒานํ ยถา ปฏิปาฏิ = ยถาวุฑฺฒํ. (นิบาตปุพพปทะ)
กุมฺภํ กโรตีติ กุมฺภกาโร (ไม่เป็น กุมฺภํ กาโร กุมฺภกาโร)

๓๓๐. อุปสคฺคนิปาตปุพฺพโก อพฺยยีภาโว. (๒ บท, สัญญาสูตร)

(**ยุตฺตตฺโถ สมาโส**) สมาสที่มีอรรถเข้ากัน **นามานํ** แห่งนามทั้งหลาย **อุปสคฺคนิปาต-ปุพฺพโก** มีอุปสัคและนิบาตเป็นบทหน้า **อพฺยยีภาโว** (**โหติ**) มีชื่อว่า อัพยยีภาวะ.

สมาสที่ย่อนามมีอรรถเข้ากันได้ มีอุปสัคและนิบาตเป็นบทหน้า ชื่อว่า อัพยยีภาวะ

อพฺยยีภาว วิ. **อพฺยยานํ อตฺถํ วิภาวยตีติ อพฺยยีภาโว.** (อพฺยย+อี+ภู+ณ)
(สมาส) อันทำให้อรรถของอุปสัคและนิบาตปรากฏ ชื่อว่า อัพยยีภาวะ

อนพฺยยํ อพฺยยํ ภวตีติ อพฺยยีภาโว.
ไม่ใช่อัพยยะ ก็กลายเป็นอัพยยะ ชื่อว่า อัพยยีภาวะ

โปรดทราบ คำว่า “**อพฺยย**” เป็นคำเรียก อุปสัคและนิบาต

อุปนคร = อุป+นคร
อุป เป็น อุปสัค ให้เรียกว่า อัพยยะ
นคร เป็น นาม
อุปนคร เมื่อ **อุป** กับ **นคร** เข้าสมาสกัน ให้เรียกว่า อัพยยีภาวะ

คำว่า “อพฺยยีภาว” แปล ๒ นัย

๑. ทำเนื้อความของอุปสัคและนิบาตให้ปรากฏชัด
๒. ทำบทที่ไม่ใช่อัพยยะ ให้กลายเป็นอัพยยะไปด้วย

เพิ่มเติม สระ อี มาจากไหน

อพฺยยีภาโวติ เอตฺถ อภูตตพฺภาเว กรภูธาตุโยเค สมฺปชฺชมาเน กตฺตริ “ปจฺจยา ทนิฏฺฐา นิปาตนา สิชฺฌนฺตี”ติ อีปจฺจยํ กตฺวา รูปสิทฺธิ เวทิตพฺพา. เตน “พหุลีกตํ, พหุลีก โรนฺตี”ติอาทิ จ สิทฺธํ โหติ. (รู.ฏีกา. ๓๓๑)

ในที่ประกอบด้วย กรธาตุ และ ภูธาตุ ในคำที่ไม่เคยมีมาก่อน พึงทราบว่า “การลง อี ปัจจัย กระทำไว้ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ ด้วยสูตรว่า ‘ปจฺจยาทนิฏฺจา นิปาตนา สิชฺฌนฺติ’ ในกัตตุว่า “อพฺยยีภาโว” เพราะเหตุนั้น รูปสำเร็จจึงมีได้ ในอุทาหรณ์เป็นต้นว่า “พหุลีกตำ พหุลีกโรนฺติ กระทำให้มาก”

อุทาหรณ์เทียบเคียงกับ อพฺยยีภาโว เพื่อให้เห็นการลง อี ปัจจัย ในที่ต่างๆ

- **อพหุลำ พหุลำ กตำ พหุลีกตำ** (ภาวนำ สมาธึ).
  กระทำภาวนาอันยังไม่มาก ให้มาก ชื่อว่า พหุลีกตะ
- **อพหุลำ พหุลำ กโรนฺติ พหุลีกโรนฺติ** (ภาวนำ สมาธึ).
  ย่อมกระทำภาวนาอันยังไม่มาก ให้มาก ชื่อว่า พหุลีกโรนฺติ

แม้จะมีอุปสัคและนิบาตอยู่ข้างหน้า ไม่เป็นอัพยยีภาวสมาสก็มี เช่น

- **โสภณำ สีลำ อสฺสาติ สุสีโล.** (พหุพพีหิ)
  ผู้มีศีลอันงาม ชื่อว่า สุสีละ
- **สุนฺทโร คนฺโธ สุคนฺโธ.** (กัมมธารยะ)
  มีกลิ่นหอม ชื่อว่า สุคันธะ
- **นตฺถิ เอตสฺส สโมติ อสโม.** (พหุพพีหิ)
  ผู้ไม่มีใครเสมอเหมือน ชื่อว่า อสมะ

๓๓๑. นามานำ สมาโส ยุตฺตตฺโถ. (๓ บท, สัญญาสูตร)

(**ยุตฺตตฺโถ**) ศัพท์ที่มีอรรถเข้ากัน **นามานำ** แห่งนามทั้งหลาย **สมาโส** (**โหติ**) มีชื่อว่าสมาส.

ศัพท์ที่ย่อนามอันมีอรรถเข้ากัน ชื่อว่า สมาส

คำว่า **ตทญฺญำ “วากฺย”มิติ รุฬฺหำ** เนื้อความอื่นจากบทสมาสนั้น เรียกว่า “วากยะ”

ตทญฺญำ = ตำ + อญฺญำ = ตสฺมา สมาสสฺมา อญฺญำ แปลว่า อื่นจากสมาสนั้น

วากยะ หรือ พฺยาสะ วิเคราะห์อรรถ	บทสมาส
นครสฺส สมีปำ	**อุปนครำ**

เอกาขฺยาโต ปทจโย สิยา วากฺยำ สการโก. (ธาน. ๑๐๖)

หมู่บทที่มีความเกี่ยวข้องกัน มีอาขยาต ๑ บท พร้อมด้วยการกะ ชื่อว่า วากยะ (ประโยค)

อพฺยยีภาโวติ เอตฺถ อภูตตพฺภาเว กรภูธาตุโยเค สมฺปชฺชมาเน กตฺตริ “ปจฺจยา ทนิฏฺจา นิปาตนา สิชฺฌนฺตี”ติ อีปจฺจยำ กตฺวา รูปสิทฺธิ เวทิตพฺพา. เตน “พหุลีกตำ, พหุลีก โรนฺตี”ติอาทิ จ สิทฺธำ โหติ. (รู.ฏีกา. ๓๓๑)

ในที่ประกอบด้วย ภูธาตุ และ กรธาตุ ในคำที่ไม่เคยมีมาก่อน พึงทราบว่า “การลง อี ปัจจัย กระทำไว้ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ ด้วยสูตรว่า ‘ปจฺจยาทนิฏฺจา นิปาตนา สิชฺฌนฺติ’ ในกัตตุว่า “อพฺยยีภาโว” เพราะเหตุนั้น รูปสำเร็จจึงมีได้ ในอุทาหรณ์เป็นต้นว่า “พหุลีกตำ พหุลีกโรนฺติ กระทำให้มาก”

อุทาหรณ์เทียบเคียง

- **อพหุลํ พหุลํ กตํ พหุลีกตํ** (ภาวนํ สมาธึ).
  กระทำภาวนาอันยังไม่มาก ให้มาก ชื่อว่า พหุลีกตะ
- **อพหุลํ พหุลํ กโรนฺติ พหุลีกโกรนฺติ** (ภาวนํ สมาธึ).
  ย่อมกระทำภาวนาอันยังไม่มาก ให้มาก ชื่อว่า พหุลีกโรนฺติ

แม้จะมีอุปสัคอยู่ข้างหน้า ไม่เป็นอัพยยีภาวสมาสก็มี เช่น

- **โสภณํ สีลํ อสฺสาติ สุสีโล.** (พหุพพีหิ).
  ผู้มีศีลอันงาม ชื่อว่า สุสีละ
- **สุนฺทโร คนฺโธ สุคนฺโธ.** (กัมมธารยะ).
  มีกลิ่นหอม ชื่อว่า สุคันธะ
- **นตฺถิ เอตสฺส สโมติ อสโม.** (พหุพพีหิ).
  ผู้ไม่มีใครเสมอเหมือน ชื่อว่า อสมะ

สมาโส วิ. **สมสฺสเตติ สมาโส สงฺขิปียตีติ อตฺโถ.**
บทที่ถูกย่อ ชื่อว่า สมาส หมายถึงถูกย่อแล้ว

สมสียเตติ สมาโส.
บทที่ถูกย่อ ชื่อว่า สมาส

สมสฺสนํ สมาโส.
การย่อ ชื่อว่า สมาส

สมาส = สํ + อสุ สงฺเขเป + ณ

สํ + อสฺ + ณ	- ลบสระสุดท้ายธาตุ	= ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสรสฺส.
สํ + อสฺ + อ	- ลบ ณ	= การิตานํ โณ โลปิ.
สํ + อาสฺ + อ	- วุทธิ อ เป็น อา	= อสโยคนฺตสฺส วุทฺธิ การิเต.
สมฺ + อาสฺ + อ	- อาเทศ ◌ं เป็น มฺ	= มทา สเร.
สมาส	- ประกอบกัน	= นเย ปรํ ยุตฺเต.

ความต่างกันระหว่างสมาสกับตัทธิต

สมาโส ปทสงฺเขโป ปทปฺปจฺจยสํหิตํ
ตทฺธิตํ นาม โหเตวํ วิญฺเญยฺยํ เตสมนฺตรํ.

การย่อบทเข้ากัน ชื่อว่า สมาส, การรวมบทเข้ากับปัจจัย ชื่อว่า ตัทธิต, พึงทราบความต่างกันระหว่างสมาสกับตัทธิต อย่างนี้

สมาส - **ปทานํ สงฺเขโป เอกปทตฺถํ สมาโส.**
การย่อบททั้งหลาย ให้เป็นบทเดียวกัน ชื่อว่า สมาส

อุ. **รญฺโญ ปุริโส ราชปุริโส.** (ราช+ปุริส)
บุรุษของพระราชา ชื่อว่า ราชบุรุษ

ตทฺธิต - **ปทปจฺจยานำ สำหิตำ ตทฺธิตำ.**
การรวมบทเข้ากับปัจจัย ชื่อว่า ตัทธิต

อุ. **กจฺจสฺส อปจฺจำ กาจายโน.** (กจฺจ+ณายน)
ลูกหลานของนายกัจจะ ชื่อว่า กัจจายนะ

การย่อ ๒

๑. **สทฺทสมสน** การย่อศัพท์ (ลุตตสมาส, อลุตฺตสมาส)
๒. **อตฺถสมสน** การย่อเนื้อความ (ลุตตสมาส, อลุตตสมาส)

ประโยชน์ของการย่อ ๒

๑. **เอกปทตฺตำ** เป็นบทเดียวกัน
๒. **เอกวิภตฺติตฺตำ** มีวิภัตติสุดท้ายเดียวกัน

สมาส ๒

๑. **ลุตฺตสมาส** การย่อที่ลบวิภัตติ
อุ. **เทวานำ ราชา เทวราชา.**
ราชาของเทวดาทั้งหลาย ชื่อว่า เทวราช

๒. **อลุตฺตสมาส** การย่อที่ไม่ลบวิภัตติ
อุ. **อุรสิ โลโม อุรสิโลโม.**
ขนที่อก ชื่อว่า อุรสิโลม

ยุตฺตตฺโถ วิ. **ยุตฺโต อตฺโถ ยุตฺตตฺโถ.**
เนื้อความอันประกอบกัน ชื่อว่า ยุตตัตถะ

ยุตฺโต สงฺคโต อตฺโถ ยสฺส โสยำ ยุตฺตตฺโถ (สมาโส).
(สมาส) อันมีเนื้อความอันประกอบกัน ชื่อว่า ยุตตัตถะ

ยุตฺโต สมฺพนฺโธ อตฺโถ ยสฺส โสยำ ยุตฺตตฺโถ (สมาโส).
(สมาส) อันมีเนื้อความอันเกี่ยวข้องกัน ชื่อว่า ยุตตัตถะ

อรรถของ ยุตฺต ศัพท์

๑. **ยุตฺต** ในอรรถ **สงฺคต** แปลว่า รวบรวม ประกอบ
อุ. **นีลญฺจ ตำ อุปฺปลญฺจาติ นีลุปฺปลำ.** (กมฺมธารย)
ดอกอุบลสีเขียว ชื่อว่า นีลุปปละ

๒. **ยุตฺต** ในอรรถ **สมฺพนฺธ** แปลว่า สัมพันธ์กัน เกี่ยวข้องกัน
อุ. **รญฺโญ ปุริโส ราชปุริโส.** (ฉ.ตปฺ.)
บุรุษของพระราชา ชื่อว่า ราชปุริสะ

บทไม่ถูกย่อเป็นสมาส

คำว่า "**นามานำ**" ในสูตรนี้ หมายถึง บทที่มีวิภัตติต่างๆ ที่ยังไม่ถูกย่อเข้าสมาส เพราะ

๑. มีเนื้อความสัมพันธ์กับกิริยาอาขยาต
อุ. **เทวทตฺโต ปจติ.**
นายเทวทัต หุง

๒. มีเนื้อความไม่สัมพันธ์กัน
อุ. **ภโฏ รญฺโญ ปุตฺโต เทวทตฺตสฺส.**
บุตรของนายเทวทัต เป็นมหาดเล็กของพระราชา

๓๓๒. เตสํ วิภตฺติโย โลปา จ. (๔ บท, โลปวิธิ)

วิภตฺติโย วิภัตติทั้งหลาย **เตสํ** (**ยุตฺตตฺถานํ นามานํ**) ของนามทั้งหลายอันมีเนื้อความเข้ากันเหล่านั้น **โลปา** (**โหนฺติ**) ควรถูกลบ.

ควรลบวิภัตติ ของนามอันมีเนื้อความเข้ากันเหล่านั้น

สูตรนี้ นำไปใช้ได้ ๓ แห่ง แต่มี สมาส ศัพท์ตามมา จึงกำหนดวิธีไว้ดังนี้

๑. ในสมาสกัณฑ์ ทำด้วยสูตรเต็ม
๒. ในตัทธิตกัณฑ์ ทำด้วย เตสํ ศัพท์
๓. ในที่ลง อาย ปัจจัย เป็นต้น (ในอาขยาต) ทำด้วย เตสํ ศัพท์

จศัพท์ในสูตรนี้ มีอรรถอวธารณะ ห้ามลบวิภัตติในสมาสบ้าง
อุ. **ปภงฺกโร** (ผู้แผ่รัศมี, ดวงอาทิตย์)

โลป วิ. - **โลเปตพฺพาติ โลปา** (โลปนียา).
(วิภัตติ) อันควรถูกลบ ชื่อว่า โลปะ

โลป = ลุป เฉทเน + ณฺย

ลุปฺ + ณฺย	- ลบสระสุดท้ายธาตุ	= ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสรสฺส.
ลุป + ย	- ลบ ณฺ	= การิตานํ โณ โลปิ.
โลปฺ + ย	- วุทธิ อุ เป็น โอ	= อสโยคนฺตสฺส วุทฺธิ การิเต.
โลป	- อาเทศ ปฺย เป็น ป	= การศัพท์ ใน ยวตำ...

ยุตฺตตฺถ ศัพท์

๑. **สมาสยุตฺตตฺถ** ลบวิภัตติด้วยสูตรนี้โดยตรง
อุ. **รญฺโญ ปุริโส ราชปุริโส.**
บุรุษของพระราชา ชื่อว่า ราชปุริสะ

๒. **ตทฺธิตปจฺจยยุตฺตตฺถ** ลบวิภัตติด้วย เตสํ ศัพท์ ในสูตรนี้
อุ. **วสิฏฺฐสฺส อปจฺจํ วาสิฏฺโฐ.**
ลูกหลานของนายวสิฏฐะ ชื่อว่า วาสิฏฐะ

๓. **อายปจฺจยาทิยุตฺตตฺถ** ลบวิภัตติด้วย เตสํ ศัพท์ ในสูตรนี้
อุ. **สงฺโฆ ปพฺพตมิว อตฺตานํ จรตีติ ปพฺพตายติ.**
สงฆ์ผู้ประพฤติตนดังขุนเขา ชื่อว่า ปพฺพตายติ

๓๓๓. ปกติ จสฺส สรนฺตสฺส. (๔ บท, ตำรูปาติเทส)

(**วิภตฺตีสุ**) เมื่อวิภัตติทั้งหลาย (**ลุตฺตาสุ**) ถูกลบแล้ว **ปกติ** ความเป็นปรกติลิงค์ **อสฺส** (**ยุตฺตตฺถสฺส**) แห่งศัพท์อันมีอรรถประกอบกันนั้น **สรนฺตสฺส** อันมีสระอยู่สุดท้าย (**โหติ**) **จ** ย่อมมีด้วย.

เมื่อลบวิภัตติแล้ว ให้ศัพท์ที่มีอรรถประกอบกันนั้น มีสระเป็นปกติลิงค์เดิม

ติวิธลิงฺค

๑.	**สมาสลิงฺค**	ปกติลิงค์เตรียมย่อในสมาส	เช่น	ราช + ปุริส
๒.	**ตทฺธิตปจฺจยลิงฺค**	ปกติลิงค์เตรียมลงปัจจัยในตัทธิต	เช่น	วสิฏฺฐ + ณ
๓.	**อายาทิปจฺจยนฺตลิงฺค**	ปกติลิงค์เตรียมลง อาย ปัจจัยเป็นต้น	เช่น	ปพฺพต + อาย

จศัพท์

จศัพท์ในสูตรนี้ มีอรรถอวุตตสมุจจยะ รวมเอาเป็นปกติของศัพท์ที่สูตรไม่ได้กล่าวไว้

อุ. **โก สมุทโย อสฺสาติ กึสมุทโย.**
มีอะไรเป็นเหตุ ชื่อว่า กิงสมุทยะ

อยํ ปจฺจโย เอเตสนฺติ อิทปฺปจฺจยา. (พหุพฺพีหิ)
มีสิ่งนี้เป็นเหตุ ชื่อว่า อิทัปปัจจยา

อิทปฺปจฺจยานํ ภาโว อิทปฺปจฺจยตา. (ภาวตัทธิต)
ความเป็นธรรมอันมีสิ่งนี้เป็นเหตุ ชื่อว่า อิทัปปัจจยตา

อิเมสํ ปจฺจยา อิทปฺปจฺจยา. (ฉ.ตปฺ.)
เป็นเหตุแห่งธรรมทั้งหลายเหล่านี้ ชื่อว่า อิทัปปัจจยา

อิทปฺปจฺจยา เอว อิทปฺปจฺจยตา. (ภาวตัทธิต)
อิทัปปัจจยานั่นแล ชื่อว่า อิทัปปัจจยตา

นิมิตฺต (เหตุ) - **เนมิตฺติก** (ผล)

สูตรนี้ เป็น ตำรูปาติเทสสูตร เพื่อชี้แจงให้เห็นว่า เมื่อวิภัตติอันเป็นนิมิตถูกลบหายไปแล้ว ผล คือเนมิตติกะอันเกิดจากวิภัตติก็หายไปด้วย จึงกลับมามีรูปปกติเหมือนยังไม่ได้ลงวิภัตติ

หมายความว่า เพราะวิภัตติที่เป็นนิมิต จึงมีการลบ อาเทศ อาคม ทีฆะ รัสสะ เป็นต้น เมื่อวิภัตติถูกลบแล้ว ควรให้ศัพท์กลับมามีรูปเป็นปกติ

เช่น นครสฺส

นครสฺ	- ลบ ส วิภัตติ	=	เตสํ วิภตฺติโย โลปา จ.
นคร	- เป็นปกติ	=	ปกติ จสฺส สรนฺตสฺส.

ปกติ ๓ วิธี

๑. **มหีรุหนย** วิธีเหมือนการตัดต้นไม้ เงาก็หายไปด้วย
อุ. **สตฺถา** = สตฺถุ + สิ (ปิตาทีนมา สิสฺมึ สิโลโป จ)
เมื่อลบ สิ แล้ว อา ก็กลับมาเป็น อุ (สันสกฤต)

๒. **สูริยกนฺตนย** วิธีเหมือนร่องรอยแสงอาทิตย์ส่อง เป็นชื่อของพลอยชื่อ สูริยกันต์

๓. **จนฺทกนฺตนย** วิธีเหมือนร่องรอยแสงจันทร์ส่อง

อุ. รญฺโญ = ราช + ส ลบ ส แล้ว ต้องปกติเป็น ราช

วิ. - **มหิยํ รุหตีติ มหีรุโห** (รุกฺโข).
(ต้นไม้) อันงอกบนแผ่นดิน ชื่อว่า มหีรุหะ

- **สูริยํ กามยติ อิจฺฉียตีติ สูริยกนฺโต**.
ปรารถนาดวงอาทิตย์ ชื่อว่า สูริยกันตะ

- **จนฺทํ กามยติ อิจฺฉียตีติ จนฺทกนฺโต**.
ปรารถนาดวงจันทร์ ชื่อว่า จันทกันตะ

- **นิมิตฺตา อาคโต เนมิตฺติโก**.
มาจากเหตุ ชื่อว่า เนมิตติกะ

- **นิมิตฺเต ภวา เนมิตฺติโก**.
เพราะมีอยู่ในเหตุ ชื่อว่า เนมิตติกะ

๓๓๔. ตทฺธิตสมาสกิตกา นามวาตเวตุนาทีสุ จ. (๕ บท, พฺยปเทสาติเทส)

ตทฺธิตสมาสกิตกา ศัพท์ตัทธิต สมาส และกิตก์ทั้งหลาย **อตเวตุนาทีสุ** ในอุทาหรณ์ทั้งหลายอันเว้นจากศัพท์ที่ลง ตเว ตุน ปัจจัยเป็นต้น **นามํ อิว** เป็นเหมือนนาม **จ** ด้วย.

ศัพท์ตัทธิต สมาส และกิตก์ เว้น ตเว ตุน ปัจจัยเป็นต้น เป็นเหมือนนาม

อติเทส วิ. - **อติทิสฺสตีติ อติเทโส**. (อติ+ทิส+ณ)
ถูกชี้แจง ชื่อว่า อติเทสะ

อติทิสนํ อติเทโส. (อติ+ทิส+ณ)
การชี้แจง ชื่อว่า อติเทสะ

นามสฺส พฺยปเทโส นามพฺยปเทโส.
ชื่อของนาม ชื่อว่า นามพฺยปเทสะ

นามพฺยปเทสสฺส อติเทโส นามพฺยปเทสาติเทโส.
การชี้แจงชื่อของนาม ชื่อว่า นามพฺยปเทสาติเทสะ

นามพฺยปเทสํ อติเทโส นามพฺยปเทสาติเทโส.
การชี้แจงชื่อของนาม ชื่อว่า นามพฺยปเทสาติเทสะ

- **ตทฺธิตญฺจ สมาโส จ กิตโก จ ตทฺธิตสมาสกิตกา**.
ตัทธิต สมาส และกิตก์ ชื่อว่า ตัทธิตสมาสกิตกะ

จศัพท์ในสูตรนี้ มีอรรถอวุตตสมุจจยะ รวมเอา กิจจปัจจัย อิตถิปัจจัย เป็นต้น ก็เรียกว่านาม
กิจจปัจจัย ๕ ตัว คือ **ตพฺพ อนีย ณย เตยฺย ริจฺจ** เช่น กาตพฺพํ เป็นต้น
อิตถิปัจจัย ๕ ตัว คือ **อา อี อินี** เช่น กญฺญา นที คหปตานี เป็นต้น

๓๓๕. โส นปุ์สกลิงฺโค. (๒ บท, วิธฺยงฺคปริภาสา)

โส อพฺยยีภาโว อัพยยีภาวสมาสนั้น **นปุ์สกลิงฺโค** เป็นนปุงสกลิงค์.

อัพยยีภาวสมาสนั้น เป็นนปุงสกลิงค์

สูตรนี้ เป็น วิธฺยังคปริภาสาสูตร, แต่**นฺยาสะ** บอกว่าเป็น การิยาติเทสสูตร

๓๓๖. อำ วิภตฺตีนมการนฺตา อพฺยยีภาวา. (๔ บท, อาเทสวิธิ)

อำ การอาเทศเป็น อำ **วิภตฺตีนำ** แห่งวิภัตติทั้งหลาย (**ปรา**สำ) อันอยู่ข้างหลัง **อการนฺตา อพฺยยีภาวา** จากอัพยยีภาวสมาสอันเป็นอการันต์ (**โหติ**) ย่อมมี (**กฺวจิ**) บ้าง.

จากอัพยยีภาวสมาสอันเป็นอการันต์ อาเทศวิภัตติทั้งหลาย เป็น อำ บ้าง

อาเทศเป็น อำ

น ปญฺจมฺยายมำภาโว	**กฺวจีติ อธิการโต**
ตติยาสตฺตมีฉฏฺฐี-	**นนฺตุ โหติ วิกปฺปโต.**

ปัญจมีวิภัตติ ไม่อาเทศเป็น อำ, ตติยา สัตตมี และ ฉัฏฐีวิภัตติ อาเทศเป็น อำ บ้าง เพราะการตามมาของ กฺวจิ ศัพท์

๑.๑. อุปัคคปุพพกะ

มีอุปสัคเป็นบทหน้าและเป็นประธาน

สมีเป อัพยยีภาวสมาสในอรรถ ใกล้

นปุงสกลิงค์ อการันต์ **อุปนคร**สทฺทปทมาลา (ที่ใกล้นคร)

วิภัตติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ
ปฐมา	**อุปนครำ**	**อุปนครำ**
อาลปนะ	**อุปนครำ**	**อุปนครำ**
ทุติยา	**อุปนครำ**	**อุปนครำ**
ตติยา	**อุปนครำ อุปนคเรน**	**อุปนครำ อุปนคเรหิ**
จตุตถี	**อุปนครำ**	**อุปนครำ**
ปัญจมี	**อุปนครา อุปนครมฺหา อุปนครสฺมา**	**อุปนคเรหิ**
ฉัฏฐี	**อุปนครำ อุปนครสฺส**	**อุปนครำ อุปนครานำ**
สัตตมี	**อุปนครำ อุปนครมฺหิ อุปนครสฺมึ**	**อุปนครำ อุปนคเรสุ**

เอวำ **อุปกุมฺภำ** ที่ใกล้แห่งหม้อ

ทำตัวรูป

อุปนครำ = อุป + นคร
อุป สิ นคร - หลังจาก อุป ลง สิ ปฐมาวิภัตติ = ลิงฺคตฺเถ ปฐมา.
อุป นคร - ลบ สิ วิภัตติ = สพฺพาสมาวุโสปสคฺคนิปาตาทีหิ จ.
อุป นคร ส - หลังจาก นคร ลง ส ฉัฏฐีวิภัตติ = สามิสฺมึ ฉฏฺฐี.
อุป นครสฺส - เพราะ ส ลง สฺ อาคม = สาคโม เส.
อุป นครสฺส - **นครสฺส สมีปำ** ใกล้แห่งนคร
อุป นครสฺส - **อิติ อตฺเถ** ในอรรถนี้
อุปนครสฺส - ย่อเข้ากันและเรียกว่า อัพยยีภาวสมาส = อุปสคฺคนิปาตปุพฺพโก อพฺยยีภาโว.
อุปนครสฺส - เป็นยุตตัตถสมาส มีอรรถประกอบกัน = นามานำ สมาโส ยุตฺตตฺโถ.
อุปนครสฺ - ลบวิภัตติ = เตสำ วิภตฺติโย โลปา จ.
อุปนคร - เป็นปกติ = ปกติ จสฺส สรนฺตสฺส.
อุปนคร - เรียกสมาสว่า นาม = ตทฺธิตสมาสกิตกา นามำวาตเวตุนาทีสุ จ.
อุปนคร - ให้อัพยยีภาวสมาส เป็นนปุงสกลิงค์ = โส นปุำสกลิงฺโค.
อุปนคร สิ - หลังจาก อุปนคร ลง สิ ปฐมาวิภัตติ = ลิงฺคตฺเถ ปฐมา.
อุปนคร อำ - หลังจาก อ นปุงสกลิงค์ อาเทศ สิ เป็น อำ = อำ วิภตฺตีนมการนฺตา อพฺยยีภาวา.
อุปนครฺอ อำ - แยก รฺ ออกจากสระ อ = ปุพฺพมโธจิตมสฺสรำ สเรน วิโยชเย.
อุปนครฺ อำ - ลบสระ อ หน้า ปกติสระ อ หลัง = สรโลโป มาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหิ ...
อุปนครำ - นำ รฺ ไปประกอบกับสระหลัง = นเย ปรำ ยุตฺเต.
สำเร็จรูปเป็น **อุปนครำ** ใกล้แห่งนคร

อุทาหรณ์

ป., อา.	เอก	**ตำ อุปนครำ, นครสฺส สมีปำ ติฏฺฐตีติ อตฺโถ.**	ที่ใกล้แห่งนครนั้น หมายถึง อยู่ใกล้แห่งนคร
	พหุ	**ตานิ อุปนครำ**	ที่ใกล้แห่งนครทั้งหลายเหล่านั้น
ทุติยา	เอก	**ตำ อุปนครำ ปสฺส**	จงดูซึ่งที่ใกล้แห่งนครนั้น
	พหุ	**ตานิ อุปนครำปสฺส**	จงดูซึ่งที่ใกล้แห่งนครทั้งหลายเหล่านั้น
ตติยา	เอก	**เตน อุปนครำ กตำ**	อันที่ใกล้แห่งนครนั้น กระทำแล้ว
	พหุ	**เตน อุปนคเรน กตำ**	อันที่ใกล้แห่งนครนั้น กระทำแล้ว
		เตหิ อุปนครำ อุปนคเรหิ	อันที่ใกล้แห่งนครทั้งหลายเหล่านั้น
จตุตถี	เอก	**ตสฺส อุปนครำ เทหิ**	จงให้แก่ที่ใกล้แห่งนครนั้น
	พหุ	**เตสำ อุปนครำ เทหิ**	จงให้แก่ที่ใกล้แห่งนครทั้งหลายเหล่านั้น
ปัญจมี	เอก	**อุปนครา อานย**	จงนำมาจากที่ใกล้แห่งนคร
		อุปนครมฺหา นครสฺมา	จากที่ใกล้แห่งนคร
	พหุ	**อุปนคเรหิ**	จากที่ใกล้แห่งนครทั้งหลาย
ฉัฏฐี	เอก	**อุปนครำ สนฺตกำ**	สำนักของผู้ใกล้แห่งนคร
	พหุ	**เตสำ อุปนครำ อุปนครานำ**	ของผู้ใกล้แห่งนครทั้งหลายเหล่านั้น
สัตตมี	เอก	**อุปนครำ นิเธหิ**	จงฝังไว้ในที่ใกล้แห่งนคร

	อุปนครมฺหิ นครสฺมึ	ในที่ใกล้แห่งนคร
พหุ	**อุปนครำ อุปนคเรสุ**	ในที่ใกล้แห่งนครทั้งหลาย

คัมภีร์นิรุตติทีปนี

อชฺฌตฺตา ธมฺมา, พหิทฺธา ธมฺมาติ ปาโฐติ อตฺถิ, ตสฺมา ปฐมาทีนมฺปิ วิกปฺโป ลพฺภติ. (นิรุตฺติ. ๒๑๙)

คัมภีร์นิรุตติทีปนี กล่าวว่า มีพระบาลีว่า “**อชฺฌตฺตา ธมฺมา, พหิทฺธา ธมฺมา**” เพราะฉะนั้น จึงมีการอาเทศปฐมาวิภัตติเป็น อำ ไม่แน่นอน

อชฺฌตฺตำ อภินิวิสิตฺวา อชฺฌตฺตำ วุฏฺฐาติ, พหิทฺธา อภินิวิสิตฺวา อชฺฌตฺตำ วุฏฺฐาติ. ปาโฐติ อตฺถิ, ตสฺมา ปญฺจมิยา อำภาววชฺชนำ อปฺปกาติ ทฏฺฐพฺพา.

มีพระบาลีว่า “**อชฺฌตฺตำ อภินิวิสิตฺวา อชฺฌตฺตำ วุฏฺฐาติ, พหิทฺธา อภินิวิสิตฺวา อชฺฌตฺตำ วุฏฺฐาติ**” เพราะฉะนั้น จึงมีการอาเทศปัญจมีวิภัตติเป็น อำ ไม่แน่นอน

อภาเว อัพยยีภาวสมาสในอรรถ ไม่มี ไร้ (นิ อุปสัค)

อุ.	**ทรถานำ อภาโว = นิทฺทรถำ.**	ไม่มีความเร้าร้อน
	มสกานำ อภาโว = นิมฺมสกำ.	ไม่มียุง

ปจฺฉาอตฺเถ อัพยยีภาวสมาสในอรรถ ตามหลัง (อนุ อุปสัค)

อุ.	**รถสฺส ปจฺฉา = อนุรถำ.**	(ฝุ่น) ปลิวตามหลังรถ
	วาตสฺส ปจฺฉา = อนุวาตำ.	(กลิ่น) ลอยตามลม

โยคฺคตายำ อัพยยีภาวสมาสในอรรถ สมควร (ยถา อนุ อุปสัค)

อุ.	**สรูปสฺส โยคฺคำ = ยถาสรูปำ.**	ตามสมควรแก่รูป (เหตุการณ์)
	รูปสฺส โยคฺคำ = อนุรูปำ.	ตามสมควรแก่รูป

วิจฺฉายำ อัพยยีภาวสมาสในอรรถ กล่าวซ้ำ (ปติ อนุ อุปสัค)

อุ.	**อตฺตานมตฺตานำ ปติ = ปจฺจตฺตำ.**	เฉพาะตน ๆ (สพฺโพ จำ ติ)
	อทฺธมาสำ อทฺธมาสำ อนุ = อนฺวทฺธมาสำ.	ทุก ๆ กึ่งเดือน

อนุปุพฺพิยำ อัพยยีภาวสมาสในอรรถ ตามลำดับ (อนุ อุปสัค)

อุ.	**เชฏฺฐานำ อนุปุพฺโพ = อนุเชฏฺฐำ.**	ตามลำดับผู้ใหญ่ (ผู้เจริญ)

ปฏิโลเม อัพยยีภาวสมาสในอรรถ ปฏิโลม ย้อน ทวน สวน

อุ.	**โสตสฺส ปฏิโลมำ = ปฏิโสตำ.**	ทวนกระแส
	ปถสฺส ปฏิโลมำ = ปฏิปถำ.	สวนทาง
	วาตสฺส ปฏิโลมำ = ปฏิวาตำ.	ทวนลม
	อตฺตานำ อธิกิจฺจ ปวตฺตา = อชฺฌตฺตำ.	อาศัยตน ภายในตน

มริยาทาภิวิธีสุ อัพยยีภาวสมาสในอรรถ มริยาท (ขอบเขต) อภิวิธิ (แผ่ไป)

อุ. **อา ปาณโกฏิยา = อาปาณโกฏิกำ.** (กปัจจัย = กฺวจิ สมาสนฺตคตา...)

สุดชีวิต ตราบเท่าชีวิตจะหาไม่

อา กุมาเรหิ ยโส กจฺจายนสฺส = อากุมารํ.
ชื่อเสียงของท่านกัจจายน แผ่ไปถึงเด็ก (เด็กๆยังรู้จักท่านพระกัจจายนะ)

มริยาทาภิวิธิอตฺเถ อาอิจฺจุปสคฺเคน ยาวอิตินิปาเตน จ โยเค ตํ การกํ อปาทาน สญฺญํ โหติ. การกะในที่ประกอบด้วย อา อุปสัค และ ยาว นิบาต ในอรรถมริยาทะและอภิวิธิ มีชื่อว่า อปาทานะ (ปัญจมีวิภัตติ)

อุ.	**อาปพฺพตา เขตฺตํ.**	นาจรดภูเขา
	อาพฺรหฺมโลกา สทฺโท อพฺภุคฺคจฺฉติ.	กิตติศัพท์ขจรไปถึงพรหมโลก
	ยาวพฺรหฺมโลกา สทฺโท อพฺภุคฺคจฺฉติ.	กิตติศัพท์ขจรไปถึงพรหมโลก
	ยาวเจตฺตุตฺตรนครา มคฺคํ อลงฺกริ.	ประดับเส้นทางจนถึงเจตุตตรนคร
	อหํ อาปาจสาลํ คมิสฺสามิ.	เรามาถึงเขตหอสวดมนต์
	อหํ ยาวปาจสาลํ คมิสฺสามิ.	เรามาถึงเขตหอสวดมนต์

ทำตัวรูป

ปจฺจตฺตํ = ปติ + อตฺต อตฺต
ปติ สิ อตฺต - หลังจาก ปติ ลง สิ ปฐมาวิภัตติ = ลิงฺคตฺเถ ปฐมา.
ปติ อตฺต - ลบ สิ วิภัตติ = สพฺพาสมาวุโสปสคฺคนิปาตาทีหิ จ.
ปติ อตฺต อํ - หลังจาก อตฺต ๒ ตัว ลง อํ ทุติยาวิภัตติ = กมฺมตฺเถ ทุติยา.
ปติ อตฺต อานํ - อาเทศ อํ เป็น อานํ = พฺรหฺมตฺตสขราชาทิโต อมานํ.
ปติ อตฺตานํ - แยก ลบ รวม
ปติ อตฺตานํ - **อตฺตานมตฺตานํ ปติ** เฉพาะตนๆ
ปติ อตฺตานํ - **อิติ อตฺเถ** ในอรรถนี้
ปติอตฺตานํ - ย่อเข้ากันและเรียกว่า อัพยยีภาวสมาส = อุปสคฺคนิปาตปุพฺพโก อพฺยยีภาโว.
ปติอตฺตานํ - เป็นยุตตัตถสมาส มีอรรถประกอบกัน = นามานํ สมาโส ยุตฺตตฺโถ.
ปติอตฺตุ - ลบวิภัตติ = เตสํ วิภตฺติโย โลปา จ.
ปติอตฺต - เป็นปกติ = ปกติ จสฺส สรนฺตสฺส.
ปติอตฺต - ลบ อตฺต ๑ ศัพท์ = ยทนุปปนฺนา นิปาตนา สิชฺฌนฺติ.
ปจฺจอตฺต - อาเทศ ติ เป็น จ = สพฺโพ จํ ติ.
ปจฺจอตฺต - จฺ สทิสเทฺวภาวะ = ปร เทฺวภาโว จาเน.
ปจฺจตฺต - แยก ลบ รวม
ปจฺจตฺต - เรียกสมาสว่า นาม = ตทฺธิตสมาสกิตกา นามวาตเวตุนาทีสุ จ.
ปจฺจตฺต - ให้อัพยยีภาวสมาส เป็นนปุงสกลิงค์ = โส นปุ๎สกลิงฺโค.
ปจฺจตฺต สิ - หลังจาก ปจฺจตฺต ลง สิ ปฐมาวิภัตติ = ลิงฺคตฺเถ ปฐมา.
ปจฺจตฺต อํ - หลังจาก อ การันต์ อาเทศ สิ เป็น อํ = อํ วิภตฺตีนมการนฺตา อพฺยยีภาวา.
ปจฺจตฺตุ อ อํ - แยก ตุ ออกจากสระ อ = ปุพฺพมโธจิตมสฺสรํ สเรน วิโยชเย.
ปจฺจตฺตุ อํ - ลบสระ อ หน้า ปกติสระ อ หลัง = สรโลโป มาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหิ ...
ปจฺจตฺตํ - นำ ตุ ไปประกอบกับสระ อ หลัง = นเย ปรํ ยุตฺเต.
สำเร็จรูปเป็น **ปจฺจตฺตํ** เฉพาะตนๆ

๓๓๗. สโร รสฺโส นปุ๎สเก. (๓ บท, รัสสวิธิ)

(**อนฺโต**) **สโร** สระสุดท้าย **สมาสสฺส** ของสมาส **นปุ๎สเก** ในนปุงสกลิงค์ **รสฺโส** (**โหติ**) เป็นรัสสะ.

ให้ทำรัสสะ สระสุดท้ายของสมาสในนปุงสกลิงค์ (อา เป็น อ, อี เป็น อิ, อู เป็น อุ)

โปรดทราบว่า ในสูตรนี้ ไม่ควรให้คำว่า อพฺยยีภาว ตามมา จึงจะสามารถทำรัสสะได้ ทั้ง อัพยยีภาวสมาส ทิคุสมาส พหุพพีหิสมาส และ ทวันทสมาส ในนปุงสกลิงค์

สมิทฺธิยํ อัพยยีภาวสมาสในอรรถ อุดมสมบูรณ์ (สุ อุป อุปสัค)

อุ. **ภิกฺขาย สมิทฺธิ = สุภิกฺขํ.** ความสมบูรณ์แห่งอาหาร
คงฺคาย สมีเป วตฺตตีติ = อุปคงฺคํ. ใกล้แห่งแม่น้ำ
มณิกาย สมีปํ = อุปมณิกํ. ใกล้แห่งอ่างน้ำ

ทำตัวรูป

สุภิกฺขํ = สุ + ภิกฺขา
สุ สิ ภิกฺขา - หลังจาก สุ ลง สิ ปฐมาวิภัตติ = ลิงฺคตฺเถ ปฐมา.
สุ ภิกฺขา - ลบ สิ วิภัตติ = สพฺพาสมาวุโสปสคฺคนิปาตาทีหิ จ.
สุ ภิกฺขา ส - หลังจาก ภิกฺขา ลง ส ฉัฏฐีวิภัตติ = สามิสฺมึ ฉฏฺฐี.
สุ ภิกฺขา ส - เรียก อา ว่า ฆ = อา โฆ.
สุ ภิกฺขา อาย - หลังจาก ฆ อาเทศ ส เป็น อาย = ฆโต นาทีนํ.
สุ ภิกฺขาย - แยก ลบ รวม
- **ภิกฺขาย สมิทฺธิ** ความสมบูรณ์แห่งอาหาร
สุ ภิกฺขาย - **อิติ อตฺเถ** ในอรรถนี้
สุภิกฺขาย - ย่อเข้ากันและเรียกว่า อัพยยีภาวสมาส = อุปสคฺคนิปาตปุพฺพโก อพฺยยีภาโว.
สุภิกฺขาย - เป็นยุตตัตถสมาส มีอรรถประกอบกัน = นามานํ สมาโส ยุตฺตตฺโถ.
สุภิกฺขุ - ลบวิภัตติ = เตสํ วิภตฺติโย โลปา จ.
สุภิกฺขา - เป็นปกติ = ปกติ จสฺส สรนฺตสฺส.
สุภิกฺข - รัสสะ อา เป็น อ = สโร รสฺโส นปุ๎สเก.
สุภิกฺข - เรียกสมาสว่า นาม = ตทฺธิตสมาสกิตกา นามวาตเวตุนาทีสุ จ.
สุภิกฺข - ให้อัพยยีภาวสมาส เป็นนปุงสกลิงค์ = โส นปุ๎สกลิงฺโค.
สุภิกฺข สิ - หลังจาก สุภิกฺข ลง สิ ปฐมาวิภัตติ = ลิงฺคตฺเถ ปฐมา.
สุภิกฺข อํ - หลังจาก อ การันต์ อาเทศ สิ เป็น อํ = อํ วิภตฺตินมการนฺตา อพฺยยีภาวา.
สุภิกฺขุ อ อํ - แยก ขุ ออกจากสระ อ = ปุพฺพมโธจิตมสฺสรํ สเรน วิโยชเย.
สุภิกฺขุ อํ - ลบสระ อ หน้า ปกติสระ อ หลัง = สรโลโป มาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหิ ...
สุภิกฺขุ - นำ ขุ ไปประกอบกับสระ อ หลัง = นเย ปรํ ยุตฺเต.
สำเร็จรูปเป็น **สุภิกฺขุ** อาหารอุดมสมบูรณ์

๓๓๘. อญฺญสฺมา โลโป จ. (๓ บท, โลปวิธิ)

โลโป การลบไป (**ปราสํ วิภตฺตีนํ**) แห่งวิภัตติทั้งหลายอันอยู่ข้างหลัง **อญฺญสฺมา** (**อพฺยยีภาวา**) จากอัพยยีภาวสมาสอื่น (**อการนฺตโต**) ที่ไม่ใช่อการันต์ (**โหติ**) ย่อมมี.

มีการลบวิภัตติ หลังจากอัพยยีภาวสมาสที่ไม่ใช่ อ การันต์

นิสฺสเย อัพยยีภาวสมาสในอรรถ อาศัย

อุ. **อิตฺถีสุ อธิกิจฺจ อธิตฺถิ.** อาศัยผู้หญิง เกี่ยวกับผู้หญิง
อิตฺถีสุ อธิกิจฺจ กถา ปวตฺตตีติ อธิตฺถิ.
ถ้อยคำอันอาศัยผู้หญิงเป็นไป ชื่อว่า อธิตถิ

กุมารีสุ อธิกิจฺจ อธิกุมาริ. อาศัยเด็กหญิง เกี่ยวกับเด็กหญิง
วธุยา สมีปํ อุปวธุ. ใกล้หญิงสาว ใกล้สะใภ้
คุนฺนํ สมีปํ อุปคุ. ใกล้ฝูงโค

นปุงสกลิงค์ อิการันต์ **อธิตฺถิ**สทฺทปทมาลา (อาศัยผู้หญิง)

วิภัตติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ
ปฐมา	**อธิตฺถิ**	**อธิตฺถิ**
อาลปนะ	**อธิตฺถิ**	**อธิตฺถิ**
ทุติยา	**อธิตฺถิ**	**อธิตฺถิ**
ที่เหลือเหมือนกันทุกวิภัตติ		

สพฺพลิงฺเคสุ สพฺพวิภตฺตีสุ สพฺพวจเนสุ จ เอเกเนว รูเปน ติฏฺฐติ. (นิรุตฺติทีปนี)
อธิตฺถิ ศัพท์ สำเร็จด้วยรูปเดียวเท่านั้น ในลิงค์ทั้งปวง วิภัตติทั้งปวง และวจนะทั้งปวง

ทำตัวรูป

อธิตฺถิ = อธิ + อิตฺถี
อธิ สิ อิตฺถี - หลังจาก อธิ ลง สิ ปฐมาวิภัตติ = ลิงฺคตฺเถ ปฐมา.
อธิ อิตฺถี - ลบ สิ วิภัตติ = สพฺพาสมาวุโสปสคฺคนิปาตาทีหิ จ.
อธิ อิตฺถีสุ - หลังจาก อิตฺถี ลง สุ สัตตมีวิภัตติ = โอกาเส สตฺตมี.
อธิ อิตฺถีสุ - **อิตฺถีสุ อธิกิจฺจ** อาศัยในหญิงทั้งหลาย
อธิ อิตฺถีสุ - **อิติ อตฺเถ** ในอรรถนี้
อธิอิตฺถีสุ - ย่อเข้ากันและเรียกว่า อัพยยีภาวสมาส = อุปสคฺคนิปาตปุพฺพโก อพฺยยีภาโว.
อธิอิตฺถีสุ - เป็นยุตตัตถสมาส มีอรรถประกอบกัน = นามานํ สมาโส ยุตฺตตฺโถ.
อธิอิตฺถี - ลบวิภัตติ = เตสํ วิภตฺติโย โลปา จ.
อธิอิตฺถี - เป็นปกติ = ปกติ จสฺส สรนฺตสฺส.
อธิอิตฺถิ - รัสสะ อี เป็น อิ = สโร รสฺโส นปุสเก.
อธิตฺถิ - แยก ลบ รวม

อธิฏฺฐิ - เรียก อธิฏฺฐิ สมาส ว่า นาม = ตทฺธิตสมาสกิตกา นามฺวาตเวตุนาทีสุ จ.
อธิฏฺฐิ - ให้อัพยยีภาวสมาส เป็นนปุงสกลิงค์ = โส นปุ๎สกลิงฺโค.
อธิฏฺฐิ สิ - หลังจาก อธิฏฺฐิ ลง สิ ปฐมาวิภัตติ = ลิงฺคตฺเถ ปฐมา.
อธิฏฺฐิ - ลบ สิ = อญฺญสฺมา โลโป จ.
สำเร็จรูปเป็น **อธิฏฺฐิ** อาศัยผู้หญิง

๑.๒. นิปาตปุพพกะ

มีนิบาตเป็นบทหน้าและเป็นประธาน

อนุกฺกเม อัพยยีภาวสมาสในอรรถ ตามลำดับ

อุ. **วุฑฺฒานํ ปฏิปาฏิ = ยถาวุฑฺฒ๎ํ.** ตามลำดับผู้เจริญ
เย เย วุฑฺฒา = ยถาวุฑฺฒ๎ํ. ตามผู้เจริญ

อนติกฺกเม อัพยยีภาวสมาสในอรรถ ไม่เกินพอดี

อุ. **กมฺ อนติกฺกมิตฺวา กโรตีติ = ยถากฺกมฺ.**
กระทำโดยไม่ก้าวล่วงลำดับ ตามลำดับ

กมสฺส อนุรูปฺ = ยถากฺกมฺ.
สมควรแก่ลำดับ ตามลำดับ

อุ. **สตฺตึ อนติกฺกมิตฺวา กโรตีติ = ยถาสตฺติ.**
กระทำโดยไม่เกินความสามารถ ตามความสามารถ

สตฺติยา อนุรูปฺ = ยถาสตฺติ.
สมควรแก่ความสามารถ ตามความสามารถ

อุ. **พลฺ อนติกฺกมิตฺวา กโรตีติ = ยถาพลฺ.**
กระทำโดยไม่เกินกำลัง ตามกำลัง

พลสฺส อนุรูปฺ = ยถาพลฺ.
สมควรแก่กำลัง ตามกำลัง

อุ. **โส อหฺ วายมิสฺสามิ ยถาสตฺติ ยถาพลฺ**
คจฺฉฺ ปารฺ สมุทฺทสฺส กสฺสฺ ปุริสการิยฺ. (ขุ.ชา. มหาชนก. ๒๘/๑๓๑)
เราจะพยายามไปให้ถึงฝั่งแห่งมหาสมุทร จะกระทำความเพียรอย่างลูกผู้ชาย ตามความสามารถ ตามกำลัง

อตฺตโน สตฺติยา จ พลสฺส จ อนุรูปฺ. (มหาชนกชาตก.อฏ.)
ตามสมควรแก่ความสามารถและกำลังของตน

อุ. **ชีวสฺส ยุตฺตโก ปริจฺเฉโท = ยาวชีวฺ.**
กำหนดสมควรแก่ชีวิต ตราบเท่าชีวิต

อายุสฺส ยุตฺตโก ปริจฺเฉโท = ยาวตายุกฺ. (กฺวจิ สมาสนฺตคตา...)
กำหนดสมควรแก่อายุ ตราบเท่าอายุ

อาปาณโกฏิกฺ ยาวชีวฺ ยาวตายุกฺ. ทั้ง ๓ บท แปลว่า ตลอดชีวิต

ยตฺตเกน อตฺโถ = ยาวทตฺถํ. (ทฺอาคม)
ความต้องการโดยประมาณเท่าใด ตามต้องการ เท่าที่ต้องการ

ปพฺพตสฺส ปรภาโค = ติโรปพฺพตํ.
ส่วนอื่นแห่งภูเขา นอกภูเขา

ปาการสฺส ปรภาโค = ติโรปาการํ.
ส่วนอื่นแห่งกำแพง นอกกำแพง

กุฏฺฏสฺส ปรภาโค = ติโรกุฏฺฏํ.
ส่วนอื่นแห่งฝาเรือน นอกฝาเรือน

ปาสาทสฺส อนฺโต = อนฺโตปาสาทํ.
ภายในแห่งปราสาท ในปราสาท

นครสฺส อนฺโต = อนฺโตนครํ.
ภายในแห่งนคร ในนคร

วสฺสานํ อนฺโต = อนฺโตวสฺสํ.
ภายในแห่งกาลฝน ในฤดูฝน ในพรรษา

นครสฺส พหิ = พหินครํ.
ภายนอกแห่งนคร นอกนคร

ปาสาทสฺส อุปริ = อุปริปาสาทํ.
เบื้องบนแห่งปราสาท บนปราสาท

มญฺจสฺส อุปริ = อุปริมญฺจํ.
เบื้องบนแห่งเตียง บนเตียง

มญฺจสฺส เหฏฺฐา = เหฏฺฐามญฺจํ.
ภายใต้แห่งเตียง ใต้เตียง

ปสาทสฺส เหฏฺฐา = เหฏฺฐาปาสาทํ.
ภายใต้แห่งปราสาท ใต้ปราสาท

ภตฺตสฺส ปุเร = ปุเรภตฺตํ.
ในกาลก่อนแห่งภัตร ก่อนภัตร ก่อนอาหาร

ภตฺตสฺส ปจฺฉา = ปจฺฉาภตฺตํ.
ในกาลภายหลังแห่งภัตร หลังภัตร หลังอาหาร

สากลฺลตฺเถ อัพยยีภาวสมาสในอรรถ สากล ทุกอย่าง (สกลสฺส ภาโว สากลฺลํ. สกล+ณฺย)

อุ. **สห มกฺขิกาย = สมกฺขิกํ** (ภุญฺชติ). น กิญฺจิ ปริวชฺเชตีติ อตฺโถ.
กินพร้อมด้วยแมลงวัน กินทั้งแมลงวัน หมายถึง ไม่เว้นอะไรเลย
อาเทศ สห เป็น ส = เตสุ วุทฺธิ...

คงฺคาย โอรํ = โอรคงฺคํ.
ฝั่งในแห่งแม่น้ำ ฝั่งในแม่น้ำ
ลบนิคคหิต = เตสุ วุทฺธิ...

จบ อัพยยีภาวสมาส

๔.๒. กัมมธารยสมาส

สมาสที่มีบททั้งสองเสมอกัน

สมาสนี้ชื่อว่า “**กัมมธารยะ**” เพราะทรงไว้ซึ่งบท ๒ อย่าง เสมอกันโดยลิงค์ วิภัตติ และวจนะ เหมือนกัมมการกะที่ทรงไว้ซึ่งกัตตาและกิริยา

กัมมธารยะ ๙

วิเสสนปุพฺพปโท	**วิเสสนุตฺตรปโท**
วิเสสโนภโย เจว	**อุปมานุตฺตรปโท**
สมฺภาวนาปุพฺพปโท	**อวธารณปุพฺพโก**
น-กุปุพฺพปโท เจว	**ปาทิปุพฺพปโทติ จ.**

๑.	**วิเสสนปุพพปทะ**	มีวิเสสนะเป็นบทหน้า
๒.	**วิเสสนุตตรปทะ**	มีวิเสสนะเป็นบทหลัง
๓.	**วิเสสโนภยปทะ**	มีบททั้ง ๒ เป็นวิเสสนะ
๔.	**อุปมานุตตรปทะ**	มีอุปมาเป็นบทหลัง
๕.	**สัมภาวนาปุพพปทะ**	มีบทกล่าวอรรถยกย่องเป็นบทหน้า
๖.	**อวธารณปุพพปทะ**	มีบทกล่าวอรรถห้ามเป็นบทหน้า
๗.	**นนิปาตปุพพปทะ**	มี น นิบาต เป็นบทหน้า
๘.	**กุปุพพปทะ**	มี กุ นิบาต เป็นบทหน้า
๙.	**ปาทิปุพพปทะ**	มี ป อุปสัคเป็นต้น เป็นบทหน้า

๒.๑. วิเสสนปุพพปทะ

มีวิเสสนะเป็นบทหน้า

วิ. - **วิเสสนำ ปุพฺพปทำ อสฺสาติ วิเสสนปุพฺพปโท.**
(สมาส) อันมีวิเสสนะเป็นบทหน้า ชื่อว่า วิเสสนปุพพปทะ

อุ. **มหนฺโต จ โส ปุริโส จาติ = มหาปุริโส.**
ผู้ประเสริฐด้วย ผู้ประเสริฐนั้น เป็นบุรุษด้วย ชื่อว่า มหาปุริสะ บุรุษผู้ประเสริฐ

๓๓๙. **ทฺวิปเท ตุลฺยาธิกรเณ กมฺมธารโย.** (๓ บท, สัญญาสูตร)

สมาโส การย่อ **ทฺวิปเท** ในบททั้ง ๒ **ตุลฺยาธิกรเณ** อันมีวิภัตติและวจนะเสมอกัน **กมฺมธารโย** (**โหติ**) มีชื่อว่า กัมมธารยะ (**วิภาสา**) บ้าง.

การย่อนาม ๒ บทที่มีวิภัตติและวจนะเสมอกัน ชื่อว่า กัมมธารยะ บ้าง

มหาปุริโส = มหนฺต + ปุริส
มหนฺต เป็น **วิเสสนะ** บทขยาย
ปุริส เป็น **วิเสสยะ วิเสสสะ วิเสสิตัพพะ** บทถูกขยาย บทตั้ง

วิเสสนะ ๒

๑. **ตุลฺยาธิกรณะ** บทขยายมีวิภัตติและวจนะเหมือนกับบทตั้ง
เช่น **มหนฺโต ปุริโส** บุรุษผู้ประเสริฐ

๒. **อตุลฺยาธิกรณะ** บทขยายมีวิภัตติและวจนะไม่เหมือนกับบทตั้ง
เช่น **สิปฺเปน นฬกาโร** เป็นช่างสานโดยศิลปะ

วิเสสนะ ๖

๑. **ชาติวิเสสนะ** บทขยายบ่งชาติ
เช่น **ขตฺติยกญฺญา** หญิงชาติกษัตริย์

๒. **คุณวิเสสนะ** บทขยายบ่งคุณลักษณะ
เช่น **นีลุปฺปลํ** ดอกอุบลสีเขียว

๓. **กฺริยาวิเสสนะ** บทขยายบ่งกิริยาการกระทำ
เช่น **ยาจกชโน** คนขอทาน

๔. **ทัพพวิเสสนะ** บทขยายบ่งอวัยวะหรือวัตถุสิ่งของ
เช่น **ฉทฺทนฺตนาคราชา** พญาช้างฉัททันต์ (งา ๖ สี)

๕. **นามวิเสสนะ** บทขยายบ่งชื่อ
เช่น **ภูริทตฺตนาคราชา** พญานาคชื่อภูริทัต

๖. **โคตตวิเสสนะ** บทขยายบ่งโคตร
เช่น **โคตมพุทฺโธ** พระพุทธโคดม (โคตมโคตร)

วิเสสนะ - วิเสสยะ

วิเสสนํ วิเสสฺเยน เอกตฺถํ ยทิ ตํ ทฺวยํ
ส กมฺมธารโย ตสฺมึ ปาโย ปุพฺพํ วิเสสนํ. (กจฺจายนสาร)

สมาสใด ถูกย่อวิเสสนะเข้ากับวิเสสยะ, สมาสนั้น ถ้าวิเสสนะกับวิเสสยะทั้ง ๒ มีอรรถวิภัตติและวจนะเดียวกัน ชื่อว่า กัมมธารยะ, โดยมาก ในกัมมธารยะนั้น มักมีบทวิเสสนะอยู่ข้างหน้า

วิเสสน วิ. - **วิเสสียติ ทพฺพํ วิสิฏฺฐํ กรียติ เอเตนาติ วิเสสนํ.**
เครื่องทำสิ่งของให้พิเศษขึ้น ชื่อว่า วิเสสนะ
เช่น **มหนฺโต** ผู้ประเสริฐ

วิเสสย วิ. - **วิเสสิตพฺพํ วิเสสฺยํ, วิเสสฺสํ.**
สิ่งที่ถูกทำให้พิเศษขึ้น ชื่อว่า วิเสสยะ หรือ วิเสสสะ
เช่น **ปุริโส** บุรุษ

มหาปุริส วิ. - **มหนฺโต จ โส ปุริโส จาติ = มหาปุริโส.**
บุรุษด้วย บุรุษนั้น เป็นผู้ประเสริฐด้วย ชื่อว่า มหาปุริสะ

วากฺเย ตุลฺยาธิกรณภาวปฺปกาสนตฺถํ จตสทฺทปฺปโยโค, วุตฺติยํ ตุ สมาเสเนว ตปฺปกาสนโต น ตปฺปโยโค. (ปทสาธน)

จศัพท์ และ **ตศัพท์** ประกอบไว้ในวากฺยะ(วิเคราะห์) เพื่อให้ปรากฏเนื้อความตุลยาธิกรณะ, ส่วนในสมาส ไม่ประกอบ จ และ ต ศัพท์ เพราะมีตุลยาธิกรณะปรากฏด้วยบทสมาสแล้ว

มหนฺโต ปุริโส มีวิภัตติเป็นตุลยาธิกรณะกัน, **มหาปุริโส** เป็นกัมมธารยสมาส

ทฺวิปท วิ. - **เทฺว ปทานิ ทฺวิปทำ.** (ทิคุ)
บททั้ง ๒ ชื่อว่า ทฺวิปทะ

ตุลฺยาธิกรณ - **ตุลฺยำ สมำนำ อธิกรณำ อตฺโถ ยสฺส ปททฺวยสฺส ตำ ตุลฺยาธิกรณำ.** (พหุพพีหิ)
บททั้ง ๒ อันมีอรรถเสมอกัน เหมือนกัน ชื่อว่า ตุลฺยาธิกรณะ

กมฺมธารย วิ. - **กมฺมมิว ทฺวยำ ธารยตีติ กมฺมธารโย.**
(สมาส)ที่ทรงไว้บททั้ง ๒ เหมือนกัมมะ ชื่อว่า กัมมธารยะ

กมฺมมิว อุ. - **โส กฏฺ กโรติ.** เขาย่อมกระทำซึ่งเสื่อ, เขาทอเสื่อ
กฏฺ เป็น กัมมการกะ ประคอง **โส** กัตตา และ **กโรติ** กิริยา ไว้ให้ครบประโยค

ทฺวิปเทติ วจนมุปลกฺขณำ, เตน ฉฑฺฑิตญฺจ ปติตญฺจ ตำ อุกฺกลาปญฺจาติ ตีณิ ปทานิ ลพฺภตีติ ทสฺเทสติ, อตฺถพฺยาขฺยาเน ปน ตุลฺยาธิกรเณ กมฺมธารโยติ โยควิภาเคน ลทฺโธติ วุตฺตำ. (เภทจินฺตาปุราณฏีกา) (ฉฑฺฑิตญฺจ ปติตญฺจ ตำ อุกฺกลาปญฺจาติ = ฉฑฺฑิตปติตุกฺกลาปำ)

คำว่า “ทฺวิปเท” เป็นคำพูดเทียบเคียง ฉะนั้น ท่านจึงแสดงไว้ว่า บททั้ง ๓ คือ ฉฑฺฑิตำ ปติตำ อุกฺกลาปำ (ทิ้ง ตก ขยะ) ก็เป็นกัมมธารยะสมาสได้, ส่วนคัมภีร์อัตถัพฺยาขฺยาน กล่าวว่า สำเร็จได้โดยการแบ่งสูตรว่า “ตุลฺยาธิกรเณ กมฺมธารโย” โยควิภาคะ

คำว่า “**ยถา หิ กมฺมำ**” **หิ**นิบาต เป็น ตปฺปากฏิกรณตฺถ ทำเนื้อความของกัมมธารยะให้ปรากฏ

๓๔๐. มหตำ มหา ตุลฺยาธิกรเณ ปเท. (๔ บท, อาเทสวิธิ)

ปเท เพราะบทหลัง **ตุลฺยาธิกรเณ** อันมีวิภัตติและวจนะเสมอกัน **มหา** การอาเทศเป็นมหา **มหตำ** แห่ง มหนฺต ศัพท์ทั้งหลาย (**โหติ**) ย่อมมี.

เพราะบทหลังอันเป็นตุลยาธิกรณะกัน อาเทศ มหนฺต เป็น มหา

ใช้รูปพหูพจน์ว่า “**มหตำ**” เพื่ออาเทศเป็น **มหา** และ **มห**

๓๔๑. อุเภ ตปฺปุริสา. (๒ บท, สัญญาสูตร)

อุเภ กมฺมธารยทิคุสมาสา กัมมธารยสมาส และ ทิคุสมาส ทั้ง ๒ **ตปฺปุริสา** (**โหนฺติ**) มีชื่อว่า ตัปปุริสะ.

กัมมธารยสมาส และ ทิคุสมาส ทั้ง ๒ ชื่อว่า ตัปปุริสะ

ตปฺปุริส วิ. - **ตสฺส ปุริโส ตปฺปุริโส.** (ฉ.ตปฺ.)
บุรุษของผู้นั้น ชื่อว่า ตัปปุริสะ

- **ตปฺปุริโส วิยาติ ตปฺปุริโส.**
(สมาส) อันเหมือนตัปปุริสะ ชื่อว่า ตัปปุริสะ

<u>โปรดทราบ</u> กัมมธารยสมาส ทิคุสมาส และ ตัปปุริสสมาส เป็นอันเดียวกัน ต่างกันคือ กัมมธารยสมาส และ ทิคุสมาส บทหน้าจะลงปฐมาวิภัตติ, ส่วน ตัปปุริสสมาส จะลงทุติยาวิภัตติ-สัตตมีวิภัตติ

ตัปปุริสะ ๓

๑. **ปฐมาตัปปุริสะ**	(๑)	**กัมมธารยะ**	อุ.	มหนฺโต ปุริโส = มหาปุริโส.	(ปฐมา + ปฐมา)
	(๒)	**ทิคุ**	อุ.	ตโย โลกา = ติโลกํ.	(ปฐมา + ปฐมา)
๒. **อมาทิตัปปุริสะ**	(๓)	**ตัปปุริสะ**	อุ.	ชินสฺส วจนํ = ชินวจนํ.	(ทุติยาถึงสัตตมี + ปฐมา)

ลิงค์ของสมาส

กมฺมธารโย จ ทฺวนฺโท จ ตปฺปุริโส จ ลาภิโน
ตโย ปรปเท ลิงฺคํ พหุพฺพีหิ ปทนฺตเร
ทิคุ อพฺยยีภาโว จ นปุ๎สเกว นิยโต. (กจฺจายนเภท)

กัมมธารยสมาส ทวันทสมาส และ **ตัปปุริสสมาส** ทั้ง ๓ ได้ลิงค์ตามบทหลัง
พหุพพีหิสมาส ได้ลิงค์ตามบทอื่น
ทิคุสมาส และ **อัพยยีภาวสมาส** ใช้ในนปุงสกลิงค์เท่านั้นแน่นอน

อภิเธยยะ - อภิเธยยวจนะ

๑. **อภิเธยยะ** ศัพท์มีลิงค์เป็นของตน กล่าวลิงค์ชัดเจน (วิเสสยะ)

เช่น	**ปโฏ**	ผ้า	(ปุงลิงค์)
	สาฏิกา	ผ้า	(อิตถีลิงค์)
	วตฺถํ	ผ้า	(นปุงสกลิงค์)

๒. **อภิเธยยวจนะ** ศัพท์ที่กล่าวลิงค์ตามศัพท์อื่น (วิเสสนะ)

เช่น	**นีโล ปโฏ**	ผ้าสีเขียว	(ปุงลิงค์)
	นีลา สาฏิกา	ผ้าสีเขียว	(อิตถีลิงค์)
	นีลํ วตฺถํ	ผ้าสีเขียว	(นปุงสกลิงค์)

ปรลิงค์

ตัปปุริสสมาส เป็น ปรลิงค์ คือ เข้าสมาสแล้วถือเอาลิงค์ตามบทหลัง, **ตศัพท์** มีลิงค์ตามบทหน้า

อุ.	มหนฺโต จ โส ปุริโส จาติ	=	มหาปุริโส.
	วินโย จ โส ปิฏกญฺจาติ	=	วินยปิฏกํ.
	สุตฺตนฺตญฺจ ตํ ปิฏกญฺจาติ	=	สุตฺตนฺตปิฏกํ.
	อภิธมฺโม จ โส ปิฏกญฺจาติ	=	อภิธมฺมปิฏกํ.
	อวิชฺชา จ สา ปจฺจโย จาติ	=	อวิชฺชาปจฺจโย.

ทำตัวรูป

มหาปุริโส = มหนฺต + ปุริส
มหนฺต สิ ปุริส - หลังจาก มหนฺต ลง สิ ปฐมาวิภัตติ = ลิงฺคตฺเถ ปฐมา.

มหนฺต โอ ปุริส - หลังจาก อ การันต์ อาเทศ สิ เป็น โอ = โส
มหนฺโต ปุริส - แยก ลบ รวม
มหนฺโต ปุริส สิ - หลังจาก ปุริส ลง สิ ปฐมาวิภัตติ = ลิงฺคตฺเถ ปฐมา.
มหนฺโต ปุริส โอ - หลังจาก อ การันต์ อาเทศ สิ เป็น โอ = โส
มหนฺโต ปุริโส - แยก ลบ รวม
- (หลังจาก จ ๒ ศัพท์ ลง สิ, ลบ สิ = สพฺพาสมาวุโส ...)
(หลังจาก ต ลง สิ, อาเทศ ต เป็น ส = เอตเตสํ โต)
(อาเทศ สิ เป็น โอ, ยก ลบ รวม)
มหนฺโต ปุริโส - **มหนฺโต จ โส ปุริโส จ** ผู้ประเสริฐด้วย ผู้ประเสริฐนั้นเป็นบุรุษด้วย
มหนฺโต ปุริโส - **อิติ อตฺเถ** ในอรรถนี้
มหนฺโตปุริโส - ย่อเข้าสมาส และเรียกว่า กัมมธารยะ = ทฺวิปเท ตุลฺยาธิกรเณ กมฺมธารโย.
มหนฺโตปุริโส - เป็นยุตตัตถสมาส มีอรรถประกอบกัน = นามานำ สมาโส ยุตฺตตฺโถ.
มหนฺตฺปุริส - ลบวิภัตติ = เตสำ วิภตฺติโย โลปา จ.
มหนฺตปุริส - เป็นปกติ = ปกติ จสฺส สรนฺตสฺส.
- (ลบ จ ศัพท์ ๒ ตัว และ ต ศัพท์ = วุตฺตตฺถานมปฺปโยโค.)
มหาปุริส - อาเทศ มหนฺต เป็น มหา = มหตำ มหา ตุลฺยาธิกรเณ ปเท.
มหาปุริส - เรียก กัมมธารยะ ว่า ตัปปุริสะ = อุเภ ตปฺปุริสา.
มหาปุริส - เรียกสมาสว่า นาม = ตทฺธิตสมาสกิตกา นามำวา...
มหาปุริส สิ - หลังจาก อ การันต์ ลง สิ ปฐมาวิภัตติ = ลิงฺคตฺเถ ปฐมา.
มหาปุริส โอ - หลังจาก อ การันต์ อาเทศ สิ เป็น โอ = โส
มหาปุริโส - แยก ลบ รวม
สำเร็จรูปเป็น **มหาปุริโส** บุรุษผู้ประเสริฐ

ปุงลิงค์ อการันต์ **มหาปุริส**สทฺทปทมาลา (บุรุษผู้ประเสริฐ)		
วิภัตติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ
ปฐมา	**มหาปุริโส**	**มหาปุริสา**
อาลปนะ	**มหาปุริส มหาปุริสา**	**มหาปุริสา**
ทุติยา	**มหาปุริสำ**	**มหาปุริเส**
ที่เหลือเหมือน ปุริส ศัพท์		

เอวำ

มหนฺโต จ โส วีโร จาติ = **มหาวีโร.** ผู้กล้าหาญมาก, ผู้มีความเพียรมาก
มหนฺโต จ โส มุนิ จาติ = **มหามุนิ.** พระมุนีผู้ประเสริฐ
มหนฺตญฺจ ตำ พลญฺจาติ = **มหาพลำ.** ผู้มีกำลังมาก
มหนฺตญฺจ ตำ ภยญฺจาติ = **มหพฺภยำ.** ภัยใหญ่ (มหนฺต เป็น มห)
สนฺโต จ โส ปุริโส จาติ = **สปฺปุริโส.** บุรุษผู้สงบ สัปบุรุษ (สนฺต เป็น ส

= จศัพท์ใน สนฺตสทฺทสฺส โส เภ โพ จนฺเต)

ปุพฺโพ จ โส ปุริโส จาติ	= **ปุพฺพปุริโส.**	บุรุษก่อน บุรุษข้างหน้า
ปโร จ โส ปุริโส จาติ	= **ปรปุริโส.**	บุรุษหลัง บุรุษอื่น
ปฐโม จ โส ปุริโส จาติ	= **ปฐมปุริโส.**	บุรุษแรก บุรุษที่ ๑
มชฺฌิโม จ โส ปุริโส จาติ	= **มชฺฌิมปุริโส.**	บุรุษกลาง บุรุษที่ ๒
อุตฺตโม จ โส ปุริโส จาติ	= **อุตฺตมปุริโส.**	บุรุษสูงสุด บุรุษผู้อุดม บุรุษผู้ประเสริฐ บุรุษที่ ๓
ทนฺโต จ โส ปุริโส จาติ	= **ทนฺตปุริโส.**	บุรุษผู้ฝึกตน บุรุษผู้อดทน
ปรโม จ โส ปุริโส จาติ	= **ปรมปุริโส.**	บุรุษผู้บรม, บุรุษผู้ประเสริฐ, คนเก่ง
วีโร จ โส ปุริโส จาติ	= **วีรปุริโส.**	บุรุษผู้กล้าหาญ, บุรุษกล้า
เสโต จ โส หตฺถี จาติ	= **เสตหตฺถี.**	ช้างเผือก
กณฺโห จ โส สปฺโป จาติ	= **กณฺหสปฺโป.**	งูดำ, งูเห่า, งูจงอาง
นีลญฺจ ตำ อุปฺปลญฺจาติ	= **นีลุปฺปลำ.**	ดอกอุบลเขียว
โลหิตญฺจ ตำ จนฺทนญฺจาติ	= **โลหิตจนฺทนำ.**	แก่นจันทน์แดง

วิภาสาศัพท์ ที่ตามมา ห้ามย่อเข้าสมาส บ้าง

อุ.	**ปุณฺโณ มนฺตานิปุตฺโต.**	บุตรของนางมันตานีชื่อปุณณะ
	จิตฺโต คหปติ.	คฤหบดีชื่อจิตตะ
	สกฺโก เทวราชา.	เทวราชานามว่าสักกะ, ท้าวสักกเทวราช

๓๔๒. ปุมสฺส ลิงฺคาทีสุ สมาเสสุ. (๓ บท, โลปวิธิ)

ลิงฺคาทีสุ (**สทฺเทสุ**) เพราะศัพท์ทั้งหลายมี ลิงฺค ศัพท์เป็นต้น **สมาเสสุ** ในสมาสทั้งหลาย (**อนฺโต สโร**) สระสุดท้าย **ปุมสฺส** ของ ปุม ศัพท์ (**อาปชฺชเต**) ย่อมถึง (**โลปำ**) ซึ่งการลบ.

เพราะ ลิงฺค ศัพท์เป็นต้นในสมาส ลบสระสุดท้ายของ ปุม ศัพท์

ปุม วิ.	-	**ปุมสฺส อ ปุม.**	อ ของ ปุม ชื่อว่า ปุม
ปุมา จ โส โกกิโล จาติ	=	**ปุงฺโกกิโล.**	นกดุเหล่าตัวผู้
ปุมา จ โส นาโค จาติ	=	**ปุนฺนาโค.**	ช้างตัวผู้, ช้างพลาย, ไม้บุนนาค

ทำตัวรูป

ปุงฺโกกิโล = ปุม + โกกิล

ปุม สิ โกกิล	- หลังจาก ปุม ลง สิ ปฐมาวิภัตติ	= ลิงฺคตฺเถ ปฐมา.
ปุมา โกกิล	- อาเทศ อ กับ สิ เป็น อา	= ปุมนฺตสฺสา สิมฺหิ.
ปุมา โกกิล สิ	- หลังจาก โกกิล ลง สิ ปฐมาวิภัตติ	= ลิงฺคตฺเถ ปฐมา.
ปุมา โกกิล โอ	- หลังจาก อ การันต์ อาเทศ สิ เป็น โอ	= โส
ปุมา โกกิโล	- แยก ลบ รวม	
	- (หลังจาก จ ๒ ศัพท์ ลง สิ, ลบ สิ	*= สพฺพาสมาวุโส ...)*
	(หลังจาก ต ลง สิ, อาเทศ ต เป็น ส	*= เอตเตสำ โต)*

(อาเทศ สิ เป็น โอ, ยก ลบ รวม)

ปุมา โกกิโล - **ปุมา จ โส โกกิโล จ** นกดุเหล่าตัวผู้
ปุมา โกกิโล - **อิติ อตฺเถ** ในอรรถนี้
ปุมาโกกิโล - ย่อเข้าสมาส และเรียกว่า กัมมธารยะ = ทฺวิปเท ตุลฺยาธิกรเณ กมฺมธารโย.
ปุมาโกกิโล - เป็นยุตตัตถสมาส มีอรรถประกอบกัน = นามานำ สมาโส ยุตฺตตฺโถ.
ปุมโกกิลฺ - ลบวิภัตติ = เตสำ วิภตฺติโย โลปา จ.
- (ลบ จ ศัพท์ ๒ ตัว และ ต ศัพท์ = วุตฺตตฺถานมปฺปโยโค.)
ปุมฺโกกิล - ลบสระ อ สุดท้าย ปุม = ปุมสฺส ลิงฺคาทีสุ สมาเสสุ.
ปุมฺโกกิล - เรียก อุ ว่า ล = อิวณฺณุวณฺณา ฌลา.
ปุ๋โกกิล - หลังจาก ล อาเทศ มฺ เป็นนิคคหิต = อโม นิคฺคหีตำ ฌลเปหิ.
ปุงฺโกกิล - เพราะ ก อาเทศนิคคหิต เป็นวัคคันตะ งฺ = วคฺคนฺตำ วา วคฺเค.
ปุงฺโกกิล - เป็นปกติ = ปกติ จสฺส สรนฺตสฺส.
ปุงฺโกกิล - เรียก กัมมธารยะ ว่า ตัปปุริสะ = อุเภ ตปฺปุริสา.
ปุงฺโกกิล - เรียกสมาสว่า นาม = ตทฺธิตสมาสกิตกา นามำวา...
ปุงฺโกกิล สิ - หลังจาก อ การันต์ ลง สิ ปฐมาวิภัตติ = ลิงฺคตฺเถ ปฐมา.
ปุงฺโกกิล โอ - หลังจาก อ การันต์ อาเทศ สิ เป็น โอ = โส
ปุงฺโกกิโล - แยก ลบ รวม
สำเร็จรูปเป็น **ปุงฺโกกิโล** นกดุเหล่าตัวผู้

ปุนฺนาโค = ปุม + นาค
ปุม สิ นาค - หลังจาก ปุม ลง สิ ปฐมาวิภัตติ = ลิงฺคตฺเถ ปฐมา.
ปุมา นาค - อาเทศ อ กับ สิ เป็น อา = ปุมนฺตสฺสา สิมฺหิ.
ปุมา นาค สิ - หลังจาก โนาค ลง สิ ปฐมาวิภัตติ = ลิงฺคตฺเถ ปฐมา.
ปุมา นาค โอ - หลังจาก อ การันต์ อาเทศ สิ เป็น โอ = โส
ปุมา นาโค - แยก ลบ รวม
- (หลังจาก จ ๒ ศัพท์ ลง สิ, ลบ สิ = สพฺพาสมาวุโส ...)
(หลังจาก ต ลง สิ, อาเทศ ต เป็น ส = เอตเตสำ โต)
(อาเทศ สิ เป็น โอ, ยก ลบ รวม)
ปุมา นาโค - **ปุมา จ โส โกกิโล จ** นกดุเหล่าตัวผู้
ปุมา นาโค - **อิติ อตฺเถ** ในอรรถนี้
ปุมานาโค - ย่อเข้าสมาส และเรียกว่า กัมมธารยะ = ทฺวิปเท ตุลฺยาธิกรเณ กมฺมธารโย.
ปุมานาโค - เป็นยุตตัตถสมาส มีอรรถประกอบกัน = นามานำ สมาโส ยุตฺตตฺโถ.
ปุมนาคฺ - ลบวิภัตติ = เตสำ วิภตฺติโย โลปา จ.
- (ลบ จ ศัพท์ ๒ ตัว และ ต ศัพท์ = วุตฺตตฺถานมปฺปโยโค.)
ปุมฺนาค - ลบสระ อ สุดท้าย ปุม = ปุมสฺส ลิงฺคาทีสุ สมาเสสุ.
ปุมฺนาค - เรียก อุ ว่า ล = อิวณฺณุวณฺณา ฌลา.
ปุ๋นาค - หลังจาก ล อาเทศ มฺ เป็นนิคคหิต = อโม นิคฺคหีตำ ฌลเปหิ.
ปุนฺนาค - เพราะ ก อาเทศนิคคหิต เป็นวัคคันตะ งฺ = วคฺคนฺตำ วา วคฺเค.

ปุนฺนาค - เป็นปกติ = ปกติ จสฺส สรนฺตสฺส.
ปุนฺนาค - เรียก กัมมธารยะ ว่า ตัปปุริสะ = อุเภ ตปฺปุริสา.
ปุนฺนาค - เรียกสมาสว่า นาม = ตทฺธิตสมาสกิตกา นามๆวา...
ปุนฺนาค สิ - หลังจาก อ การันต์ ลง สิ ปฐมาวิภัตติ = ลิงฺคตฺเถ ปฐมา.
ปุนฺนาค โอ - หลังจาก อ การันต์ อาเทศ สิ เป็น โอ = โส
ปุนฺนาโค - แยก ลบ รวม
สำเร็จรูปเป็น **ปุนฺนาโค** ช้างตัวผู้

๓๔๓. กมฺมธารยสญฺเญ จ. (๒ บท, ลิงคาติเทสสูตร)

ตุลฺยาธิกรเณ ปเท เพราะบทหลังอันมีวิภัตติเสมอกัน กมฺมธารยสญฺเญ ในสมาสอันชื่อว่ากัมมธารยะ (เจ) หากว่า (อิตฺถี) ศัพท์อิตถีลิงค์ (ภาสิตปุมา) เคยกล่าวปุงลิงค์ (ทฏฺฐพฺพา) อันนักศึกษษพึงทราบ (ปุมา อิว) ว่าเหมือนปุงลิงค์.

เพราะกัมมธารยสมาสบทหลังอันมีวิภัตติเสมอกัน หากศัพท์อิตถีลิงค์เคยกล่าวปุงลิงค์ให้เป็นเหมือนปุงลิงค์

อุทาหรณ์

ขตฺติยา จ สา กญฺญา จาติ = ขตฺติยกญฺญา. ขัตติยกัญญา, หญิงกษัตริย์, กษัตรีย์
รตฺตา จ สา ลตา จาติ = รตฺตลตา. รัตตวัลย์, เถาวัลย์แดง
ทุติยา จ สา ภิกฺขา จาติ = ทุติยภิกฺขา. อาหารมื้อที่ ๒
พฺราหฺมณี จ สา กุมาริกา จาติ = พฺราหฺมณกุมารี. เด็กหญิงพราหมณ์
นาคา จ สา มาณวิกา จาติ = นาคมาณวิกา. นางนาค, นางนาคมาณวิกา

การชี้แจงเป็นปุงลิงค์นี้ สำหรับบทข้างหน้าเท่านั้น

ขตฺติยา จ สา กุมารี จาติ = ขตฺติยกุมารี. ราชกุมารี, ขัตติยกุมารี
กุมารี จ สา สมณี จาติ = กุมารสมณี. เด็กหญิงสมณี, สมณะเด็กหญิง
ตรุณี จ สา พฺราหฺมณี จาติ = ตรุณพฺราหฺมณี. นางพราหมณี, พราหมณีสาว

บทว่า อิตฺถิยำ ห้ามบทหน้าเป็นปุงลิงค์บ้าง

กุมารี เอว รตนำ = กุมารีรตนำ. นางแก้ว, เด็กหญิงแก้ว
สมณี เอว ปทุมำ = สมณีปทุมำ. หญิงใบหน้าเบิกบานเหมือนดอกปทุม

บทว่า ภาสิตปุมา ห้ามบทหน้าเป็นปุงลิงค์ เพราะเป็นชื่อ

คงฺคา จ สา นที จาติ = คงฺคานที. แม่น้ำชื่อคงคา
ตณฺหา จ สา นที จาติ = ตณฺหานที. แม่น้ำคือตัณหา
ปถวี จ สา ธาตุ จาติ = ปถวีธาตุ. ปถวีธาตุ, ธาตุดิน

ทำตัวรูป

ขตฺติยกญฺญา = ขตฺติย + กญฺญา

ขตฺติย อา กญฺญา - หลังจาก ขตฺติย ลง อา ปัจจัย = อิตฺถิยมโต อาปจฺจโย.
ขตฺติยา กญฺญา - แยก ลบ รวม
ขตฺติยา สิ กญฺญา - หลังจาก ขตฺติยา ลง สิ ปฐมาวิภัตติ = ลิงฺคตฺเถ ปฐมา.
ขตฺติยา กญฺญา - ลบ สิ = เสสโต โลปำ คสิปิ.
ขตฺติยา กญฺญา สิ - หลังจาก กญฺญา ลง สิ ปฐมาวิภัตติ = ลิงฺคตฺเถ ปฐมา.
ขตฺติยา กญฺญา - ลบ สิ = เสสโต โลปำ คสิปิ.
- *(หลังจาก จ ๒ ศัพท์ ลง สิ, ลบ สิ = สพฺพาสมาวุโส ...)*
(หลังจาก ตา ลง สิ, อาเทศ ต เป็น ส = เอตเตสำ โต)
(ลบ สิ = เสสโต โลปำ คสิปิ.)
ขตฺติยา กญฺญา - ขตฺติยา จ สา กญฺญา จ หญิงกษัตริย์
ขตฺติยา กญฺญา - อิติ อตฺเถ ในอรรถนี้
ขตฺติยากญฺญา - ย่อเข้าสมาส และเรียกว่า กัมมธารยะ = ทฺวิปเท ตุลฺยาธิกรเณ กมฺมธารโย.
ขตฺติยากญฺญา - เป็นยุตตัตถสมาส มีอรรถประกอบกัน = นามานำ สมาโส ยุตฺตตฺโถ.
ขตฺติยากญฺญา - ลบวิภัตติ = เตสำ วิภตฺติโย โลปา จ.
- *(ลบ จ ศัพท์ ๒ ตัว และ ต ศัพท์ = วุตฺตตฺถานมปฺปโยโค.)*
ขตฺติยากญฺญา - เป็นปกติ = ปกติ จสฺส สรนฺตสฺส.
ขตฺติยากญฺญา - เรียก กัมมธารยะ ว่า ตัปปุริสะ = อุเภ ตปฺปุริสา.
ขตฺติยกญฺญา - ให้ ขตฺติยา กลับไปเป็นปุงลิงค์ = กมฺมธารยสญฺเญ จ.
ขตฺติยกญฺญา - เรียกว่า นาม = ตทฺธิตสมาสกิตกา นามำวา...
ขตฺติยกญฺญา สิ - ลง สิ ปฐมาวิภัตติ = ลิงฺคตฺเถ ปฐมา.
ขตฺติยกญฺญา - ลบ สิ = เสสโต โลปำ คสิปิ.
สำเร็จรูปเป็น ขตฺติยกญฺญา หญิงกษัตริย์

พฺราหฺมณทาริกา = พฺราหฺมณ + ทาริกา
พฺราหฺมณ อี ทาริกา - หลังจาก พฺราหฺมณ ลง อี ปัจจัย = นทาทิโต วา อี.
พฺราหฺมณี ทาริกา - แยก ลบ รวม
พฺราหฺมณี สิ ทาริกา - หลังจาก พฺราหฺมณี ลง สิ ปฐมา = ลิงฺคตฺเถ ปฐมา.
พฺราหฺมณี ก ทาริกา - ลบ สิ = เสสโต โลปำ คสิปิ.
พฺราหฺมณี ทาริกา สิ - หลังจาก ทาริกา ลง สิ ปฐมาวิภัตติ = ลิงฺคตฺเถ ปฐมา.
พฺราหฺมณี ทาริกา - ลบ สิ = เสสโต โลปำ คสิปิ.
- *(หลังจาก จ ๒ ศัพท์ ลง สิ, ลบ สิ = สพฺพาสมาวุโส ...)*
(หลังจาก ตา ลง สิ, อาเทศ ต เป็น ส = เอตเตสำ โต)
(ลบ สิ = เสสโต โลปำ คสิปิ.)
พฺราหฺมณี ทาริกา - พฺราหฺมณี จ สา ทาริกา จ เด็กหญิงพราหมณ์
พฺราหฺมณี ทาริกา - อิติ อตฺเถ ในอรรถนี้
พฺราหฺมณีทาริกา - ย่อเข้าสมาส และเรียกว่า กัมมธารยะ = ทฺวิปเท ตุลฺยาธิกรเณ กมฺมธารโย.
พฺราหฺมณีทาริกา - เป็นยุตตัตถสมาส มีอรรถประกอบกัน = นามานำ สมาโส ยุตฺตตฺโถ.
พฺราหฺมณีทาริกา - ลบวิภัตติ = เตสำ วิภตฺติโย โลปา จ.

- (ลบ จ ศัพท์ ๒ ตัว และ ต ศัพท์ = วุตฺตตฺถานมปฺปโยโค.)

พฺราหฺมณีทาริกา - เป็นปกติ = ปกติ จสฺส สรนฺตสฺส.
พฺราหฺมณีทาริกา - เรียก กัมมธารยะ ว่า ตัปปุริสะ = อุเภ ตปฺปุริสา.
พฺราหฺมณทาริกา - ให้ พฺราหฺมณ กลับไปเป็นปุงลิงค์ = กมฺมธารยสญฺเญ จ.
พฺราหฺมณทาริกา - เรียกว่า นาม = ตทฺธิตสมาสกิตกา นามฺวา...
พฺราหฺมณทาริกา สิ - ลง สิ ปฐมาวิภัตติ = ลิงฺคตฺเถ ปฐมา.
พฺราหฺมณทาริกา - ลบ สิ = เสสโต โลปำ คสิปิ.
สำเร็จรูปเป็น พฺราหฺมณทาริกา เด็กหญิงพราหมณ์

น ปุมภาโว ไม่กลับไปเป็นปุงลิงค์เพราะเป็นชื่อ

นนฺทา จ สา โปกฺขรณี จาติ = นนฺทาโปกฺขรณี. สระโบกขรณีชื่อว่านันทา
จนฺทา จ สา เทวี จาติ = จนฺทาเทวี. พระเทวีนามว่านันทา

ตถา ปุรตฺถิโม จ เหมือนกัน

ปุรตฺถิโม จ โส กาโย จาติ = ปุรตฺถิมกาโย. กายส่วนหน้า
ปจฺฉิโม จ โส กาโย จาติ = เหฏฺฐิมกาโย. กายส่วนล่าง
ปุริโม จ โส กาโย จาติ = ปุริมกาโย. กายส่วนบน
สพฺโพ จ โส กาโย จาติ = สพฺพกาโย. ร่างกายทุกส่วน
ปุรโณ จ โส วิหาโร จาติ = ปุราณวิหาโร. วิหารหลังเก่า
นโว จ โส อาวาโส จาติ = นวาวาโส. อาวาสแห่งใหม่
กตโร จ โส นิกาโย จาติ = กตรนิกาโย. นิกายไหน
กตโม จ โส นิกาโย จาติ = กตมนิกาโย. นิกายไหน
เหตุ จ โส ปจฺจโย จาติ = เหตุปจฺจโย. ปัจจัยอันเป็นเหตุ
อพหุลำ พหุลำ กตนฺติ = พหุลีกตำ. กระทำสิ่งไม่มากให้มาก กระทำให้มาก
ชีวิตปฺปธานำ นวกำ = ชีวิตนวกำ. หมวด ๙ มีชีวิตเป็นประธาน

จบ วิเสสนปุพพปทกัมมธารยสมาสที่ ๑

๒.๒. วิเสสนุตตรปทะ
มีวิเสสนะเป็นบทหลัง

วิ. - **วิเสสนำ อุตฺตรปทำ อสฺสาติ วิเสสนุตฺตรปโท.**
(สมาส) อันมีวิเสสนะเป็นบทหลัง ชื่อว่า วิเสสนุตตรปทะ

ข้อสังเกตุ คำว่า “**เถร อาจริย ปณฺฑิต**” เป็นต้น เป็นคำวิเสสนะอยู่หลังในบทสมาส

อุ. **สาริปุตฺโต จ โส เถโร จาติ = สาริปุตฺตตฺเถโร.**
พระสารีบุตรด้วย พระสารีบุตรนั้นเป็นเถระด้วย ชื่อว่า สาริปุตตัตเถระ

เอวำ **สาริปุตฺตตฺเถโร** พระสารีบุตรผู้เถระ, **มหาโมคฺคลฺลานตฺเถโร** พระมหาโมคคัลลานผู้เถระ, **มหากสฺสปตฺเถโร** พระมหากัสสปะผู้เถระ, **พุทฺธโฆสาจริโย** พระพุทธโฆสะผู้เป็นอาจารย์ หรือ พระพุทธโฆสาจารย์, **ธมฺมปาลาจริโย** พระธัมมปาละผู้เป็นอาจารย์ (**อาจริยคุตฺติโล**

พระคุตติละผู้เป็นอาจารย์ มีวิเสสนะอยู่หน้าบ้าง), **มโหสธปณฺฑิโต** พระมโหสธผู้เป็นบัณฑิต, **วิธุร-ปณฺฑิโต** พระวิธุระผู้เป็นบัณฑิต

ทำตัวรูป

สาริปุตฺตตฺเถโร = สาริปุตฺต + เถร
สาริปุตฺต สิ เถร - หลังจาก สาริปุตฺต ลง สิ ปฐมาวิภัตติ = ลิงฺคตฺเถ ปฐมา.
สาริปุตฺต โอ เถร - หลังจาก อ การันต์ อาเทศ สิ เป็น โอ = โส
สาริปุตฺโต เถร - แยก ลบ รวม
สาริปุตฺโต เถร สิ - หลังจาก เถร ลง สิ ปฐมาวิภัตติ = ลิงฺคตฺเถ ปฐมา.
สาริปุตฺโต เถร โอ - หลังจาก อ การันต์ อาเทศ สิ เป็น โอ = โส
สาริปุตฺโต เถโร - แยก ลบ รวม
- (หลังจาก จ ๒ ศัพท์ ลง สิ, ลบ สิ = สพฺพาสมาวุโส ...)
(หลังจาก ต ลง สิ, อาเทศ ต เป็น ส = เอตเตสํ โต)
(อาเทศ สิ เป็น โอ, ยก ลบ รวม)
สาริปุตฺโต เถโร - **สาริปุตฺโต จ โส เถโร จ** พระสารีบุตรด้วย พระสารีบุตรนั้นเป็นเถระด้วย
สาริปุตฺโต เถโร - **อิติ อตฺเถ** ในอรรถนี้
สาริปุตฺโตเถโร - ย่อเข้าสมาส และเรียกว่า กัมมธารยะ = ทฺวิปเท ตุลฺยาธิกรเณ กมฺมธารโย.
สาริปุตฺโตเถโร - เป็นยุตตัตถสมาส มีอรรถประกอบกัน = นามานำ สมาโส ยุตฺตตฺโถ.
สาริปุตฺตฺ เถรฺ - ลบวิภัตติ = เตสำ วิภตฺติโย โลปา จ.
สาริปุตฺตเถร - เป็นปกติ = ปกติ จสฺส สรนฺตสฺส.
- (ลบ จ ศัพท์ ๒ ตัว และ ต ศัพท์ = วุตฺตตฺถานมปฺปโยโค.)
สาริปุตฺตตฺเถร - ตฺ อสทิสเทฺวภาวะ = วคฺเค โฆสาโฆสานำ ตติยปฐมา.
สาริปุตฺตตฺเถร - เรียก กัมมธารยะ ว่า ตัปปุริสะ = อุเภ ตปฺปุริสา.
สาริปุตฺตตฺเถร - เรียกสมาสว่า นาม = ตทฺธิตสมาสกิตกา นามำวา...
สาริปุตฺตตฺเถร สิ - หลังจาก อ การันต์ ลง สิ ปฐมาวิภัตติ = ลิงฺคตฺเถ ปฐมา.
สาริปุตฺตตฺเถร โอ - หลังจาก อ การันต์ อาเทศ สิ เป็น โอ = โส
สาริปุตฺตตฺเถโร - แยก ลบ รวม
สำเร็จรูปเป็น **สาริปุตฺตตฺเถโร** พระสารีบุตรผู้เถระ

๒.๓. วิเสสโนภยปทะ
มีบททั้ง ๒ เป็นวิเสสนะ

วิ. - **วิเสสนำ อุภยปทำ อสฺสาติ วิเสสโนภยปโท.**
(สมาส) อันมีบททั้ง ๒ เป็นวิเสสนะ ชื่อว่า วิเสสโนภยปทะ

อุ. **สีตญฺจ ตำ อุณฺหญฺจาติ = สีตุณฺหำ.**
ทั้งเย็นและร้อน ชื่อว่า สีตุณหะ

สินิทฺโธ จ โส อุณฺโห จาติ = สินิทฺธุณฺโห. (มาโส)
(เดือน) ทั้งชุ่มและร้อน ชื่อว่า สินิทฺธุณหะ

ขณฺโช จ โส ขุชฺโช จาติ = ขณฺชขุชฺโช.
ทั้งกระเผกทั้งค่อม ชื่อว่า ขัญชขุชชะ

อนฺโธ จ โส พธิโร จาติ = อนฺธพธิโร.
ทั้งบอดและหนวก ชื่อว่า อันธพธิระ

กตญฺจ ตำ อกตญฺจาติ = กตากตำ.
ทั้งทำแล้วและยังไม่ได้ทำ ชื่อว่า กตากตะ

ฉิทฺทญฺจ ตำ อวฉิทฺทญฺจาติ = ฉิทฺทาวฉิทฺทำ.
ทั้งช่องใหญ่และช่องน้อย (รูใหญ่รูน้อย) ชื่อว่า ฉิททาวฉิททะ

อุจฺจญฺจ ตำ อวจญฺจาติ = อุจฺจาวจำ.
ทั้งสูงและต่ำ ชื่อว่า อุจจาวจะ

ฉินฺนญฺจ ตำ ภินฺนญฺจาติ = ฉินฺนภินฺนำ.
ทั้งถูกตัดและถูกทุบ ชื่อว่า ฉินนภินนะ

สิตฺตญฺจ ตำ สมฺมฏฺฐญฺจาติ = สิตฺตสมฺมฏฺฐำ.
ทั้งทั้งรดน้ำและเก็บกวาด ชื่อว่า สิตตสัมมฏฐะ

คตญฺจ ตำ ปจฺจาคตญฺจาติ = คตปจฺจาคตำ.
ทั้งไปและกลับมา ชื่อว่า คตปัจจาคตะ

๒.๔. อุปมานุตตรปทะ
มีอุปมาเป็นบทหลัง

วิ. - **อุปมานภูตำ อุตฺตรปทำ อสฺสาติ อุปมานุตฺตรปโท.**
(สมาส) อันมีอุปมาเป็นบทหลัง ชื่อว่า อุปมานุตตรปทะ

อุ. **สีโห วิย = สีโห.**
เหมือนสีหะ (เพียงดังสีหะ) ชื่อว่า สีหะ

มุนิ จ โส สีโห จาติ = มุนิสีโห.
พระมุนีผู้เพียงดังสีหะ ชื่อว่า มุนิสีหะ

<u>ความรู้เพิ่มเติม</u> พระพุทธเจ้าผู้เพียงดังราชสีห์ บางที่เรียกว่า พระนรสีห์ เพราะสามารถปกครองพุทธบริษัทด้วยวิธี ๒ อย่าง คือ

๑. **ปุญญวิธิ** ทรงบรรลือสีหนาทสั่งสอนบริษัทให้เว้นจากบาปและบำเพ็ญบุญกิริยา สาธุชนผู้มีใจอ่อนโยน ปฏิบัติตามแล้วพากันพ้นจากความเสื่อม ประสบความเจริญมากมาย

หมือนราชสีห์ปกครองสัตว์ป่า โดยการบรรลือสีหนาท เหมาะกับสัตว์ผู้มีใจอ่อนโยน สอนง่าย

๒. **อิทธิวิธิ** ทรงแสดงฤทธิ์ปาฏิหาริย์ ให้ผู้กระด้างว่ายากสอนยาก ทำแต่บาป ไม่ให้ทาน ไม่รักษาศีล ไม่ฟังธรรม พากันยอมสยบเพราะเกรงพระพุทธานุภาพ

หมือนราชสีห์ปกครองสัตว์ป่าจำพวกกระด้างมีมารยา เช่นสุนัขจิ้งจอก ให้เขี้ยวและเล็บตะปบทำให้สัตว์อานุภาพยอมสยบอย่างง่ายดาย

อุ. **วสโภ วิย วสโภ, มุนิ จ โส วสโภ จาติ = มุนิวสโภ.**
พระมุนีผู้เพียงดังผู้ประเสริฐ ชื่อว่า มุนิวสภะ (พระมุนีดุจโคอุสภะ)

ปุงฺคโว วิย ปุงฺคโว, มุนิ จ โส ปุงฺคโว จาติ = มุนิปุงคโว.
พระมุนีผู้เพียงดังผู้ประเสริฐ ชื่อว่า มุนิปุงควะ (พระมุนีดุจโคผู้)

นาโค วิย นาโค, พุทฺโธ จ โส นาโค จาติ = พุทฺธนาโค.
พระพุทธเจ้าผู้เพียงดังผู้ประเสริฐ ชื่อว่า พุทธนาคะ (พระพุทธเจ้าดุจช้างตัวประเสริฐ)

อาทิจฺโจ วิย อาทิจฺโจ, พุทฺโธ จ โส อาทิจฺโจ จาติ = พุทฺธาทิจฺโจ.
พระพุทธเจ้าผู้ดุจพระอาทิตย์ ชื่อว่า พุทธาทิจจะ

อุ. **รํสิ วิย รํสิ, สทฺธมฺโม จ โส รํสิ จาติ = สทฺธมฺมรํสิ.**
พระธรรมดุจรัศมี ชื่อว่า สัทธัมมรังสิ

สาคโร วิย สาคโร, วินโย จ โส สาคโร จาติ = วินยสาคโร.
พระวินัยดุจสาคร ชื่อว่า วินยสาคระ

อุ. **ปุณฺฑรีกมิว ปุณฺฑรีโก, สมโณ จ โส ปุณฺฑรีโก จาติ = สมณปุณฺฑรีโก.**
ดุจดอกบัวบุณฑริก, พระสมณะผู้ดุจดอกบัวบุณฑริก ชื่อว่า สมณปุณฑรีกะ

ปทุโม วิย ปทุโม, สมโณ จ โส ปทุโม จาติ = สมณปทุโม.
พระสมณะดุจดอกปทุม ชื่อว่า สมณปทุมะ

จนฺโท วิย จนฺโท, มุขญฺจ ตํ จนฺโท จาติ = มุขจนฺโท.
ใบหน้าดุจดวงจันทร์ ชื่อว่า มุขจันทะ

ปทุโม วิย ปทุโม, มุขญฺจ ตํ ปทุโม จาติ = มุขปทุโม.
ใบหน้าดุจดอกปทุม ชื่อว่า มุขปทุมะ

ทำตัวรูป

มุนิสีโห = มุนิ + สีห
มุนิ สิ สีห - หลังจาก มุนิ ลง สิ ปฐมาวิภัตติ = ลิงฺคตฺเถ ปฐมา.
มุนิ สีห - ลบ สิ = เสสโต โลปํ คสิปิ.
มุนิ สีห สิ - หลังจาก สีห ลง สิ ปฐมาวิภัตติ = ลิงฺคตฺเถ ปฐมา.
มุนิ สีห โอ - อาเทศ สิ เป็น โอ = โส.
มุนิ สีโห - แยก ลบ รวม
มุนิ สีโห - **มุนิ จ โส สีโห จ** พระมุนีผู้เพียงดังสีหะ
มุนิ สีโห - **อิติ อตฺเถ** ในอรรถนี้
มุนิสีโห - ย่อเข้าสมาส และเรียกว่า กัมมธารยะ = ทฺวิปเท ตุลฺยาธิกรเณ กมฺมธารโย.
มุนิสีโห - เป็นยุตตัตถสมาส มีอรรถประกอบกัน = นามานำ สมาโส ยุตฺตตฺโถ.
มุนิสีหฺ - ลบวิภัตติ = เตสำ วิภตฺติโย โลปา จ.
มุนิสีห - เป็นปกติ = ปกติ จสฺส สรนฺตสฺส.
มุนิสีห - เรียก กัมมธารยะ ว่า ตัปปุริสะ = อุเภ ตปฺปุริสา.
มุนิสีห - เรียกสมาสว่า นาม = ตทฺธิตสมาสกิตกา นามำวา...

มุนิสีห สิ - ลง สิ ปฐมาวิภัตติ = ลิงฺคตฺเถ ปฐมา.
มุนิสีห โอ - อาเทศ สิ เป็น โอ = โส.
มุนิสีโห - แยก ลบ รวม
สำเร็จรูปเป็น **มุนิสีโห** พระมุนีผู้เพียงดังสีหะ

๒.๕. สัมภาวนาปุพพปทะ
มีการสรรเสริญเป็นบทหน้า

วิ. - **สมฺภาวนาปริทีปกำ อิติสทฺทสหิตำ ปุพฺพปทำ อสฺสาติ สมฺภาวนาปุพฺพปโท**.
(สมาส) อันมีอิติศัพท์แสดงการยกขึ้นเป็นบทหน้า ชื่อว่า สัมภาวนาปุพพปทะ

- **เอตฺถ จ สมฺภาวนา นาม สามญฺญภูตสฺส อตฺตรปทตฺถสฺส ทฬฺหำ กตฺวา โถมนา, สรูปวิเสสทีปนา น คุณมตฺตทีปนาติ อธิปฺปาโย**. (นิรุตฺติทีปนี)
ก็ในที่นี้ ชื่อว่าสัมภาวนา มีอธิบายว่า มีวิธีแสดงอรรถบทหลังที่มีอรรถธรรมดาไว้ดีแล้ว สรรเสริญ ทำให้พิเศษตามสมควร ไม่ใช่แสดงแต่คุณเท่านั้น

- **สมฺภาวนา = อิติ** (ว่า), **หุตฺวา** (เป็น), **ภูต** (เป็น), **สงฺขาต** (กล่าวคือ หมายถึง),
เช่น **โช หุตฺวา อาเทโส ชาเทโส**. การอาเทศเป็น ช (ลบ หุตฺวา)
ญาณภูตำ ทสฺสนำ ญาณทสฺสนำ. การเห็นอันเป็นญาณ (ลบ ภูต)
อโลภสงฺขาตำ กุสลมูลำ อโลภกุสลมูลำ. กุศลมูลกล่าวคืออโลภะ (ลบ สงฺขาต)

อุ. **ธมฺโม อิติ พุทฺธิ = ธมฺมพุทฺธิ.**
ความรู้ว่าธรรม ชื่อว่า ธัมมพุทธิ

ธมฺโม อิติ สญฺญา = ธมฺมสญฺญา.
ความสำคัญว่าธรรม ชื่อว่า ธัมมสัญญา

ธมฺโม อิติ สงฺขาโต = ธมฺมสงฺขาโต.
ถูกกว่าว่าธรรม ชื่อว่า ธัมมสังขาตะ

ธมฺโม อิติ สมฺมโต = ธมฺมสมฺมโต.
สมมุติว่าธรรม ชื่อว่า ธัมมสัมมตะ

ปาโณ อิติ สญฺญา = ปาณสญฺญา. (กัมมธารยสมาส)
ความสำคัญว่าสัตว์มีชีวิต ชื่อว่า ปาณสัญญา

ปาณสญฺญา อสฺส อตฺถีติ = ปาณสญฺญี. (อัสสัตถิตัทธิต)
ผู้มีความสำคัญว่าสัตว์มีชีวิต ชื่อว่า ปาณสัญญา

ปาณสญฺญิโน ภาโว = ปาณสญฺญิตา. (ภาวตัทธิต)
ความเป็นผู้มีความสำคัญว่าสัตว์มีชีวิต ชื่อว่า ปาณสัญญิตา

อสุโภ อิติ สญฺญา = อสุภสญฺญา.
ความกำหนดหมายว่าไม่งาม ชื่อว่า อสุภสัญญา

อนิจฺจำ อิติ สญฺญา = อนิจฺจสญฺญา.

ความกำหนดหมายว่าไม่เที่ยง ชื่อว่า อนิจจสัญญา

อนตฺตา อิติ สญฺญา = อนตฺตสญฺญา.
ความกำหนดหมายว่าไม่ใช่ตัวตน ชื่อว่า อนัตตสัญญา

ธาตุ อิติ สญฺญา = ธาตุสญฺญา.
ความกำหนดหมายว่าสักว่าธาตุ ชื่อว่า ธาตุสัญญา

ธีตา อิติ สญฺญา = ธีตุสญฺญา.
ความกำหนดหมายว่าธิดา ชื่อว่า ธีตุสัญญา

อตฺตา อิติ สญฺญา = อตฺตสญฺญา.
ความสำคัญว่าตัวตน ชื่อว่า อัตตสัญญา

อตฺถิ อิติ สญฺญา = อตฺถิสญฺญา.
ความสำคัญว่ามีอยู่ ชื่อว่า อัตถิสัญญา

อตฺตา อิติ ทิฏฺฐิ = อตฺตทิฏฺฐิ.
ความเห็นผิดว่าตัวตน ชื่อว่า อัตตทิฏฐิ

ทำตัวรูป

ธมฺมพุทฺธิ	= ธมฺม + พุทฺธิ	
ธมฺม สิ พุทฺธิ	- หลังจาก ธมฺม ลง สิ ปฐมาวิภัตติ	= ลิงฺคตฺเถ ปฐมา.
ธมฺม โอ พุทฺธิ	- อาเทศ สิ เป็น โอ	= โส.
ธมฺโม พุทฺธิ	- แยก ลบ รวม	
ธมฺโม พุทฺธิ สิ	- หลังจาก ธมฺม ลง สิ ปฐมาวิภัตติ	= ลิงฺคตฺเถ ปฐมา.
ธมฺโม พุทฺธิ	- ลบ สิ	= เสสโต โลปำ คสิปิ.
ธมฺโม พุทฺธิ	- **ธมฺโม อิติ พุทฺธ** ความรู้ว่าธรรม	
ธมฺโม พุทฺธิ	- **อิติ อตฺเถ** ในอรรถนี้	
ธมฺโมพุทฺธิ	- ย่อเข้าสมาส และเรียกว่า กัมมธารยะ	= ทฺวิปเท ตุลฺยาธิกรเณ กมฺมธารโย.
ธมฺโมพุทฺธิ	- เป็นยุตตัตถสมาส มีอรรถประกอบกัน	= นามานำ สมาโส ยุตฺตตฺโถ.
ธมฺมพุทฺธิ	- ลบวิภัตติ	= เตสำ วิภตฺติโย โลปา จ.
ธมฺมพุทฺธิ	- เป็นปกติ	= ปกติ จสฺส สรนฺตสฺส.
ธมฺมพุทฺธิ	- เรียก กัมมธารยะ ว่า ตัปปุริสะ	= อุเภ ตปฺปุริสา.
ธมฺมพุทฺธิ	- เรียกสมาสว่า นาม	= ตทฺธิตสมาสกิตกา นามำวา...
ธมฺมพุทฺธิ สิ	- ลง สิ ปฐมาวิภัตติ	= ลิงฺคตฺเถ ปฐมา.
ธมฺมพุทฺธิ	- ลบ สิ	= เสสโต โลปำ คสิปิ.

สำเร็จรูปเป็น **ธมฺมพุทฺธิ** ความรู้ว่าธรรม

๒.๖. อวธารณปุพพปทะ
มีการห้ามเป็นบทหน้า

วิ. - **อวธาริยมานตฺถทีปกำ เอวสทฺทสหิตำ ปุพฺพปทำ อสฺสาติ อวธารณปุพฺพปโท.**
(สมาส) อันมีบทหน้าประกอบด้วยเอวศัพท์แสดงอรรถห้าม ชื่อว่า อวธารณปุพพปทะ

อุ. **คุโณ เอว ธนำ = คุณธนำ.**
ทรัพย์คือคุณเท่านั้น ชื่อว่า คุณธนะ

สทฺธา เอว ธนำ = สทฺธาธนำ.
ทรัพย์คือศรัทธาเท่านั้น ชื่อว่า สัทธาธนะ

สีลำ เอว ธนำ = สีลธนำ.
ทรัพย์คือศีลเท่านั้น ชื่อว่า สีลธนะ

ปญฺญา เอว ธนำ = ปญฺญาธนำ.
ทรัพย์คือปัญญาเท่านั้น ชื่อว่า ปัญญาธนะ

จกฺขุ เอว อนฺทฺริยำ = จกฺขุนฺทฺริยำ.
อินทรีย์คือจักษุเท่านั้น ชื่อว่า จักขุนทริยะ

จกฺขุ เอว อายตนำ = จกฺขายตนำ.
อายตนะคือจักษุเท่านั้น ชื่อว่า จักขายตนะ

จกฺขุ เอว ธาตุ = จกฺขุธาตุ.
ธาตุคือจักษุเท่านั้น ชื่อว่า จักขุธาตุ

จกฺขุ เอว ทฺวารำ = จกฺขุทฺวาระ.
ทวารคือจักษุเท่านั้น ชื่อว่า จักขุทวาระ

รูปำ เอว อารมฺมณำ = รูปารมฺมณำ.
อารมณ์คือรูปเท่านั้น ชื่อว่า รูปารัมมณะ

ทำตัวรูป

คุณธนำ	= คุณ + ธน	
คุณ สิ ธน	- หลังจาก คุณ ลง สิ ปฐมาวิภัตติ	= ลิงฺคตฺเถ ปฐมา.
คุณ โอ ธน	- อาเทศ สิ เป็น โอ	= โส.
คุโณ ธน	- แยก ลบ รวม	
คุโณ ธน สิ	- หลังจาก พฺราหฺมณ ลง สิ ปฐมาวิภัตติ	= ลิงฺคตฺเถ ปฐมา.
คุโณ ธน อำ	- อาเทศ สิ เป็น อำ	= สึ.
คุโณ ธนำ	- แยก ลบ รวม	
คุโณ ธนำ	- **คุโณ เอว ธนำ** คุณเท่านั้นเป็นทรัพย์	
คุโณ ธนำ	- **อิติ อตฺเถ** ในอรรถนี้	
คุโณธนำ	- ย่อเข้าสมาส และเรียกว่า กัมมธารยะ	= ทฺวิปเท ตุลฺยาธิกรเณ กมฺมธารโย.
คุโณธนำ	- เป็นยุตตัตถสมาส มีอรรถประกอบกัน	= นามานำ สมาโส ยุตฺตตฺโถ.
คุณฺธนำ	- ลบวิภัตติ	= เตสำ วิภตฺติโย โลปา จ.
คุณธน	- เป็นปกติ	= ปกติ จสฺส สรนฺตสฺส.
คุณธน	- เรียก กัมมธารยะ ว่า ตัปปุริสะ	= อุเภ ตปฺปุริสา.
คุณธน	- เรียกสมาสว่า นาม	= ตทฺธิตสมาสกิตกา นามำวา...
คุณธน สิ	- ลง สิ ปฐมาวิภัตติ	= ลิงฺคตฺเถ ปฐมา.
คุณธน อำ	- อาเทศ สิ เป็น อำ	= สึ.

คุณธนำ - แยก ลบ รวม
สำเร็จรูปเป็น **คุณธนำ** คุณเท่านั้นเป็นทรัพย์

๒.๗. นนิปาตปุพพปทะ
มี น นิบาตเป็นบทหน้า

วิ. - **น นิปาโต ปุพฺพปทำ อสฺสาติ นนิปาตปุพฺพปโท.**
(สมาส) อันมี น นิบาตเป็นบทหน้า ชื่อว่า นนิปาตปุพพปทะ

๓๔๔. อตฺตำ นสฺส ตปฺปุริเส. (๓ บท, อาเทสวิธิ)

ตปฺปุริเส (**อุตฺตรปเท**) เพราะตัปปุริสสมาสบทหลัง **อตฺตำ** การอาเทศเป็น อ **นสฺส** แห่ง น (**โหติ**) ย่อมมี.

เพราะตัปปุริสสมาสบทหลัง อาเทศ น เป็น อ

อุ. **น พฺราหฺมโณ = อพฺราหฺมโณ.**
ผู้ไม่ใช่พราหมณ์จริง ชื่อว่า อพราหมณะ

ทำตัวรูป

อพฺราหฺมโณ	= น + พฺราหฺมณ	
น สิ พฺราหฺมณ	- หลังจาก น ลง สิ ปฐมาวิภัตติ	= ลิงฺคตฺเถ ปฐมา.
น พฺราหฺมณ	- ลบ สิ	= สพฺพาสมาวุโส...
น พฺราหฺมณ สิ	- หลังจาก พฺราหฺมณ ลง สิ ปฐมาวิภัตติ	= ลิงฺคตฺเถ ปฐมา.
น พฺราหฺมณ โอ	- อาเทศ สิ เป็น โอ	= โส.
น พฺราหฺมโณ	- แยก ลบ รวม	
น พฺราหฺมโณ	- **น พฺราหฺมโณ** ผู้ไม่ใช่พราหมณ์	
น พฺราหฺมโณ	- **อิติ อตฺเถ** ในอรรถนี้	
นพฺราหฺมโณ	- ย่อเข้าสมาส และเรียกว่า กัมมธารยะ	= ทฺวิปเท ตุลฺยาธิกรเณ กมฺมธารโย.
นพฺราหฺมโณ	- เป็นยุตตัตถสมาส มีอรรถประกอบกัน	= นามานำ สมาโส ยุตฺตตฺโถ.
นพฺราหฺมณ	- ลบวิภัตติ	= เตสำ วิภตฺติโย โลปา จ.
นพฺราหฺมณ	- เป็นปกติ	= ปกติ จสฺส สรนฺตสฺส.
นพฺราหฺมณ	- เรียก กัมมธารยะ ว่า ตัปปุริสะ	= อุเภ ตปฺปุริสา.
อพฺราหฺมณ	- อาเทศ น เป็น อ	= อตฺตำ นสฺส ตปฺปุริเส.
อพฺราหฺมณ	- เรียกสมาสว่า นาม	= ตทฺธิตสมาสกิตกา นามำวา...
อพฺราหฺมณ สิ	- ลง สิ ปฐมาวิภัตติ	= ลิงฺคตฺเถ ปฐมา.
อพฺราหฺมณ โอ	- อาเทศ สิ เป็น โอ	= โส.
อพฺราหฺมโณ	- แยก ลบ รวม	

สำเร็จรูปเป็น **อพฺราหฺมโณ** ผู้ไม่ใช่นามจริง

นนิบาต มีอรรถปฏิเสธ

น นิเสโธ สโต ยุตฺโต เทสาทินิยมํ วินา
อสโต จาผโล ตสฺมา กถมพฺราหฺมโณติ เจ.
นิเสธตฺถานุวาเทน ปฏิเสธวิธิ กฺวจิ
ปรสฺส มิจฺฉาญาณตฺตา- ขฺยาปนาโยปปชฺชเต.

การปฏิเสธสิ่งที่มีอยู่ โดยเว้นจากการกำหนดสถานที่เป็นต้น ไม่สมควร, และการปฏิเสธสิ่งที่ไม่มีอยู่ ก็ไม่มีผลอะไร, ฉะนั้น หากมีการทักท้วงว่า “อพฺราหฺมโณ ไม่ใช่พราหมณ์” จะมีได้อย่างไร,

มีคำแก้ข้อทักท้วงว่า บางครั้ง การปฏิเสธเพื่อทำให้บุคคลอื่นเข้าใจถูก ก็สมควร เพราะได้กล่าวตามเนื้อความอันควรปฏิเสธ

เทสาทินิยมํ วินา หมายถึง เว้น ๓ ฐานะ ไม่ควรปฏิเสธ คือ เทสะ กาละ อาการะ

๑.	**เทสะ**	เว้นจากสถานที่	อุ. **อิธ โจโร นตฺถิ**	ในที่นี้ไม่มีโจร
๒.	**กาละ**	เว้นจากกาลเวลา	อุ. **อิทานิ โจโร นตฺถิ**	ในเวลานี้ไม่มีโจร
๓.	**อาการะ**	เว้นจากอาการ	อุ. **นายํ โจโร**	คนอย่างนี้ไม่ใช่โจร

น นิเสโธ สโต ยุตฺโต การปฏิเสธสิ่งที่มีอยู่ ไม่สมควร
อุ. **น พฺราหฺมโณ อพฺราหฺมโณ** ไม่ใช่พราหมณ์

น นิเสโธ อสโต อผโล การปฏิเสธสิ่งที่ไม่มีอยู่ ไม่มีผลอะไร
อุ. **อยํ สสวิสาณธนุ น โหติ** ธนูเขากระต่ายนี้ ไม่มีเลย

การปฏิเสธ ๒ ลักษณะ

ปสชฺชปฺปฏิเสธสฺส ลกฺขณํ วตฺถุนตฺถิตา
วตฺถุโต อญฺญตฺร วุตฺติ ปริยุทาสลกฺขณํ.

ความไม่มีวัตถุ เป็นลักษณะของปสัชชปฏิเสธะ, ความเป็นไปในวัตถุอื่น จากวัตถุอันถูกปฏิเสธ เป็นลักษณะของปริยุทาสปฏิเสธะ

๑. **ปสัชชปฏิเสธะ** การปฏิเสธอย่างเด็ดขาด หรือปฏิเสธทั้งหมด
อุ. **อสูริยปสฺสา ราชทารา.**
พระมเหสีของพระราชาทั้งหลายไม่เคยเห็นดวงอาทิตย์

๒. **ปริยุทาสปฏิเสธะ** การปฏิเสธไม่เด็ดขาด คือปฏิเสธอย่างหนึ่งแต่ถือเอาอีกอย่างหนึ่ง
อุ. **น พฺราหฺมโณ อพฺราหฺมโณ.** ผู้ไม่ใช่พราหมณ์

การปฏิเสธ ๔ อย่าง

๑. **ตัสทิส** ปฏิเสธสิ่งที่เหมือนกัน
๒. **ตทญฺญ** ปฏิเสธสิ่งอื่น
๓. **ตพฺพิรุทฺธ** ปฏิเสธสิ่งตรงข้าม
๔. **ตทภาว** ปฏิเสธสิ่งที่ไม่มีจริง

๑. นนิบาต ในอรรถว่า ตัสทิส ปฏิเสธสิ่งที่เหมือนกัน

อุ. **น พฺราหฺมโณ อพฺราหฺมโณ.** ผู้ไม่ใช่พราหมณ์

น มนุสฺโส อมนุสฺโส. ไม่ใช่มนุษย์
น สมโณ อสฺสมโณ. ไม่ใช่สมณะ

๒. นนิบาต ในอรรถว่า ตทญฺญ ปฏิเสธสิ่งอื่น

อุ. **น พฺยากตา อพฺยากตา.** ธรรมอันอื่นจากกุศลและอกุศล ชื่อว่า อพฺยากตะ
น สงฺกิลิฏฺฐา อสงฺกิลิฏฺฐา. ธรรมอันอื่นจากธรรมอันเศร้าหมอง ชื่อว่า อสังกิลิฏฐะ
น ปริยาปนฺนา อปริยาปนฺนา.
ธรรมอันอื่นจากปริยาปันนธรรม (ธรรมอันไม่นับเข้าในโลกิยธรรม = โลกุตตรธรรม)

๓. นนิบาต ในอรรถว่า วิรุทฺธ ปฏิเสธสิ่งตรงข้าง

อุ. **น กุสลา อกุสลา. กุสลปฏิปกฺขาติ อตฺโถ.**
ธรรมอันตรงข้ามกับกุศล ชื่อว่า อกุสละ หมายถึง ธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ต่อกุศล
น โลโภ อโลโภ. ธรรมอันตรงข้ามกับโลภะ ชื่อว่า อโลภะ
น มิตฺโต อมิตฺโต. ผู้ตรงข้ามกับมิตร ชื่อว่า อมิตตะ

๔. นนิบาต ในอรรถว่า ตทภาว ปฏิเสธสิ่งไม่มี

อุ. **น กตฺวา อกตฺวา, อกาตุน.** ไม่ได้กระทำ
ปุญฺญ์ อกโรนฺโต. ไม่ได้กระทำซึ่งบุญ

๓๔๕. สเร อนฺ. (๒ บท, อาเทสวิธิ)

สเร (**ตปฺปุริเส อุตฺตรปเท**) เพราะสระในตัปปุริสสมาสบทหลัง **อนฺ** การอาเทศเป็น อนฺ **นสฺส** แห่ง น (**โหติ**) ย่อมมี.

เพราะสระหลังในตัปปุริสสมาส อาเทศ น เป็น อนฺ

อุ. **น อสฺโส อนสฺโส.** ไม่ใช่ม้า
น อริโย อนริโย. ไม่ใช่อริยะ
น อิสฺสโร อนิสฺสโร. ไม่ใช่อิสสรชน ไม่ใช่ผู้เป็นใหญ่
น อิฏฺโฐ อนิฏฺโฐ. ไม่ใช่สิ่งอันน่าปรารถนา
น อาสโว อนาสโว. ไม่ใช่อาสวะ ไม่มีอาสวะ
น อุปวาโท อนุปวาโท. ไม่ใช่การกล่าวร้าย การไม่กล่าวร้าย
น อาทาย อนาทาย. ไม่ถือเอาแล้ว
น โอโลเกตฺวา อโนโลเกตฺวา. ไม่แลดูแล้ว ไม่มอง

ทำตัวรูป

อนสฺโส = น + อสฺส
น สิ อสฺส - หลังจาก น ลง สิ ปฐมาวิภัตติ = ลิงฺคตฺเถ ปฐมา.
น พฺราหฺมณ - ลบ สิ = สพฺพาสมาวุโส...
น อสฺส สิ - หลังจาก อสฺส ลง สิ ปฐมาวิภัตติ = ลิงฺคตฺเถ ปฐมา.
น อสฺส โอ - อาเทศ สิ เป็น โอ = โส.

น อสฺโส - แยก ลบ รวม
น อสฺโส - **น อสฺโส** ไม่ใช่ม้า
น อสฺโส - **อิติ อตฺเถ** ในอรรถนี้
นอสฺโส - ย่อเข้าสมาส และเรียกว่า กัมมธารยะ = ทฺวิปเท ตุลฺยาธิกรเณ กมฺมธารโย.
นอสฺโส - เป็นยุตตัตถสมาส มีอรรถประกอบกัน = นามานำ สมาโส ยุตฺตตฺโถ.
นอสฺสฺ - ลบวิภัตติ = เตสำ วิภตฺติโย โลปา จ.
นอสฺส - เป็นปกติ = ปกติ จสฺส สรนฺตสฺส.
นอสฺส - เรียก กัมมธารยะ ว่า ตัปปุริสะ = อุเภ ตปฺปุริสา.
อนฺอสฺส - เพราะสระหลัง อาเทศ น เป็น อนฺ = สเร อนฺ.
อนสฺส - ประกอบกัน = นเย ปรำ ยุตฺเต.
อนสฺส - เรียกสมาสว่า นาม = ตทฺธิตสมาสกิตกา นามำวา...
อนสฺส สิ - ลง สิ ปฐมาวิภัตติ = ลิงฺคตฺเถ ปฐมา.
อนสฺส โอ - อาเทศ สิ เป็น โอ = โส.
อนสฺโส - แยก ลบ รวม
สำเร็จรูปเป็น **อนสฺโส** ไม่ใช่ม้า

๒.๔. กุปุพพปทะ
มี กุ นิบาตเป็นบทหน้า

วิ. - **กุ นิปาโต ปุพฺพปทำ อสฺสาติ กุปุพฺพปโท**.
(สมาส) อันมี กุ นิบาตเป็นบทหน้า ชื่อว่า กุปุพพปทะ

๓๔๖. กทฺ กุสฺส. (๒ บท, อาเทสวิธิ)

(**ตปฺปุริเส สเร**) เพราะสระหลังในตัปปุริสสมาส **กทฺ** การอาเทศเป็น กทฺ **กุสฺส** แห่ง กุ (**โหติ**) ย่อมมี.

เพราะสระหลังในตัปปุริสสมาส อาเทศ กุ เป็น กทฺ

อุ. **กุจฺฉิตำ อนฺนำ กทนฺนำ**. อาหารอันน่ารังเกียจ อาหารเสีย อาหารบูดเน่า
กุจฺฉิตำ อสนำ กทสนำ. อาหารอันน่ารังเกียจ อาหารเสีย อาหารบูดเน่า

สเรติ กึ. บทว่า “สเร” ห้ามอาเทศในที่มีพยัญชนะอยู่หลัง

อุ. **กุจฺฉิตา ทารา กุทารา**. ภรรยาผู้น่ารังเกียจ
กุจฺฉิตา ปุตฺตา กุปุตฺตา. บุตรผู้น่ารังเกียจ
กุจฺฉิตา ทาสา กุทาสา. ทาสผู้น่ารังเกียจ
กุจฺฉิตา ทิฏฺฐิ กุทิฏฺฐิ. ทิฏฐิอันน่ารังเกียจ มิจฉาทิฏฐิ

ทำตัวรูป

กทนฺนำ = กุ + อนฺน
กุ สิ อนฺน - หลังจาก กุ ลง สิ ปฐมาวิภัตติ = ลิงฺคตฺเถ ปฐมา.

กุ อนฺน - ลบ สิ = สพฺพาสมาวุโส...
กุ อนฺน สิ - หลังจาก อนฺน ลง สิ ปฐมาวิภัตติ = ลิงฺคตฺเถ ปฐมา.
กุ อนฺน อำ - อาเทศ สิ เป็น อำ = สึ.
กุ อนฺนำ - แยก ลบ รวม
กุ อนฺนำ - **กุ อนฺนำ** ข้าวน่าเกลียด
กุ อนฺนำ - **อิติ อตฺเถ** ในอรรถนี้
กุอนฺนำ - ย่อเข้าสมาส และเรียกว่า กัมมธารยะ = ทฺวิปเท ตุลฺยาธิกรเณ กมฺมธารโย.
กุอนฺนำ - เป็นยุตตัตถสมาส มีอรรถประกอบกัน = นามานำ สมาโส ยุตฺตตฺโถ.
กุอนฺน - ลบวิภัตติ = เตสำ วิภตฺติโย โลปา จ.
กุอนฺน - เป็นปกติ = ปกติ จสฺส สรนฺตสฺส.
กุอนฺน - เรียก กัมมธารยะ ว่า ตัปปุริสะ = อุเภ ตปฺปุริสา.
กทฺอนฺน - เพราะสระหลัง อาเทศ กุ เป็น กทฺ = กทฺ กุสฺส.
กทนฺน - ประกอบกัน = นเย ปรำ ยุตฺเต.
กทนฺน - เรียกสมาสว่า นาม = ตทฺธิตสมาสกิตกา นามำวา...
กทนฺน สิ - ลง สิ ปฐมาวิภัตติ = ลิงฺคตฺเถ ปฐมา.
กทนฺน อำ - อาเทศ สิ เป็น อำ = สึ.
กทนฺนำ - แยก ลบ รวม
สำเร็จรูปเป็น **กทนฺนำ** ข้าวน่าเกลียด

๓๔๗. กาปฺปตฺเถสุ จ. (๓ บท, อาเทสวิธิ)

(**ตปฺปุริเส ปเร**) เพราะตัปปุริสสมาสบทหลัง **กา** การอาเทศเป็น กา (**กุสฺส**) แห่ง กุ (**วตฺตมานสฺส**) อันเป็นไปอยู่ **อปฺปตฺเถสุ** ในอรรถว่า น้อย (**กุจฺฉิเต จ**) และในอรรถว่าน่ารังเกียจ (**โหติ**) ย่อมมี.

เพราะตัปปุริสสมาสบทหลัง อาเทศ กุ ที่มีอรรถว่าน้อยและน่ารังเกียจ เป็น กา

บทว่า "**อปฺปตฺเถสุ**" ท่านแสดงเป็นพหูพจน์ เพื่อรวมเอาอรรถว่า กุจฺฉิเต น่ารังเกียจ ด้วย

อุ. **อปฺปกำ ลวณำ กาลวณำ.** เกลือมีน้อย
อปฺปกำ ปุปฺผำ กาปุปฺผำ. ดอกไม้มีน้อย
อุ. **กุจฺฉิโต ปุริโส กาปุริโส.** บุรุษผู้น่ารังเกียจ
กุจฺฉิโต ปุริโส กุปุริโส. บุรุษผู้น่ารังเกียจ

ทำตัวรูป

กาลวณำ = กุ + ลวณ
กุ สิ ลวณ - หลังจาก กุ ลง สิ ปฐมาวิภัตติ = ลิงฺคตฺเถ ปฐมา.
กุ ลวณ - ลบ สิ = สพฺพาสมาวุโส...
กุ ลวณ สิ - หลังจาก ลวณ ลง สิ ปฐมาวิภัตติ = ลิงฺคตฺเถ ปฐมา.
กุ ลวณ อำ - อาเทศ สิ เป็น อำ = สึ.
กุ ลวณำ - แยก ลบ รวม

กุ ลวณำ - **กุ ลวณำ** เกลือมีน้อย
กุ ลวณำ - **อิติ อตฺเถ** ในอรรถนี้
กุลวณำ - ย่อเข้าสมาส และเรียกว่า กัมมธารยะ = ทฺวิปเท ตุลฺยาธิกรเณ กมฺมธารโย.
กุลวณำ - เป็นยุตตัตถสมาส มีอรรถประกอบกัน = นามานำ สมาโส ยุตฺตตฺโถ.
กุลวณฺ - ลบวิภัตติ = เตสำ วิภตฺติโย โลปา จ.
กุลวณ - เป็นปกติ = ปกติ จสฺส สรนฺตสฺส.
กุลวณ - เรียก กัมมธารยะ ว่า ตัปปุริสะ = อุเภ ตปฺปุริสา.
กาลวณ - เพราะสระหลัง อาเทศ กุ เป็น กา = กาปฺปตฺเถสุ จ.
กาลวณ - เรียกสมาสว่า นาม = ตทฺธิตสมาสกิตกา นามำวา...
กาลวณ สิ - ลง สิ ปฐมาวิภัตติ = ลิงฺคตฺเถ ปฐมา.
กาลวณ อำ - อาเทศ สิ เป็น อำ = สึ.
กาลวณำ - แยก ลบ รวม
สำเร็จรูปเป็น **กาลวณำ** เกลือมีน้อย

๒.๙. ปาทิปุพพปทะ
มี ป อุปสัคเป็นต้นเป็นบทหน้า

วิ. - **ปาทิกำ ปุพฺพปทำ อสฺสาติ ปาทิปุพฺพปโท.**
(สมาส) อันมี ป อุปสัคเป็นต้นเป็นบทหน้า ชื่อว่า ปาทิปุพพปทะ

ปาทิปุพพปทกัมมธารยสมาสนี้ เป็นนิจจสมาส ย่อเข้าสมาสแน่นอน ไม่ย่อไม่มี

อุ. **ปธานำ วจนำ ปาวจนำ.** คำอันเป็นประธาน คำอันยิ่ง ปาพจน์ พระบาลี
ภุสำ วทฺธำ ปวทฺธำ. สรีรำ ร่างกายเจริญเติบโต กายใหญ่
สมำ สมฺมา วา อาธานำ สมาธานำ. การสมาธาน การตั้งไว้สม่ำเสมอ ตั้งไว้ไม่เปลี่ยน
วิวิธา มติ วิมติ. ความรู้หลายประการ
วิวิโธ กปฺโป วิกปฺโป. วิกัป กระทำได้หลายอย่าง
วิสิฏฺโฐ กปฺโป วิกปฺโป. กระทำให้พิเศษ กระทำให้ดีกว่า
อธิโก เทโว อติเทโว. เทวดาผู้เป็นใหญ่
อธิโก เทโว อธิเทโว. เทวดาผู้เป็นใหญ่
อธิกำ สีลำ อธิสีลำ. อธิศีล ศีลอันยิ่ง อริยศีล
สุนฺทโร คนฺโธ สุคนฺโธ. กลิ่นดี กลิ่นหอม
กุจฺฉิโต คนฺโธ ทุคฺคนฺโธ. กลิ่นน่ารังเกียจ กลิ่นเหม็น
โสภณำ กตำ สุกตำ. กระทำดี (กรรม)อันบุคคลกระทำดีแล้ว
อโสภณำ กตำ ทุกฺกฏำ. กระทำไม่ดี (กรรม)อันบุคคลกระทำไม่ดี

ทำตัวรูป

ปาวจนำ = ป + วจน
ป สิ วจน - หลังจาก ป ลง สิ ปฐมาวิภัตติ = ลิงฺคตฺเถ ปฐมา.
ป วจน - ลบ สิ = สพฺพาสมาวุโส...
ป วจน สิ - หลังจาก วจน ลง สิ ปฐมาวิภัตติ = ลิงฺคตฺเถ ปฐมา.

ป วจน อำ	- อาเทศ สิ เป็น อำ	= สึ.
ป วจนำ	- แยก ลบ รวม	
ป วจนำ	- **ป วจนำ** คำประธาน หรือ ปาพจน์	
ป วจนำ	- **อิติ อตฺเถ** ในอรรถนี้	
ปวจนำ	- ย่อเข้าสมาส และเรียกว่า กัมมธารยะ	= ทฺวิปเท ตุลฺยาธิกรเณ กมฺมธารโย.
ปวจนำ	- เป็นยุตตัตถสมาส มีอรรถประกอบกัน	= นามานำ สมาโส ยุตฺตตฺโถ.
ปวจนฺ	- ลบวิภัตติ	= เตสำ วิภตฺติโย โลปา จ.
ปวจน	- เป็นปกติ	= ปกติ จสฺส สรนฺตสฺส.
ปาวจน	- ทีฆะ อ เป็น อา	= กฺวจาทิมชฺฌตฺตรานำ ทีฆรสฺสา...
ปาวจน	- เรียก กัมมธารยะ ว่า ตัปปุริสะ	= อุเภ ตปฺปุริสา.
ปาวจน	- เรียกสมาสว่า นาม	= ตทฺธิตสมาสกิตกา นามำวา...
ปาวจน สิ	- ลง สิ ปฐมาวิภัตติ	= ลิงฺคตฺเถ ปฐมา.
ปาวจน อำ	- อาเทศ สิ เป็น อำ	= สึ.
ปาวจนำ	- แยก ลบ รวม	
	สำเร็จรูปเป็น **ปาวจนำ** คำประธาน หรือ ปาพจน์	

อยุตตัตถสมาส

กัมมธารยสมาสที่ย่อบทที่เนื้อความไม่เข้ากัน

พึงทราบว่า นาม อุปสัค และ นิบาต ที่เป็นอยุตตัตถะ ไม่มีสูตรย่อเข้าสมาส ให้ย่อด้วยการแบ่งสูตรว่า “นามานำ สมาโส ยุตฺตตฺโถ” โยควิภาคะ

คำที่แปลว่า **สูตร** มีหลายคำ เช่น **ลกฺขณ อารมฺภ โยค วุตฺติ สุตฺต**

อุ.	**น ปุน เคยฺยา อปุนเคยฺยา**. คาถา.	คาถา อันไม่เคยถูกสวด
	ปุน น คียตีติ อปุนเคยฺยา.	คาถา อันไม่เคยถูกสวด
	จนฺทำ น อุลฺโลเกตีติ อจนฺทมุลฺโลกิกานิ. มุขานิ.	หน้าอันไม่แหงนมองดวงจันทร์ หน้าคว่ำ
	สทฺธำ น ภุญฺชตีติ อสฺสทฺธโภชี.	ผู้ไม่กินเครื่องบวงสรวง
	ลวณำ น ภุญฺชตีติ อลวณโภชี.	ผู้ไม่กินเกลือ

ตถา เหมือนกันนั้น

กัตตุ	**ทิฏฺโฐ ปุพฺพนฺติ ทิฏฺฐปุพฺโพ**. ตถาคตำ.	ผู้เคยเห็น (ซึ่งพระพุทธเจ้า)
	สุโต ปุพฺพนฺติ สุตปุพฺโพ. ธมฺมำ.	ผู้เคยฟัง (ซึ่งธรรม)
	คโต ปุพฺพนฺติ คตปุพฺโพ. มคฺคำ.	ผู้เคยไป (สู่ทาง)
กัมมะ	**ทิฏฺฐา ปุพฺพนฺติ ทิฏฺฐปุพฺพา**. เทวตา เตน.	(เทวดา อันเขา) เคยเห็น
	สุตา ปุพฺพนฺติ สุตปุพฺพา. ธมฺมา เตน.	(พระธรรม อันเขา) เคยฟัง
	คตา ปุพฺพนฺติ คตปุพฺพา. ทิสา เตน.	(ทิศ อันเขา) เคยไป
	ปหรณำ ปหาโร.	การทุบตี (เครื่องทุบตี)
	วิหรณำ วิหาโร.	การอยู่ (ที่อยู่ เครื่องอยู่)
	อาหรณำ อาหาโร.	การนำมา (เครื่องนำมาซึ่งโอชะ)
	อุปหรณำ อุปหาโร.	การบูชา การบวงสรวง (เครื่องบวงสรวง)

ทำตัวรูป

ทิฏฺฐปุพฺโพ	= ทิฏฺฐ + ปุพฺพ	
ทิฏฺฐ สิ ปุพฺพ สิ	- ลง สิ ปฐมาวิภัตติ	= ลิงฺคตฺเถ ปฐมา.
ทิฏฺฐ โอ ปุพฺพ โอ	- อาเทศ สิ เป็น โอ	= โส.
ทิฏฺโฐ ปุพฺโพ	- แยก ลบ รวม	
ทิฏฺโฐ ปุพฺโพ	- **ทิฏฺโฐ ปุพฺโพ** เคยเห็นแล้ว	
ทิฏฺโฐ ปุพฺโพ	- **อิติ อตฺเถ** ในอรรถนี้	
ทิฏฺโฐปุพฺโพ	- ย่อเข้าสมาส และเรียกว่า กัมมธารยะ	= ทฺวิปเท ตุลฺยาธิกรเณ กมฺมธารโย.
ทิฏฺโฐปุพฺโพ	- เป็นยุตตัตถสมาส มีอรรถประกอบกัน	= นามานำ สมาโส ยุตฺตตฺโถ.
ทิฏฺฐุปุพฺพ	- ลบวิภัตติ	= เตสำ วิภตฺติโย โลปา จ.
ทิฏฺฐปุพฺพ	- เป็นปกติ	= ปกติ จสฺส สรนฺตสฺส.
ทิฏฺฐปุพฺพ	- เรียก กัมมธารยะ ว่า ตัปปุริสะ	= อุเภ ตปฺปุริสา.
ทิฏฺฐปุพฺพ	- เรียกสมาสว่า นาม	= ตทฺธิตสมาสกิตกา นามำวา...
ทิฏฺฐปุพฺพ สิ	- ลง สิ ปฐมาวิภัตติ	= ลิงฺคตฺเถ ปฐมา.
ทิฏฺฐปุพฺพ โอ	- อาเทศ สิ เป็น โอ	= โส.
ทิฏฺฐปุพฺโพ	- แยก ลบ รวม	
	สำเร็จรูปเป็น **ทิฏฺฐปุพฺโพ** เคนเห็นแล้ว	

จบ กัมมธารยสมาส

๔.๓. ทิคุสมาส

กัมมธารยสมาสที่มีสังขยาเป็นบทหน้า

ทิคุสมาส มี ๒ อย่าง คือ

๑. **สมาหารทิคุ** สมุทายปฺปธาโน
ย่อเข้ากันแล้ว ได้บททั้ง ๒ เป็นประธานรวมกัน
รูปสำเร็จเป็นนปุงสกลิงค์เอกวจนะ
เช่น **ตโย โลกา ติโลกํ**. โลกทั้ง ๓

๒. **อสมาหารทิคุ** อวอยปฺปธาโน
ย่อเข้ากันแล้ว ๒ บท แยกกันเป็นประธาน
รูปสำเร็จเป็นได้ ๓ ลิงค์ ๒ วจนะ
เช่น **จตสฺโส ทิสา จตุทฺทิสา**. ทิศ ๔

๓๔๘. สงฺขฺยาปุพฺโพ ทิคุ. (๒ บท, สัญญาวิธิ)

(**กมฺมธารโย**) กัมมธารยสมาส **สงฺขฺยาปุพฺโพ** อันมีสังขยาเป็นบทหน้า **ทิคุ** (**โหติ**) มีชื่อว่า ทิคุ.

กัมมธารยสมาสที่มีสังขยาเป็นบทหน้า ชื่อว่า ทิคุ

ทิคุ วิ. (๑) **เทฺว คาโว ทิคุ**. โค ๒ ตัว ชื่อว่า ทิคุ
ทิคุ วิย ทิคุ. สมาสที่เหมือนโค ๒ ตัว ชื่อว่า ทิคุ

(๒) (**สงฺขฺยาปุพฺพตฺตนปุ์สเกกตฺตสงฺขาเตหิ**) **ทฺวีหิ ลกฺขเณหิ คโต อวคโตติ ทิคุ**.
สมาสที่รู้ด้วยเครื่องหมาย ๒ อย่าง คือ มีสังขยาเป็นบทหน้า และเป็นนปุงสกลิงค์ ฝ่ายเอกวจนะ ชื่อว่า ทิคุ

(๓) **ทฺวีหิ ลกฺขเณหิ คจฺฉติ ปวตฺตตีติ ทิคุ**.
สมาสที่เป็นไปด้วยเครื่องหมาย ๒ อย่าง ชื่อว่า ทิคุ

ลักษณะของทิคุสมาส ๒ อย่าง

๑. **สงฺขฺยาปุพฺพตฺตํ** มีสังขยาเป็นบทหน้า
๒. **นปุ์สเกกตฺตํ** เป็นนปุงสกลิงค์เอกวจนะ

ปริภาสา

เย คตฺยตฺถา, เต พุทฺธฺยตฺถา ปวตฺติปาปุณตฺถกา. (ธาตฺวตฺถสงฺคห. ๑๙)
ธาตุเหล่าใด มีอรรถว่า “ไป”, ธาตุเหล่านั้น มีอรรถว่า “รู้ เป็นไป บรรลุ ถึง”

ทำตัวรูป

ทิคุ = ทฺวิ + คมุ + รู (ปาราทิคมิมฺหา รู) (คมุ แปลว่า ไป รู้ เป็นไป)
ทฺวิ คมุ รู - ลบสระสุดท้ายธาตุ = ธาตฺวนฺโต โลโปเนกสรสฺส.
ทฺวิ ค อู - ลบ ม และ รฺ = รมฺหิ รนฺโต ราทิ โน.
ทิ ค อู - อาเทศ ทฺวิ เป็น ทิ = จศัพท์ใน ติเย ทุตาปิ จ.

ทิคู - แยก ลบ รวม
ทิคุ - รัสสะ อู เป็น อุ = กฺวจิ ธาตุวิภตฺติปฺปจฺจยานำ ทีฆรสฺสา ...
ทิคุ - เรียกว่านาม, ลง สิ, ลบ สิ

๓.๑. สมาหารทิคุ
ย่อ ๒ บทให้มีอรรถรวมกัน

๓๔๙. ทิคุสฺเสกตฺตำ. (๒ บท, การิยาติเทสสูตร)

(**นปุ๎สกลิงฺโค**) **เอกตฺตำ** ความเป็นนปุงสกลิงค์ฝ่ายเอกวจนะ **ทิคุสฺส** แห่งทิคุสมาส (**โหติ**) ย่อมมี.

ทิคุสมาส เป็นนปุงสกลิงค์ เอกวจนะ

โปรดทราบว่า สมาหารทิคุ เป็นนปุงสกลิงค์เอกวจนะเท่านั้น ส่วน อสมาหารทิคุ เป็นได้ ๓ ลิงค์ ทั้งเอกวจนะและพหุวจนะ

อุ. **ตโย โลกา (สมาหฏา จิตฺเตน สมฺปิณฺฑิตาติ) ติโลกำ.**
โลกทั้ง ๓ อันจิต รวมไว้แล้ว ชื่อว่า ติโลกะ

ติณฺณำ โลกานำ สมาหาโรติ ติโลกำ.
การรวมกัน แห่งโลกทั้ง ๓ ชื่อว่า ติโลกะ

เอวำ	**ตโย ทณฺฑา ติทณฺฑำ.**	ท่อนไม้ ๓ ท่อน
	ตีณิ มลานิ สมาหฏานิ ติมลำ.	มลทิน ๓ ถูกรวมเอาแล้ว
	ติณฺณำ มลานำ สมาหาโร ติมลำ.	การรวมกัน แห่งมลทิน ๓
	ตีณิ ลกฺขณานิ สมาหฏานิ ติลกฺขณำ.	ลักษณะ ๓, ไตรลักษณ์
	จตฺตาริ สจฺจานิ สมาหฏานิ จตุสฺสจฺจำ.	สัจจะ ๔
	จตสฺโส ทิสา จตุทฺทิสำ.	ทิศ ๔
	ปญฺจ สิกฺขาปทานิ ปญฺจสิกฺขาปทำ.	สิกขาบท ๕, ศีล ๕
	ฉ อายตนานิ สฬายตนำ.	อายตนะ ๖
	สตฺต อหานิ สตฺตาหำ.	๗ วัน, สัปดาห์
	อฏฺ สีลานิ อฏฺสีลำ.	ศีล ๘
	นว โลกุตฺตรา นวโลกุตฺตรำ.	โลกุตตระ ๙
	ทส สีลานิ ทสสีลำ.	ศีล ๑๐
	สตำ โยชนำ สตโยชนำ.	๑๐๐ โยชน์
ตถา	**เทฺว รตฺติโย ทฺวิรตฺตำ.**	๒ ราตรี, ๒ คืน
	ติสฺโส รตฺติโย ติรตฺตำ.	๓ ราตรี, ๓ คืน
	เทฺว องฺคุลิโย ทฺวงฺคุลำ.	๒ ข้อมือ, ๒ นิ้ว, ๒ องคุลี
	สตฺต โคทาวริโย สตฺตโคทาวรำ.	แม่น้ำโคทาวรี ๗ สาย
	สตฺตนฺนำ โคทาวรีนำ สมาหาโร สตฺตโคทาวรำ.	การรวมกันของแม่น้ำโคทาวรี ๗ สาย

นปุงสกลิงค์ **ติโลก**สทฺทปทมาลา (โลกทั้ง ๓)	
วิภัตติ	เอกวจนะ
ปฐมา	**ติโลกำ**
อาลปนะ	**ติโลก**
ทุติยา	**ติโลกำ**
ตติยา	**ติโลเกน**
จตุตถี	**ติโลกสฺส**
ปัญจมี	**ติโลกา ติโลกมฺหา ติโลกสฺมา**
ฉัฏฐี	**ติโลกสฺส**
สัตตมี	**ติโลเก ติโลกมฺหิ ติโลกสฺมึ**

ทำตัวรูป

ติโลกำ = ติ + โลก

ติ โย โลก - หลังจาก ติ ลง โย ปฐมาวิภัตติ = ลิงฺคตฺเถ ปฐมา.
ตโย โลก - อาเทศ ติ กับ โย เป็น ตโย = ติจตุนฺนำ ติสฺโสจตสฺโสตโย...
ตโย โลก โย - หลังจาก โลก ลง โย ปฐมาวิภัตติ = ลิงฺคตฺเถ ปฐมา.
ตโย โลก อา - อาเทศ โย เป็น อา = สพฺพโยนีนมาเอ.
ตโย โลกา - แยก ลบ รวม
ตโย โลกา - **ตโย โลกา** โลกทั้ง ๓
ตโย โลกา - **อิติ อตฺเถ** ในอรรถนี้
ตโยโลกา - ย่อเป็นสมาส และเรียกว่า กัมมธารยะ = ทฺวิปเท ตุลฺยาธิกรเณ กมฺมธารโย.
ตโยโลกา - เป็นยุตตัตถสมาส มีอรรถประกอบกัน = นามานำ สมาโส ยุตฺตตฺโถ.
ติโลกฺ - ลบวิภัตติ = เตสำ วิภตฺติโย โลปา จ.
ติโลก - เป็นปกติ = ปกติ จสฺส สรนฺตสฺส.
ติโลก - เรียกกัมมธารยะมีสังขยาอยู่หน้า ว่า ทิคุ = สงฺขยาปุพฺโพ ทิคุ.
ติโลก - ทิคุสมาส เป็นนปุงสกลิงค์เอกวจนะ = ทิคุสฺเสกตฺตำ.
ติโลก - เรียก ทิคุ ว่า ตัปปุริสะ - อุเภ ตปฺปุริสา.
ติโลก - เรียกทิคุสมาส ว่านาม = ตทฺธิตสมาสกิตกา นามำวา...
ติโลก สิ - ลง สิ ปฐมาวิภัตติ = ลิงฺคตฺเถ ปฐมา.
ติโลก อำ - อาเทศ สิ เป็น อำ = สึ
ติโลกำ - แยก ลบ รวม
สำเร็จรูปเป็น **ติโลกำ** โลกทั้ง ๓

จตุทฺทิสำ = จตุ + ทิสา
จตุ โย ทิสา - หลังจาก จตุ ลง โย ปฐมาวิภัตติ = ลิงฺคตฺเถ ปฐมา.

จตสฺโส ทิสา	- อาเทศ จตุ กับ โย เป็น จตสฺโส	= ติจตุนฺนํ ติสฺโสจตสฺโสตโย...
จตสฺโส ทิสา โย	- หลังจาก ทิสา ลง โย ปฐมาวิภัตติ	= ลิงฺคตฺเถ ปฐมา.
จตสฺโส ทิสา	- เรียก อา ว่า ฆ	= อา โฆ.
จตสฺโส ทิสา	- ลบ โย	= ฆปโต จ โยนํ โลโป.
จตสฺโส ทิสา	- **จตสฺโส ทิสา** ทิศทั้ง ๔	
จตสฺโส ทิสา	- **อิติ อตฺเถ** ในอรรถนี้	
จตสฺโสทิสา	- ย่อเป็นสมาส และเรียกว่า กัมมธารยะ	= ทฺวิปเท ตุลฺยาธิกรเณ กมฺมธารโย.
จตสฺโสทิสา	- เป็นยุตตัตถสมาส	= นามานํ สมาโส ยุตฺตตฺโถ.
จตุทิสา	- ลบวิภัตติ	= เตสํ วิภตฺติโย โลปา จ.
จตุทิสา	- เป็นปกติ	= ปกติ จสฺส สรนฺตสฺส.
จตุทฺทิสา	- ท สทิสเทฺวภาวะ	= ปร เทฺวภาโว ฐาเน.
จตุทฺทิสา	- เรียกกัมมธารยะมีสังขยาอยู่หน้า ว่า ทิคุ	= สงฺขยาปุพฺโพ ทิคุ.
จตุทฺทิสา	- ทิคุสมาส เป็นนปุงสกลิงค์เอกวจนะ	= ทิคุสฺเสกตฺตํ.
จตุทฺทิส	- รัสส อา เป็น อ	- สโร รสฺโส นปุ๎สเก.
จตุทฺทิส	- เรียก ทิคุ ว่า ตัปปุริสะ	- อุเภ ตปฺปุริสา.
จตุทฺทิส	- เรียกทิคุสมาส ว่านาม	= ตทฺธิตสมาสกิตกา นามๆวา...
จตุทฺทิส สิ	- ลง สิ ปฐมาวิภัตติ	= ลิงฺคตฺเถ ปฐมา.
จตุทฺทิส อๆ	- อาเทศ สิ เป็น อๆ	= สึ
จตุทฺทิสๆ	- แยก ลบ รวม สำเร็จรูปเป็น **จตุทฺทิสๆ** ทิศทั้ง ๔	

สพฺพายตนๆ	= ฉ + อายตน	
ฉ โย อายตน	- หลังจาก ฉ ลง โย ปฐมาวิภัตติ	= ลิงฺคตฺเถ ปฐมา.
ฉ อายตน	- อาเทศ อ กับ โย เป็น อ	= ปญฺจาทีนมกาโร.
ฉ อายตน โย	- หลังจาก อายตน ลง โย ปฐมาวิภัตติ	= ลิงฺคตฺเถ ปฐมา.
ฉ อายตน นิ	- อาเทศ โย เป็น นิ	= โยนํ นิ นปุ๎สเกหิ.
ฉ อายตนานิ	- เพราะ นิ ทีฆะ อ เป็น อา	= โยสุ กตนิการโลเปสุ ทีฆๆ.
ฉ อายตนานิ	- **ฉ อายตนานิ** อายตนะทั้ง ๖	
ฉ อายตนานิ	- **อิติ อตฺเถ** ในอรรถนี้	
ฉอายตนานิ	- ย่อเป็นสมาส และเรียกว่า กัมมธารยะ	= ทฺวิปเท ตุลฺยาธิกรเณ กมฺมธารโย.
ฉอายตนานิ	- เป็นยุตตัตถสมาส	= นามานํ สมาโส ยุตฺตตฺโถ.
ฉอายตนฺ	- ลบวิภัตติ	= เตสํ วิภตฺติโย โลปา จ.
ฉอายตน	- เป็นปกติ	= ปกติ จสฺส สรนฺตสฺส.
สอายตน	- อาเทศ ฉ เป็น ส	= ส ฉสฺส วา.
สพฺพายตน	- ลง พฺ อาคม	= ยวมทนตรลา จาคมา.
สพฺพายตน	- เรียกกัมมธารยะมีสังขยาอยู่หน้า ว่า ทิคุ	= สงฺขยาปุพฺโพ ทิคุ.
สพฺพายตน	- ทิคุสมาส เป็นนปุงสกลิงค์เอกวจนะ	= ทิคุสฺเสกตฺตํ.
สพฺพายตน	- เรียก ทิคุ ว่า ตัปปุริสะ	= อุเภ ตปฺปุริสา.
สพฺพายตน	- เรียกทิคุสมาส ว่านาม	= ตทฺธิตสมาสกิตกา นามๆวา...

สพายตน สิ - ลง สิ ปฐมาวิภัตติ = ลิงฺคตฺเถ ปฐมา.
สพายตน อำ - อาเทศ สิ เป็น อำ = สึ
สพายตนำ - แยก ลบ รวม
สำเร็จรูปเป็น **สพายตนำ** อายตนะทั้ง ๖

๓๕๐. กฺวจิ สมาสนฺตคตานมการนฺโต. (๓ บท, อาเทสวิธิ)

อนฺโต สระสุดท้าย **สมาสนฺตคตานำ** ของนามอันเป็นไปในสมาส **อกาโร** (**โหติ**) เป็นสระ อ **กฺวจิ** บ้าง.

อาเทศสระสุดท้ายของนามในสมาส เป็นสระ อ บ้าง

<u>โปรดทราบ</u> สูตรนี้ อาเทศ **อิ** ของ รตฺติ องฺคุลิ, และ **อี** ของ โคทาวรี เป็น **อ**

การศัพท์ ๒ ฐานะ

๑. ลง **ก** ปัจจัย ท้ายพหุพพีหิสมาสเป็นต้น
อุ. **ปญฺญา วิสุทฺธิ ยสฺสาติ ปญฺญาวิสุทฺธิโก**. (พหุพพีหิ)
ผู้มีปัญญาหมดจด
อายุสฺส ยตฺตโก ปริจฺเฉโท ยาวตายุกำ. (อัพยยีภาว)
การกำหนดอายุ, ตราบเท่าอายุ

๒. อาเทศสระสุดท้ายของ คนฺธ ที่อยู่หลังจาก สุรภิ สุ ทุ ปูติ เป็น **อิ**
อุ. **สุรภิโน คนฺโธ สุรภิคนฺธิ**. (ฉัฏฐีตัปปุริส)
กลิ่นแห่งของหอม
สุนฺทโร คนฺโธ สุคนฺธิ. (ปาทิปุพพปทกัมมธารย)
กลิ่นหอม
กุจฺฉิโต คนฺโธ ทุคฺคนฺธิ. (กุปุพพปทกัมมธารย)
กลิ่นเหม็น
ปูติโน คนฺโธ ปูติคนฺธิ. (ฉัฏฐีตัปปุริส)
กลิ่นของสิ่งบูดเน่า

อการนฺโต

ในสูตรนี้ คำว่า "**อการนฺโต**" มี ๒ วิธี

๑. อาเทศสระสุดท้ายของสมาส เป็น อ (อการ + อนฺโต)
อุ. **ทฺวิรตฺตำ, ติรตฺตำ, ทฺวงฺคุลำ, สตฺตโคทาวรำ** (อิ อี เป็น อ)

๒. ลง อ ปัจจัย และ ก ปัจจัย สุดท้ายของสมาส (อกา + รฺ + อนฺโต)
อุ. **ปญฺจ คาโว สมาหฏา = ปญฺจควำ**. (ลง อ ปัจจัย)
เทฺว รตฺติโย = ทฺวิรตฺตำ. (ลง อ ปัจจัย)
อายุสฺส ยตฺตโก ปริจฺเฉโท = ยาวตายุกำ. (ลง ก ปัจจัย)

ทำตัวรูป

ปญฺจควำ = ปญฺจ + โค
ปญฺจ โย โค - หลังจาก ปญฺจ ลง โย ปฐมาวิภัตติ = ลิงฺคตฺเถ ปฐมา.
ปญฺจ โค - อาเทศ อ กับ โย เป็น อ = ปญฺจาทีนมกาโร.
ปญฺจ โค โย - หลังจาก โค ลง โย ปฐมาวิภัตติ = ลิงฺคตฺเถ ปฐมา.
ปญฺจ คาว โย - อาเทศ โอ ของ โค เป็น อาว = โยสุ จ.
ปญฺจ คาว โอ - อาเทศ โย เป็น โอ = ตุศัพท์ใน ตโต โยนโม ตุ.
ปญฺจ คาโว - แยก ลบ รวม
ปญฺจ คาโว - **ปญฺจ คาโว** วัว ๕ ตัว
ปญฺจ คาโว - **อิติ อตฺเถ** ในอรรถนี้
ปญฺจคาโว - ย่อเป็นสมาส และเรียกว่า กัมมธารยะ = ทฺวิปเท ตุลฺยาธิกรเณ กมฺมธารโย.
ปญฺจคาโว - เป็นยุตตัตถสมาส = นามานำ สมาโส ยุตฺตตฺโถ.
ปญฺจคาวฺ - ลบวิภัตติ = เตสำ วิภตฺติโย โลปา จ.
ปญฺจโค - เป็นปกติ = ปกติ จสฺส สรนฺตสฺส.
ปญฺจโค - เรียกกัมมธารยะมีสังขยาอยู่หน้า ว่า ทิคุ = สงฺขยาปุพฺโพ ทิคุ.
ปญฺจโค - ทิคุสมาส เป็นนปุงสกลิงค์เอกวจนะ = ทิคุสฺเสกตฺตำ.
ปญฺจโค - เรียก ทิคุ ว่า ตัปปุริสะ - อุเภ ตปฺปุริสา.
ปญฺจโค อ - ลง อ ปัจจัย - การศัพท์ใน กฺวจิ สมาสนฺตคตา...
ปญฺจคว อ - เพราะ อ อาเทศ โอ ของ โค เป็น อว - โอ สเร จ.
ปญฺจคว - แยก ลบ รวม
ปญฺจคว - เรียกทิคุสมาส ว่านาม = ตทฺธิตสมาสกิตกา นามำวา...
ปญฺจคว สิ - ลง สิ ปฐมาวิภัตติ = ลิงฺคตฺเถ ปฐมา.
ปญฺจคว อำ - อาเทศ สิ เป็น อำ = สึ
ปญฺจควำ - แยก ลบ รวม
สำเร็จรูปเป็น **ปญฺจควำ** วัว ๕ ตัว

ทฺวิรตฺตำ = ทฺวิ + รตฺติ (วิธีที่ ๑)
ทฺวิ โย รตฺติ - หลังจาก ทฺวิ ลง โย ปฐมาวิภัตติ = ลิงฺคตฺเถ ปฐมา.
เทฺว รตฺติ - อาเทศ ทฺวิ กับ โย เป็น เทฺว = โยสุ ทฺวินฺนำ เทฺว จ.
เทฺว รตฺติโย - หลังจาก รตฺติ ลง โย ปฐมาวิภัตติ = ลิงฺคตฺเถ ปฐมา.
เทฺว รตฺติโย - **เทฺว รตฺติโย** ๒ ราตรี
เทฺว รตฺติโย - **อิติ อตฺเถ** ในอรรถนี้
เทฺวรตฺติโย - ย่อเป็นสมาส และเรียกว่า กัมมธารยะ = ทฺวิปเท ตุลฺยาธิกรเณ กมฺมธารโย.
เทฺวรตฺติโย - เป็นยุตตัตถสมาส มีอรรถประกอบกัน = นามานำ สมาโส ยุตฺตตฺโถ.
ทฺวิรตฺติ - ลบวิภัตติ = เตสำ วิภตฺติโย โลปา จ.
ทฺวิรตฺติ - เป็นปกติ = ปกติ จสฺส สรนฺตสฺส.
ทฺวิรตฺติ - เรียกกัมมธารยะมีสังขยาอยู่หน้า ว่า ทิคุ = สงฺขยาปุพฺโพ ทิคุ.
ทฺวิรตฺติ - ทิคุสมาส เป็นนปุงสกลิงค์เอกวจนะ = ทิคุสฺเสกตฺตำ.

ทฺวิรตฺติ - เรียก ทิคุ ว่า ตัปปุริสะ - อุเภ ตปฺปุริสา.
ทฺวิรตฺต - อาเทศ อิ เป็น อ - กฺวจิ สมาสนฺตคตานมการนฺโต.
ทฺวิรตฺต - เรียกทิคุสมาส ว่านาม = ตทฺธิตสมาสกิตกา นามํวา...
ทฺวิรตฺต สิ - ลง สิ ปฐมาวิภัตติ = ลิงฺคตฺเถ ปฐมา.
ทฺวิรตฺต อํ - อาเทศ สิ เป็น อํ = สึ
ทฺวิรตฺตํ - แยก ลบ รวม
สำเร็จรูปเป็น **ทฺวิรตฺตํ** ๒ ราตรี

ทฺวิรตฺตํ = ทฺวิ + รตฺติ (วิธีที่ ๒)
ทฺวิ โย รตฺติ - หลังจาก ทฺวิ ลง โย ปฐมาวิภัตติ = ลิงฺคตฺเถ ปฐมา.
เทฺว รตฺติ - อาเทศ ทฺวิ กับ โย เป็น เทฺว = โยสุ ทฺวินฺนํ เทฺว จ.
เทฺว รตฺติโย - หลังจาก รตฺติ ลง โย ปฐมาวิภัตติ = ลิงฺคตฺเถ ปฐมา.
เทฺว รตฺติโย - **เทฺว รตฺติโย** ๒ ราตรี
เทฺว รตฺติโย - **อิติ อตฺเถ** ในอรรถนี้
เทฺวรตฺติโย - ย่อเข้าสมาส และเรียกว่า กัมมธารยะ = ทฺวิปเท ตุลฺยาธิกรเณ กมฺมธารโย.
เทฺวรตฺติโย - เป็นยุตตัตถสมาส มีอรรถประกอบกัน = นามานํ สมาโส ยุตฺตตฺโถ.
ทฺวิรตฺติ - ลบวิภัตติ = เตสํ วิภตฺติโย โลปา จ.
ทฺวิรตฺติ - เป็นปกติ = ปกติ จสฺส สรนฺตสฺส.
เอกปุคฺคล - เรียกกัมมธารยะมีสังขยาอยู่หน้า ว่า ทิคุ = สงฺขยาปุพฺโพ ทิคุ.
ทฺวิรตฺติ - ทิคุสมาส เป็นนปุงสกลิงค์เอกวจนะ = ทิคุสฺเสกตฺตํ.
ทฺวิรตฺติ - เรียก ทิคุ ว่า ตัปปุริสะ - อุเภ ตปฺปุริสา.
ทฺวิรตฺติ อ - ลง อ ปัจจัย - การศัพท์ใน กฺวจิ สมาสนฺตคตาน...
ทฺวิรตฺต - แยก ลบ รวม
ทฺวิรตฺต - เรียกทิคุสมาส ว่านาม = ตทฺธิตสมาสกิตกา นามํวา...
ทฺวิรตฺต สิ - ลง สิ ปฐมาวิภัตติ = ลิงฺคตฺเถ ปฐมา.
ทฺวิรตฺต อํ - อาเทศ สิ เป็น อํ = สึ
ทฺวิรตฺตํ - แยก ลบ รวม
สำเร็จรูปเป็น **ทฺวิรตฺตํ** ๒ ราตรี

๓.๒. อสมาหารทิคุ
ย่อ ๒ บทให้มีอรรถไม่รวมกัน

อสมาหารทิคุ มีรูปสำเร็จเป็นได้ ๓ ลิงค์ ๒ วจนะ ได้ลิงค์ตามบทหลัง

อุ. **เอโก จ โส ปุคฺคโล จาติ = เอกปุคฺคโล.** บุคคลผู้เดียว
เอโก จ โส ธมฺโม จาติ = เอกธมฺโม. ธรรมะ ๑ อย่าง
เอโก จ โส ปุตฺโต จาติ = เอกปุตฺโต. ลูกคนเดียว
ตโย ภวา = ติภวา. ภพ ๓
จตสฺโส ทิสา = จตุทฺทิสา. ทิศ ๔
ทสสหสฺสํ จกฺกวาฬานิ = ทสสหสฺสจกฺกวาฬานิ. หนึ่งหมื่นจักรวาฬ

บทว่า **ทสสหสฺสํ** เป็นนปุงสกลิงค์เอกพจน์แน่นอน

เพิ่ม **จตฺตาโร มหาราชา** = **จตุมหาราชๆ**. (สมาหาร)
ท้าวมหาราชทั้ง ๔
(อาเทศ อ สุดท้าย ราช เป็น อ = กฺวจิ สมาสนฺตคตานมการนฺโต)
เพื่อจะเปลี่ยนจากปุงลิงค์ ๒ วจนะ ให้เป็น นปุงสกลิงค์เอกวจนะ

จตุมหาราเช ภฺติ เอเตสนฺติ = **จาตุมหาราชิกา**. (อเนกัตถตัทธิต)
เทวดาผู้ภักดีในท้าวมหาราชทั้ง ๔

ทำตัวรูป

เอกปุคฺคโล = เอก + ปุคฺคล (ทำเหมือน กัมมธารย)
เอโก ปุคฺคโล - ลง สิ, สิ เป็น โอ, แยก ลบ รวม
เอโก ปุคฺคโล - **เอโก จ โส ปุคฺคโล จ** บุคคลผู้เดียว
เอโก ปุคฺคโล - **อิติ อตฺเถ** ในอรรถนี้
เอโกปุคฺคโล - ย่อเข้าสมาส และเรียกว่า กัมมธารยะ = ทฺวิปเท ตุลฺยาธิกรเณ กมฺมธารโย.
เอโกปุคฺคโล - เป็นยุตตัตถสมาส = นามานำ สมาโส ยุตฺตตฺโถ.
เอกฺปุคฺคล - ลบวิภัตติ = เตสำ วิภตฺติโย โลปา จ.
เอกปุคฺคล - เป็นปกติ = ปกติ จสฺส สรนฺตสฺส.
เอกปุคฺคล - เรียกกัมมธารยะมีสังขยาอยู่หน้า ว่า ทิคุ = สงฺขยาปุพฺโพ ทิคุ.
เอกปุคฺคล - เรียก ทิคุ ว่า ตัปปุริสะ = อุเภ ตปฺปุริสา.
เอกปุคฺคล - เรียกทิคุสมาสว่า นาม = ตทฺธิตสมาสกิตกา นามำวา...
เอกปุคฺคล สิ - ลง สิ ปฐมาวิภัตติ = ลิงฺคตฺเถ ปฐมา.
เอกปุคฺคล โอ - อาเทศ สิ เป็น โอ = โส
เอกปุคฺคโล - แยก ลบ รวม
สำเร็จรูปเป็น **เอกปุคฺคโล** บุคคลผู้เดียว

ทสสหสฺสจกฺกวาฬานิ = ทสสหสฺส + จกฺกวาฬ
ทสสหสฺส สิ จกฺกวาฬ - หลังจาก ทสสหสฺส ลง สิ ปฐมาวิภัตติ = ลิงฺคตฺเถ ปฐมา.
ทสสหสฺสำ จกฺกวาฬ - อาเทศ สิ เป็น อำ, แยก ลบ รวม
ทสสหสฺสำ จกฺกวาฬ โย - หลังจาก จกฺกวาฬ ลง โย ปฐมาวิภัตติ = ลิงฺคตฺเถ ปฐมา.
ทสสหสฺสำ จกฺกวาฬ นิ - อาเทศ โย เป็น นิ = โยนำ นิ นปุสเกหิ.
ทสสหสฺสำ จกฺกวาฬานิ - ทีฆะ อ เป็น อา = โยสุ กตนิการโลเปสุ ทีฆำ.
ทสสหสฺสำ จกฺกวาฬานิ - **ทสสหสฺสำ จกฺกวาฬานิ** หนึ่งหมื่นจักรวาฬ
ทสสหสฺสำ จกฺกวาฬานิ - **อิติ อตฺเถ** ในอรรถนี้
ทสสหสฺสำจกฺกวาฬานิ - ย่อเข้าสมาส และเรียกว่า กัมมธารยะ = ทฺวิปเท ตุลฺยาธิกรเณ ...
ทสสหสฺสจกฺกวาฬานิ - เป็นยุตตัตถสมาส = นามานำ สมาโส ยุตฺตตฺโถ.
ทสสหสฺสฺจกฺกวาฬ - ลบวิภัตติ = เตสำ วิภตฺติโย โลปา จ.
ทสสหสฺสจกฺกวาฬ - เป็นปกติ = ปกติ จสฺส สรนฺตสฺส.
ทสสหสฺสจกฺกวาฬ - เรียกกัมมธารยะมีสังขยาอยู่หน้า ว่า ทิคุ = สงฺขยาปุพฺโพ ทิคุ.

ทสสหสฺสจกฺกวาฬ - เรียก ทิคุ ว่า ตัปปุริสะ = อุเภ ตปฺปุริสา.
ทสสหสฺสจกฺกวาฬานิ - เรียกว่านาม, ลง โย, โย เป็น นิ, ทีฆะ
- สำเร็จรูปเป็น **ทสสหสฺสจกฺกวาฬานิ** หนึ่งหมื่นจักรวาฬ

จบ ทิคุสมาส

๔.๔. ตัปปุริสสมาส

กัมมธารยสมาสที่มีบทหน้าในอรรถทุติยา-สัตตมี

วิ. **ตสฺส ปุริโส ตปฺปุริโส.** บุรุษของเขา ชื่อว่า ตัปปุริสะ
ตปฺปุริโส วิย ตปฺปุริโส. สมาสอันเหมือนตัปปุริสะ ชื่อว่า ตัปปุริสะ

ตัปปุริสสมาส ๒

๑. **สุทธตัปปุริสะ** ตัปปุริสสมาสที่บทหน้ามีอรรถปฐมา (ปฐมา + ปฐมา)
อุ. นีลญฺจ ตำ อุปฺปลญฺจาติ นีลุปฺปลำ. (กัมมธารยะ)
ตโย โลกา ติโลกำ. (ทิคุ)

๒. **อมาทิตัปปุริสะ** ตัปปุริสสมาสที่บทหน้ามีอรรถทุติยาเป็นต้น (ทุติยาเป็นต้น + ปฐมา)
อุ. สรณำ คโต สรณคโต.

ตัปปุริสสมาส ๗

๑. **ปฐมาตัปปุริสะ** ตัปปุริสสมาสที่บทหน้ามีอรรถปฐมา (ปฐมาตปฺ.)
อุ. กัมมธารยะ และ ทิคุ ทั้งหมด

๒. **ทุติยาตัปปุริสะ** ตัปปุริสสมาสที่บทหน้ามีอรรถทุติยา (ทุติยาตปฺ.)
อุ. **สรณำ คโต** = **สรณคโต**.
ผู้ถึงซึ่งสรณะ

๓. **ตติยาตัปปุริสะ** ตัปปุริสสมาสที่บทหน้ามีอรรถตติยา (ตติยาตปฺ.)
อุ. **พุทฺเธน ภาสิโต** = **พุทฺธภาสิโต**.
อันพระพุทธเจ้าทรงภาษิตไว้แล้ว

๔. **จตุตถีตัปปุริสะ** ตัปปุริสสมาสที่บทหน้ามีอรรถจตุตถี (จตุตถีตปฺ.)
อุ. **กถินสฺส ทุสฺสำ** = **กถินทุสฺสำ**.
ผ้าเพื่อกฐิน

๕. **ปัญจมีตัปปุริสะ** ตัปปุริสสมาสที่บทหน้ามีอรรถปัญจมี (ปญฺจมีตปฺ.)
อุ. **เมถุนสฺมา อเปโต** = **เมถุนาเปโต**.
ผู้เว้นจากเมถุน

๖. **ฉัฏฐีตัปปุริสะ** ตัปปุริสสมาสที่บทหน้ามีอรรถฉัฏฐี (ฉัฏฐีตปฺ.)
อุ. **รญฺโญ ปุตฺโต** = **ราชปุตฺโต**.
บุตรของพระราชา, พระราชบุตร, พระราชโอรส

๗. **สัตตมีตัปปุริสะ** ตัปปุริสสมาสที่บทหน้ามีอรรถสัตตมี (สัตตมีตปฺ.)
อุ. **รูเป สญฺญา** = **รูปสญฺญา**.
ความหมายจำในรูป

ปฐมาตัปปุริสะ

ปฐมาตัปปุริสสมาส ได้กล่าวไว้แล้วในกัมมธารยสมาส และ ทิคุสมาส

ตัปปุริสสมาส ๖

๔.๑. ทุติยาตัปปุริสะ

ตัปปุริสสมาสที่บทหน้ามีอรรถทุติยาวิภัตติ

ทุติยาตัปปุริสสมาส ในที่ประกอบด้วยศัพท์เหล่านี้คือ **คต** (ถึง) **นิสฺสิต** (อาศัย) **อตีต** (ล่วงแล้ว) **อติกฺกนฺต** (เกิน เลย) **ปตฺต** (ถึง บรรลุ) และ **อาปนฺน** (เข้าถึง บรรลุ) เป็นต้น

๓๕๑. อมาทโย ปรปเทภิ. (๒ บท, สัญญาสูตร)

อมาทโย บทหน้าทั้งหลายอันมี อ๋ วิภัตติเป็นต้นอยู่ท้าย (**สมสฺยนฺเต**) ย่อมถูกย่อเข้า **ปรปเทภิ** กับด้วยบทหลังทั้งหลาย (**ตปฺปุริโส โหติ**) และมีชื่อว่า ตัปปุริสะ.

การย่อบทหน้าที่มี อ๋ วิภัตติเป็นต้นอยู่ท้าย เข้ากับบทหลัง ชื่อว่า ตัปปุริสะ

โปรดทราบ ตัปปุริสสมาส เป็นอภิเธยยลิงค์ คือมีลิงค์และวจนะ ตามบทหลัง
จัดเป็น อนิจจสมาส หมายถึง เข้าสมาสก็มีใช้ ไม่เข้าสมาสก็มีใช้

คต	**สรณ๋ คโต**	=	**สรณคโต สรณคตา,**	ผู้ถึงซึ่งสรณะ, ผู้ถึงซึ่ง...ว่าเป็นสรณะ (ปุ.)
		=	**สรณคตา สรณคตาโย.**	ผู้ถึงซึ่งสรณะ, ผู้ถึงซึ่ง...ว่าเป็นสรณะ (อิตฺ.)
		=	**สรณคตๆ สรณคตานิ.**	ผู้ถึงซึ่งสรณะ, ผู้ถึงซึ่ง...ว่าเป็นสรณะ (นปุ.)
	อรญฺญ๋ คโต	=	**อรญฺญคโต, -ตา, -ตๆ.**	ผู้ไปสู่ป่า
	ภูมึ คโต	=	**ภูมิคโต.**	ผู้ไปสู่ภาคพื้น
นิสฺสิต	**ธมฺม๋ นิสฺสิโต**	=	**ธมฺมนิสฺสิโต.**	ผู้อาศัยธรรม
	อตฺถ๋ นิสฺสิโต	=	**อตฺถนิสฺสิโต.**	ผู้อาศัยอรรถ, ผู้อาศัยประโยชน์
อตีต	**ภว๋ อตีโต**	=	**ภวาตีโต.**	ผู้ล่วงภพ
อติกฺกนฺต	**ปมาณ๋ อติกฺกนฺตๆ**	=	**ปมาณาติกฺกนฺตๆ.**	เกินประมาณ
	โลก๋ อติกฺกนฺตๆ	=	**โลกาติกฺกนฺตๆ.**	เกินโลก พ้นโลก
ปตฺต	**สุข๋ ปตฺโต**	=	**สุขปฺปตฺโต.**	ผู้ถึงความสุข
	ทุกฺข๋ ปตฺโต	=	**ทุกฺขปฺปตฺโต.**	ผู้ถึงความทุกข์
อาปนฺนาทิ	**โสตๆ อาปนฺโน**	=	**โสตาปนฺโน.**	ผู้ถึงกระแส, พระโสดาบัน
	นิโรธ๋ สมาปนฺโน	=	**โสตาปนฺโน.**	ผู้เข้าถึงนิโรธ
	รถ๋ อารูหฺโห	=	**รถารูหฺโห.**	ผู้ขึ้นสู่รถ
	สพฺพรตฺตึ โสภโณ	=	**สพฺพรตฺติโสภโณ.**	ผู้งามตลอดราตรี
	มุหุตฺต๋ สุข๋	=	**มุหุตฺตสุข๋.**	ความสุขชั่วครู่

มี **อุปบท** นามอยู่หน้าธาตุ (อุปบท) จัดเป็น นิจจสมาส

กมฺม๋ กโรตีติ	=	**กมฺมกาโร.**	ผู้ทำซึ่งงาน, กรรมการ
กุมฺภ๋ กโรตีติ	=	**กุมฺภกาโร.**	ผู้ทำซึ่งหม้อ, ช่างหม้อ
อตฺถ๋ กาเมตีติ	=	**อตฺถกาโม.**	ผู้ต้องการประโยชน์, ผู้ใคร่ประโยชน์
ธมฺม๋ กาเมตีติ	=	**ธมฺมกาโม.**	ผู้ต้องการธรรม, ผู้ใคร่ธรรม
ธมฺม๋ ธาเรตีติ	=	**ธมฺมธโร.**	ผู้ทรงไว้ซึ่งธรรม, ผู้ทรงธรรม, พระธรรมธร

วินยํ ธาเรตีติ = วินยธโร. ผู้ทรงไว้ซึ่งวินัย, ผู้ทรงวินัย, พระวินัยธร
สจฺจํ วทิตุ์ สีลมสฺสาติ = สจฺจวาที. ผู้มีปรกติกล่าววาจาสัจ

มี **กิตปัจจัย** คือ ต วนฺตุ มาน อนฺต ปัจจัย อยู่สุดท้าย ไม่เป็นสมาส เป็นวากยะอย่างเดียว

โอทนํ ภตฺวา. กินข้าวแล้ว
ธมฺมํ สุณมาโน. ฟังธรรมอยู่
ธมฺมํ สุณนฺโต. ฟังธรรมอยู่
กฏฺ กราโน. ทอเสื่ออยู่

<u>โปรดทราบ</u> ตัทธิต สมาส กิต มีวากยะเป็นลักษณะ คือ ต้องตั้งเป็นวากยะวิเคราะห์ก่อน

จบ ทุติยาตัปปุริสะ

๔.๒. ตติยาตัปปุริสะ

ตัปปุริสสมาสที่บทหน้ามีอรรถตติยาวิภัตติ

ตติยาตัปปุริสสมาส ในที่ประกอบด้วยศัพท์เหล่านี้คือ **กิตก** (ศัพท์ที่มีกิตปัจจัยอยู่สุดท้าย) **ปุพฺพ** (ก่อน) **สทิส** (เหมือน) **สม** (เสมอ) **อูนตฺถ** (หย่อน พร่อง) **กลห** (วิวาท) **นิปุณ** (นุ่มนวล) **มิสฺส** (เจือ ปน ผสม) และ **สขิล** (อ่อนหวาน) เป็นต้น

ตตวนฺตุมานนฺตาทิกิตนฺเตหิ บทหน้า อรรถตติยาวิภัตติ + บทหลัง ศัพท์ลงกิตปัจจัย

พุทฺเธน ภาสิโต = พุทฺธภาสิโต. (พระธรรม) อันพระพุทธเจ้าทรงภาษิตไว้แล้ว
ชิเนน เทสิโต = ชินเทสิโต. อันพระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้แล้ว
สตฺถารา วณฺณิโต = สตฺถุวณฺณิโต. อันพระศาสดาทรงสรรเสริญ
วิญฺญูหิ ครหิโต = วิญฺญูครหิโต. อันผู้รู้ตำหนิแล้ว, ถูกผู้รู้ตำหนิ
วิญฺญูหิ ปสตฺโถ = วิญฺญูปฺปสตฺโถ. อันผู้รู้สรรเสริญแล้ว, ถูกผู้รู้สรรเสริญ
อิสฺสเรหิ กตํ = อิสฺสรกตํ. อันอิสรชนกระทำแล้ว, ถูกอิสรชนกระทำ
สยํ กตํ = สยกตํ. อันกระทำแล้วด้วยตนเอง, ตนกระทำเอง
สุเกหิ อาหฏํ = สุกาหฏํ. อันนกแก้วนำมาแล้ว, ถูกนกแก้วนำมา
รญฺญา หโต = ราชหโต. อันพระราชาประหารแล้ว, ถูกพระราชาประหาร
โรเคน ปีฬิโต = โรคปีฬิโต. อันโรคบีบคั้นแล้ว, ถูกโรคเบียดเบียน
อคฺคินา ทฑฺโฒ = อคฺคิทฑฺโฒ. อันไฟไหม้แล้วแล้ว, ถูกไฟไหม้
สปฺเปน ทฏฺโฐ = สปฺปทฏฺโฐ. อันงูกัดแล้วแล้ว, ถูกงูกัด
สลฺเลน วิทฺโธ = สลฺลวิทฺโธ. อันศรแทงแล้ว, ถูกศรแทง
อิจฺฉาย อปกโต = อิจฺฉาปกโต. อันความปรารถนาครอบงำแล้ว, ถูกความ...
สลฺเลน วิทฺโธ = สลฺลวิทฺโธ. อันศรแทงแล้ว, ถูกศรแทง
สีเลน สมฺปนฺโน = สีลสมฺปนฺโน. ผู้ถึงพร้อมด้วยศีล, ผู้มีศีลสมบูรณ์
สุเขน สหคตํ = สุขสหคตํ. อันประกอบด้วยสุข
ญาเณน สมฺปยุตฺตํ = ญาณสมฺปยุตฺตํ. อันประกอบด้วยญาณ
มิตฺเตน สํสคฺโค = มิตฺตสํสคฺโค. ผู้คลุกคลีด้วยมิตร
ปิเยหิ วิปฺปโยโค = ปิยวิปฺปโยโค. ความพลัดพลากจากของรัก

ชาติยา ถทฺโธ = ชาติถทฺโธ. ผู้กระด้างเพราะชาติ
คุเณหิ หีโน = คุณหีโน. ผู้เสื่อมโดยคุณ
คุเณหิ วุฑฺโฒ = คุณวุฑฺโฒ. ผู้เจริญด้วยคุณ
จตุวคฺเคหิ กรณียํ = จตุวคฺคกรณียํ. กรรมอันสงฆ์ ๔ รูปควรทำ
จตุวคฺคาทีหิ กตฺตพฺพํ = จตุวคฺคาทิกตฺตพฺพํ. กรรมอันสงฆ์ ๔ รูปขึ้นไปควรทำ
กาเกหิ เปยฺยา = กากเปยฺยา, นที. แม่น้ำอันกาสามารถดื่มได้ (น้ำตื้น)

กฺวจิ วุตฺติเยว สามารถย่อเข้าสมาสได้ ด้วยวิธีของกิตก์

อุเรน คจฺฉตีติ = อุรโค. (งู) ตัวไปด้วยอก
ปาเทน ปิวตีติ = ปาทโป. (ต้นไม้) ที่ดื่มน้ำด้วยเท้า (ด้วยราก)
ปาเทน ปิวตีติ = ปาทโป. (ต้นไม้) ที่ดื่มน้ำด้วยเท้า (ด้วยราก)

กฺวจิ วากฺยเมว เป็นวากยะเท่านั้น ไม่เป็นสมาส

ผรสุนา ฉินฺนํ. ตัด ผ่า ด้วยขวาน
กาเกหิ ปาตพฺพา. (แม่น้ำ) อันกาดื่มได้
ทสฺสเนน ปหาตพฺพา. อันโสดาปัตติมรรคญาณควรละ

ปุพฺพาทิโยเค ในที่ประกอบด้วย ปุพฺพ ศัพท์เป็นต้น

มาเสน ปุพฺโพ = มาสปุพฺโพ. ผู้(เกิด)ก่อนโดยเดือน
มาตุยา สทิโส = มาตุสทิโส. ผู้เช่นกับมารดา
ปิตรา สโม = ปิตุสโม. ผู้เสมอกับบิดา
เอเกน อูนา วีสติ = เอกูนวีสติ. ยี่สิบหย่อนหนึ่ง, ๑๙
สีเลน วิกโล = สีลวิกโล. ผู้พร่องด้วยศีล, ผู้ศีลขาด
อสินา กลโห = อสิกลโห. ผู้ทะเลาะกันด้วยดาบ
วาจาย นิปุโณ = วาจานิปุโณ. ผู้นุ่มนวลด้วยวาจา, คนพูดดี
ยาวกาลิเกน สมิสฺสํ = ยาวกาลิกสมิสฺสํ. อันปนด้วยยาวกาลิก
วาจาย สขิโล = วาจาสขิโล. ผู้อ่อนหวานด้วยวาจา, ผู้พูดเพราะ
สตฺถารา สทิโส = สตฺถุกปฺโป. ผู้เช่นกับพระศาสดา
ปุญฺเญน อตฺถิโก = ปุญฺญตฺถิโก. ผู้ปรารถนาบุญ
คุเณน อธิโก = คุณาธิโก. ผู้ยิ่งด้วยคุณความดี (มีสีลคุณเป็นต้น)
คุเฬน สํสฏฺโฐ = คุฬสํสฏฺโฐ. ข้าวคลุกน้ำอ้อย
(**คุฬ** ก้อนน้ำอ้อย, **อุจฺฉุรส** น้ำอ้อยสด)
ขีเรน โอทโน = ขีโรทโน. ข้าวหุงด้วยนมสด
อสฺเสน ยุตฺโต = อสฺสรโถ. รถเทียมด้วยม้า
มคฺเคน (ยุตฺตํ) **จิตฺตํ = มคฺคจิตฺตํ.** จิตอันประกอบด้วยมรรคญาณ
ชมฺพุยา ปณฺณาโต ลกฺขิโต = ชมฺพุทีโป. ทวีปอันสังเกตุรู้ด้วยต้นหว้า, ชมพูทวีป
เอเกน อธิกา ทส = เอกาทส. สิบยิ่งด้วยหนึ่ง, ๑๑
ชาติยา อนฺโธ = ชจฺจนฺโธ. ผู้ตาบอดโดยชาติ
ปกติยา เมธาวี = ปกติเมธาวี. ผู้มีปัญญาโดยปรกติ

๔.๓. จตุตถีตัปปุริสะ

ตัปปุริสสมาสที่บทหน้ามีอรรถจตุตถีวิภัตติ

จตุตถีตัปปุริสสมาส ในที่ประกอบด้วยศัพท์เหล่านี้คือ **ตทตฺถ** (เพื่อสิ่งนั้น) **อตฺถ** (เพื่อประโยชน์) **หิต** (เกื้อกูล) **เทยฺย** (ผู้ที่เขาควรให้) เป็นต้น

ตทตฺเถ ในอรรถของ อตฺถ ศัพท์

กถินสฺส ทุสฺสํ = กถินทุสฺสํ.	ผ้าเพื่อกถิน, ผ้าเพื่อประโยชน์แก่กถินจีวร
จีวรสฺส ทุสฺสํ = จีวรทุสฺสํ.	ผ้าเพื่อจีวร
จีวรสฺส มูลฺยํ = จีวรมูลฺยํ.	มูลค่าเพื่อจีวร
ยาคุยา อตฺถาย ตณฺฑุลา = ยาคุตณฺฑุลา.	ข้าวสารเพื่อข้าวยาคู
ภตฺตสฺส อตฺถาย ตณฺฑุลา = ภตฺตตณฺฑุลา.	ข้าวสารเพื่อข้าวสวย
สํฆสฺสตฺถาย ภตฺตํ = สํฆภตฺตํ.	ภัตรเพื่อสงฆ์
อาคนฺตุกานมตฺถาย ภตฺตํ = อาคนฺตุกภตฺตํ.	ภัตรเพื่ออาคันตุกะ, ภัตรเพื่อผู้มาเยือน
คมิกานมตฺถาย ภตฺตํ = คมิกภตฺตํ.	ภัตรเพื่อผู้จะไป, ภัตรเพื่อคนเดินทาง
ปาสาทาย ทพฺพํ = ปาสาททพฺพํ.	วัสดุเพื่อก่อสร้างปราสาท

อตฺเถ ใน อตฺถ ศัพท์ อรรถว่า เพื่อ หรือเพื่อประโยชน์

ภิกฺขุสํฆสฺสตฺถาย วิหาโร = ภิกฺขุสํฆตฺโถ.	วิหารเพื่อประโยชน์แก่ภิกษุสงฆ์
ภิกฺขุสํฆสฺสตฺถาย ยาคุ = ภิกฺขุสํฆตฺถา.	ข้าวยาคูเพื่อประโยชน์แก่ภิกษุสงฆ์
ภิกฺขุสํฆสฺสตฺถาย จีวรํ = ภิกฺขุสํฆตฺถํ.	ผ้าจีวรเพื่อประโยชน์แก่ภิกษุสงฆ์
ยสฺสตฺถาย = ยทตฺโถ, -ถา, -ถํ.	เพื่อประโยชน์แก่บุคคลใด
ตสฺสตฺถาย = ตทตฺโถ, -ถา, -ถํ.	เพื่อประโยชน์แก่บุคคลนั้น
เอตสฺสตฺถาย = เอตทตฺโถ, -ถา, -ถํ.	เพื่อประโยชน์แก่บุคคลนั่น
กิสฺสตฺถาย = กิมตฺโถ, -ถา, -ถํ.	เพื่อประโยชน์แก่อะไร
อตฺตโน อตฺถาย = อตฺตตฺโถ, -ถา, -ถํ.	เพื่อประโยชน์แก่ตน
ปรสฺสตฺถาย = ปรตฺโถ, -ถา, -ถํ.	เพื่อประโยชน์แก่บุคคลอื่น
วินโย สำวรตฺถาย (วตฺตติ).	พระวินัยเพื่อประโยชน์แก่การสำรวม
สุขำ สมาธตฺถาย (วตฺตติ).	ความสุขเพื่อประโยชน์แก่สมาธิ
นิพฺพิทา วิราคตฺถาย (วตฺตติ).	ความเบื่อหน่ายเพื่อประโยชน์แก่ความคลายกำหนัด
วิราโค วิมุตฺตตฺถาย (วตฺตติ).	ความคลายกำหนัดเพื่อประโยชน์แก่ความหลุดพ้น
โลกสฺส หิโต = โลกหิโต.	ผู้เกื้อกูลแก่ชาวโลก
พุทฺธสฺส เทยฺยำ = พุทฺธเทยฺยำ.	อันควรถวายแด่พระพุทธเจ้า
สํฆสฺส เทยฺยำ = สํฆเทยฺยำ.	อันควรถวายแด่พระสงฆ์
น ภวติ **สํฆสฺส ทาตพฺพำ.**	อันควรถวายแด่พระสงฆ์
สํฆสฺส ทาตุำ.	เพื่อถวายแด่พระสงฆ์

๔.๔. ปัญจมีตัปปุริสะ

ตัปปุริสสมาสที่บทหน้ามีอรรถปัญจมีวิภัตติ

ปัญจมีตัปปุริสสมาส ในที่ประกอบด้วยศัพท์ที่มีอรรถเหล่านี้คือ **อปคมน** (ปราศจาก หลีก ออก) **ภย** (ภัย น่ากลัว) **วิรติ** (การละ งด เว้น) **โมจน** (หลุด พ้น) เป็นต้น

อปคมนตฺเถ ในอรรถ ปราศจาก หลีก ออก

เมถุนสฺมา อเปโต = เมถุนาเปโต.	ผู้เว้นจากเมถุน
ปลาปสฺมา อปคโต = ปลาปาปคโต.	ผู้เว้นจากการพูดพล่าม
นครสฺมา นิคฺคโต = นครนิคฺคโต.	ผู้ออกจากนคร
คามโต นิกฺขนฺตํ = คามนิกฺขนฺตํ.	(ป่า) อันแยกออกจากหมู่บ้าน
รุกฺขคฺคา ปติโต = รุกฺขคฺคปติโต.	ผู้ตกจากยอดไม้
สาสนมฺหา จุโต = สาสนจุโต.	ผู้เคลื่อนจากพระศาสนา
อาปตฺติโต วุฏฺฐานํ = อาปตฺติวุฏฺฐานํ.	การออกจากอาบัติ
ธรณิตลโต อุคฺคโต = ธรณิตลุคฺคโต.	ผู้เหาะขึ้นไปจากพื้นดิน
สพฺพภเวหิ นิสฺสโฏ = สพฺพภวนิสฺสโฏ.	ผู้สลัดออกจากภพทั้งปวง

ภยตฺถาทิโยเค ในอรรถ ภัย เป็นต้น

ราชโต ภยํ = ราชภยํ.	ภัยจากพระราชา
โจเรหิ ภยํ = โจรภยํ.	ภัยจากจากโจรทั้งหลาย
อมนุสฺเสหิ ภยํ = อมนุสฺสภยํ.	ภัยจากอมนุษย์ทั้งหลาย
อคฺคิโต ภยํ = อคฺคิภยํ.	ภัยจากไฟไหม้
ปาปโต ภีโต = ปาปภีโต.	ผู้กลัวจากการทำความชั่ว
ปาปโต ภีรุโก = ปาปภีโก.	ผู้กลัวจากการทำความชั่ว
อกตฺตพฺพโต วิรติ = อกตฺตพฺพวิรติ.	การเว้นจากกรรมอันไม่ควรทำ
กายทุจฺจริตโต วิรติ = กายทุจฺจริตวิรติ.	การเว้นจากกายทุจริต
วจีทุจฺจริตโต วิรติ = วจีทุจฺจริตวิรติ.	การเว้นจากวจีทุจริต
พนฺธนา มุตฺโต = พนฺธนมุตฺโต.	ผู้พ้นจากเครื่องพันธนาการ
วนา มุตฺโต = วนมุตฺโต.	ผู้พ้นจากป่า
พนฺธนา โมกฺโข = พนฺธนโมกฺโข.	ผู้พ้นจากกิเลสเครื่องผูกพัน
กมฺมโต สมุฏฺฐิตํ = กมฺมสมุฏฺฐิตํ.	อันเกิดขึ้นเพราะกรรม
อุกฺกฏฺฐโต อุกฺกฏฺฐํ = อุกฺกฏฺฐุกฺกฏฺฐํ.	อันสูงยิ่งกว่าสูง
โอมกโต โอมกํ = โอมโกมกํ.	อันต่ำยิ่งกว่าต่ำ

กฺวจิ วุตฺติเยว เป็นวากยะก็มี เป็นสมาสก็มี

กมฺมโต ชาตํ = กมฺมชํ.	อันเกิดจากกรรม
จิตฺตโต ชาตํ = จิตฺตชํ.	อันเกิดจากจิต
อุตุโต ชาตํ = อุตุชํ.	อันเกิดจากอุตุ
อาหารโต ชาตํ = อาหารชํ.	อันเกิดจากอาหาร

น ภวติ ไม่เป็นสมาส

ปาสาทา ปติโต.	ผู้ตกจากปราสาท

จบ ปัญจมีตัปปุริสะ

๔.๕. ฉัฏฐีตัปปุริสะ

ตัปปุริสสมาสที่บทหน้ามีอรรถฉัฏฐีวิภัตติ

ฉัฏฐีตัปปุริสสมาส ในที่ประกอบด้วยศัพท์ที่มีอรรถเหล่านี้คือ **อปคมน** (ปราศจาก หลีกออก) **ภย** (ภัย น่ากลัว) **วิรติ** (การละ งด เว้น) **โมจน** (หลุด พ้น) เป็นต้น

อุ.	**รญฺโญ ปุตฺโต = ราชปุตฺโต.**	บุตรของพระราชา, พระราชบุตร
	รญฺโญ ปุริโส = ราชปุริโส.	บุรุษของพระราชา, ราชบุรุษ
	อาจริยสฺส ปูชโก = อาจริยปูชโก.	ผู้บูชาซึ่งอาจารย์
	พุทฺธสฺส สาวโก = พุทฺธสาวโก.	สาวกของพระพุทธเจ้า, พุทธสาวก
	พุทฺธสฺส รูปํ = พุทฺธรูปํ.	พระรูปของพระพุทธเจ้า, พระพุทธรูป
	ชินสฺส วจนํ = ชินวจนํ.	พระดำรัสของพระพุทธเจ้า, พระชินพจน์
	สมุทฺทสฺส โฆโส = สมุทฺทโฆโส.	เสียงกึกก้องแห่งมหาสมุทร, เสียงคลื่นทะเล
	ธญฺญานํ ราสิ = ธญฺญราสิ.	กองแห่งธัญญพืน
	ปุปฺผานํ คนฺโธ = ปุปฺผคนฺโธ.	กลิ่นแห่งดอกไม้
	ผลานํ รโส = ผลรโส.	รสแห่งไม้, น้ำผลไม้
	กายสฺส ลหุตา = กายลหุตา.	ความเบาแห่งกาย
	มรณสฺส สติ = มรณสฺสติ.	ความรึกลึกถึงซึ่งความตาย, มรณสติ
	รุกฺขสฺส มูลํ = รุกฺขมูลํ.	โคนแห่งต้นไม้, ควงไม้
	อยสฺส ปตฺโต = อยปตฺโต.	บาตร(อันเป็นรูปแปร)ของเหล็ก, บาตรเหล็ก
	สุวณฺณสฺส กฏาหํ = สุวณฺณกฏาหํ.	บาตร(อันเป็นรูปแปร)ของทองคำ, กระทะทอง
	ปานียสฺส ถาลกํ = ปานียถาลกํ.	หม้อแห่งน้ำดื่ม, หม้อน้ำดื่ม
	สปฺปิโน กุมฺโภ = สปฺปิกุมฺโภ.	หม้อแห่งเนยใส, หม้อเนยใส

ราชาทิคณ กลุ่มราชาทิคณะ เมื่อย่อเป็นสมาสแล้ว ให้อาเทศ อ เป็น อ ด้วย “กฺวจิ สมาสนฺตคตานมการนฺโต”, ที่เหลือ แจกปทมาลาเหมือน ปุรส ศัพท์, แต่ถ้าไม่อาเทศ อ เป็น อ ก็ให้ทำตาม ราช ศัพท์

อุ.	**เทวานํ ราชา = เทวราโช.**	ราชาแห่งเทวดา, เทวราช (เป็น อ)
	เทวานํ ราชา = เทวราชา.	ราชาแห่งเทวดา, เทวราช (ไม่เป็น อ)
เอวํ	**เทวานํ สขา = เทวสโข, เทวสขา.**	เพื่อของเทวดา
	ปุมสฺส ลิงฺคํ = ปุลฺลิงฺคํ.	เพศแห่งบุรุษ, บุรุษเพศ, ผู้ชาย, ปุงลิงค์
	ปุมสฺส ภาโว = ปุมฺภาโว.	ความเป็นแห่งบุรุษ (ลบ อ = ปุมสฺส ลิงฺคาทีสุ ..)
	หตฺถิโน ปทํ = หตฺถิปทํ.	รอยเท้าของช้าง
	อตฺถิยา รูปํ = อิตฺถิรูปํ.	รูปของหญิง
	ภิกฺขุนีนํ สโฆ = ภิกฺขุนีสโฆ.	หมู่แห่งภิกษุณี, ภิกษุณีสงฆ์
	ชมฺพุยา สาขา = ชมฺพุสาขา.	กิ่งแห่งต้นหว้า (รัสสะ = กฺวจาทิมชฺฌมฺตฺต..)

วิภาสาธิการโต เป็นวากยะบ้าง

อุ.	**สหสา กมฺมสฺส กตฺตาโร.**	ผู้ทำซึ่งงานเร็ว
	ภินฺนานํ สนฺธาตา.	ผู้สมานซึ่งผู้แตกแยกทั้งหลาย
	กปฺปสฺส ตติโย ภาโค.	ส่วนที่ ๓ แห่งกัป
	ยา จ ปกฺขสฺส อฏฺฐมี.	ดิถีใด เป็นดิถีที่ ๘ แห่งปักษ์, วัน ๘ ค่ำ

มนุสฺสานำ ขตฺติโย สูรตโม. บรรดามนุษย์ กษัตริย์กล้าหาญที่สุด

ยุตฺตตฺโถ เป็นยุตตัตถะ เพื่อห้ามเป็นสมาส ในอรรถที่ไม่ประกอบกัน ไม่มองหากัน มองหาบทอื่น

อุ. **ภโฏ รญฺโญ ปุริโส เทวทตฺตสฺส.** บุรุษของนายเทวทัต เป็นทหารของพระราชา
โกสลสฺส รญฺโญ ปุตฺโต. พระโอรสของพระเจ้าโกศล
เทวทตฺตสฺส ครุกุลำ. ตระกูลแห่งครูของนายเทวทัต
ภควโต สาวกสงฺโฆ. สงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาค เป็นต้น

จบ ฉัฏฐีตัปปุริสะ

๔.๖. สัตตมีตัปปุริสะ

ตัปปุริสสมาสที่บทหน้ามีอรรถสัตตมีวิภัตติ

อุ. **รูเป สญฺญา = รูปสญฺญา.** ความหมายจำในรูป, รูปสัญญา
รูเป สญฺเจตนา = รูปสญฺเจตนา. ความใส่ใจในรูป
สำสาเร ทุกฺขำ = สำสารทุกฺขำ. ความทุกข์ในสงสาร
จกฺขุมฺหิ สนฺนิสฺสิตำ วิญฺญาณำ = จกฺขุวิญฺญาณำ. วิญญาณอันอาศัยจักษุ
ธมฺเม รโต = ธมฺมรโต. ผู้ยินดีในธรรม
ธมฺเม อภิรติ = ธมฺมาภิรติ. ความยินดียิ่งในธรรม
ธมฺเม รุจิ = ธมฺมรุจิ. ความยินดีในธรรม
ธมฺเม คารโว = ธมฺมคารโว. ความเคารพในธรรม
ธมฺเมสุ นิรุตฺติ = ธมฺมนิรุตฺติ. ภาษาอันครบถ้วนในธรรมทั้งหลาย
ทาเน อธิมุตฺติ = ทานาธิมุตฺติ. ความน้อมใจไปในการให้
ภวนฺตเร กตำ = ภวนฺตรกตำ. (กรรม) อันกระทำไว้ในภพอื่น
ทสฺสเน อสฺสาโท = ทสฺสนสฺสาโท. ความยินดีในการเห็น
อรญฺเญ วาโส = อรญฺญวาโส. ผู้อยู่ในป่า
วิกาเล โภชนำ = วิกาลโภชนำ. ในกินในเวลาวิกาล
วิกาเล วสฺสำ = กาลวสฺสำ. ฝนตกในฤดูกาล
วเน ปุปฺผำ = วนปุปฺผำ. ดอกไม้ในป่า
วเน มหิโส = วนมหิโส. กระบือในป่า, ควายป่า
คาเม สูกโร = คามสูกโร. สุกรในบ้าน, หมูบ้าน
สมุทฺเท มจฺโฉ = สมุทฺทมจฺโฉ. ปลาในทะเล
อาวาเฏ กจฺฉโป = อาวาฏกจฺฉโป. เต่าในอ่าง
อาวาเฏ มณฺฑูโก = อาวาฏมณฺฑูโก. กบในอ่าง
กูเป มณฺฑูโก = กูปมณฺฑูโก. กบในบ่อ
ติตฺเถ นาวา = ติตฺถนาวา. เรือในท่า, เรือเทียบท่า
อิตฺถีสุ ธุตฺโต = อิตฺถิธุตฺโต. นักเลงในหญิง, นักเลงผู้หญิง
อกฺเขสุ ธุตฺโต = อกฺขธุตฺโต. นักเลงในการพนัน, นักเลงการพนัน
ฉายาย สุกฺโข = ฉายาสุกฺโก. (เนื้อ)แห้งในร่ม
องฺคาเร ปกฺกำ = องฺคารปกฺกำ. ย่างบนถ่าน

จารเก พทฺโธ = จารกพทฺโธ. ผู้ถูกจองจำในเรือนจำ

อิธ วุตฺติเยว เป็นสมาสเท่านั้น

อุ. **วเน จรตีติ = วนจโร.** ผู้เที่ยวไปในป่า, พรานป่า
กุจฺฉิมฺหิ สยตีติ = กุจฺฉิสโย. ผู้นอนในครรภ์
ถเล ติฏฺฐตีติ = ถลฏฺโฐ. ผู้อยู่บนบก
ชเล ติฏฺฐตีติ = ชลฏฺโฐ. ผู้อยู่ในน้ำ
ปพฺพเต ติฏฺฐตีติ = ปพฺพตฏฺโฐ. ผู้อยู่บนภูเขา
มคฺเค ติฏฺฐตีติ = มคฺคฏฺโฐ. ผู้อยู่ในทาง
ปงฺเก ชาตํ = ปงฺกชํ. (ดอกบัว) อันเกิดในตม
สิเร รุหตีติ = สิโรรุโห. (ผม) อันเกิดบนศีรษะ เป็นต้น

อิธ น ภวติ ไม่เป็นสมาส

อุ. **โภชเน มตฺตญฺญุตา.** ความเป็นผู้รู้ประมาณในการบริโภค
อินฺทฺริเยสุ คุตฺตทฺวารตา. ความเป็นผู้คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย
อาสเน นิสินฺโน. ผู้นั่งบนอาสนะ
อาสเน นิสีทิตพฺพํ. การ(ควร)นั่งบนอาสนะ

จบ สัตตมีตัปปุริสะ

อมาทิปรตัปปุริสะ

ตัปปุริสสมาสที่ย้ายบทหน้าอรรถทุติยาวิภัตติเป็นต้นไปไว้ข้างหลัง

เพื่อให้ถูกต้องตามสมควรแก่อุทาหรณ์ในพระไตรปิฎก จึงย้ายบทหน้าที่มีอรรถทุติยา-สัตตมี ไปเป็นบทหลังในตัปปุริสสมาส

อุ. **อนฺตํ (อติ) อติกฺกนฺตํ = อจฺจนฺตํ.** อันเลยซึ่งที่สุด, เกินขอบเขต
เวลํ (อติ) อติกฺกนฺโต = อติเวโล. อันเลยซึ่งเวลา, เกินเวลา (รัสสะ = กฺวจาทิ...)
มาสํ (อติ) อตีโต = อติมาโส. อันเลยซึ่งเดือน, เกินเดือน
ชีวิกํ ปตฺโต = ปตฺตชีวิโก. ผู้ถึงซึ่งชีวิต, ได้ชีวิต
ชีวิกํ อาปนฺโน = อาปนฺนชีวิโก. ผู้ถึงซึ่งชีวิต, ได้ชีวิต
อกฺขํ ปติคตํ นิสฺสิตํ = ปจฺจกฺขํ. (การเห็น) อันอาศัยซึ่งการดู, ประจักษ์, แจ้งชัด
อกฺขํ ปติคตํ นิสฺสิโต = ปจฺจกฺโข. (อัตตภาพ) อันอาศัยซึ่งการดู, ประจักษ์, แจ้งชัด
อกฺขํ ปติคตํ นิสฺสิตา = ปจฺจกฺขา. (ความรู้) อันอาศัยซึ่งการดู, ประจักษ์, แจ้งชัด
อตฺถํ อนุคตํ = อนุวตฺถํ. อันคล้อยตามซึ่งเนื้อความ, คล้อยตามอรรถ
โกกิลาย อวกุฏฺฐํ = อวโลกิลํ. ป่าอันนกดุเหว่าละทิ้งแล้ว, ป่าร้างนกดุเหว่า
มยูเรน อวกุฏฺฐํ = อวมยูรํ. ป่าอันนกยูงละทิ้งแล้ว, ป่าร้างนกยูง
อชฺฌยนาย ปริคิลาโน = ปริยชฺฌยโน. ผู้อ่อนล้าต่อการสาธยาย
กมฺมสฺส อลํ สมตฺโถ = อลงฺกมฺโม. ผู้สามารถเพื่อกระทำ
วจนาย อลํ สมตฺโถ = อลวจโน. ผู้สามารถเพื่อกล่าว
วานโต นิกฺขนฺตํ = นิพฺพานํ. นิพพานอันออกจากตัณหา

กิเลเสหิ นิกฺขนฺโต = นิกฺกิเลโส. ผู้ออกจากกิเลส, ผู้ปราศจากกิเลส
องฺคเณหิ นิกฺขนฺโต = นิรงฺคโณ. ผู้ออกจากกิเลส, ผู้ปราศจากกิเลส
โกสมฺพิยา นิกฺขนฺโต = นิกฺโกสมฺพี. ผู้ออกจากกรุงโกสัมพี

วนโต นิยฺยาโต = นิพฺพโน. ผู้ออกจากป่าชัฏ (คือตัณหา)
อาจริยโต ปรโร = ปาจริโย. อาจารย์อื่นจากอาจารย์, อาจารย์ของอาจารย์
อยฺยกา ปโร = ปยฺยโก. คนอื่นจากปู่, ปู่ของปู่
หิยฺโย ปโร = ปรหิยฺโย. วันอื่นจากเมื่อวาน, วันวานซืน
คงฺคาย อุปริ = อุปริคงฺคํ. ทางเหนือแห่งแม่น้ำคงคา
นทิยา เหฏฺฐา = เหฏฺฐานที. ทางใต้แห่งแม่น้ำ
สมาปตฺติยา อนฺโต = อนฺโตสมาปตฺติ. ภายในแห่งสมาบัติ
หํสานํ ราชา = ราชหํโส, หํสราชา. พญาแห่งหงส์, พญาหงส์
มาสฺส อทฺธํ = อทฺธมาสํ, มาสทฺธํ. กึ่งแห่งเดือน
อามลกสฺส อทฺธํ = อทฺธามลกํ, อามลกทฺธํ. ครึ่งแห่งผลมะขามป้อง, มะขามป้องครึ่งผล
กหาปณสฺส อฑฺฒํ = อฑฺฒกหาปณํ. ครึ่งแห่งกหาปณะ, ครึ่งกษาปณ์
มาสกสฺส อฑฺฒํ = อฑฺฒมาสกํ. ครึ่งแห่งมาสก, ครึ่งมาสก
รตฺติยา อฑฺฒํ = อฑฺฒรตฺตํ. ครึ่งแห่งราตรี, ครึ่งคืน (อิ เป็น อ = กฺวจิ สมาส..)
รตฺติยา ปุพฺพํ = ปุพฺพรตฺตํ. ต้นแห่งราตรี, หัวค่ำ
รตฺติยา ปจฺฉา = ปจฺฉารตฺตํ. ช่วงท้ายแห่งราตรี, ค่อนสว่าง
อหสฺส ปุพฺพํ = ปุพฺพนฺหํ. ในเวลาเช้าแห่งวัน (อห เป็น อนฺห = เตสุ วุทฺธิ...)
อหสฺส สายํ = สายนฺหํ. ในเวลาเย็นแห่งวัน

จบ อมาทิตัปปุริสะ

อโลปตัปปุริสะ

ตัปปุริสสมาสที่ไม่ลบทุติยาวิภัตติเป็นต้นของบทหน้า

จศัพท์ในสูตร เตสํ วิภตฺติโย โลปา จ ห้ามลบวิภัตติบ้าง

อุ. **ปภํ กโรตีติ = ปภงฺกโร.** ผู้กระทำซึ่งแสงสว่าง, ดวงอาทิตย์
อมตํ ททาตีติ = อมตนฺทโท. ผู้ให้ซึ่งอมตะมหานิพพาน
รณํ ชหาตีติ = รณญฺชโห. ผู้ละซึ่งกิเลส
ชุตึ ธาเรตีติ = ชุตินฺธโร. ผู้ทรงไว้ซึ่งความรุ่งเรือง
สหสา กตํ = สหสากตํ. (งานอันเขา) กระทำโดยเร็ว
ปรสฺส ปทํ = ปรสฺสปทํ. บทของบุรุษอื่น, ปรัสสบท
อตฺตโน ปทํ = อตฺตโนปทํ. บทของตน, อัตตโนบท
ภยโต อุปฏฺฐานํ = ภยตูปฏฺฐานํ. ปรากฏโดยความเป็นภัย, ผู้อุปัฏฐากเพราะกลัว
ปรโต โฆโส = ปรโตโฆโส. เสียงกล่าวสอนจากบุคคลอื่น
ควํ ปติตฺเถโร = ควัปติตฺเถโร. พระเถระผู้เคยเป็นเจ้าของโค, พระควัมบดี
มนสิ กาโร = มนสิกาโร. กระทำไว้ในใจ, มนสิการ

ปุพฺเพ นิวาโส = **ปุพฺเพนิวาโส**. ผู้เคยอยู่ร่วมกันในกาลก่อน
ปุพฺเพ นิวาสานุสฺสติ = **ปุพฺเพนิวาสานุสฺสติ**. การระลึกถึงผู้เคยอยู่ร่วมกันในกาลก่อน
มชฺเฌ กลฺยาณํ = **มชฺเฌกลฺยาณํ**. อันงามในท่ามกลาง
อนฺเต วาสี = **อนฺเตวาสี, อนฺเตวาสิโก**. ผู้อยู่ในสำนัก
ชเน สุโต = **ชเนสุโต**. ผู้ปรากฏในหมู่ชน

อุรสิ โลโม = **อุรสิโลโม**. ขนที่หน้าอก
กณฺเฉ กาโฬ = **อุรสิโลโม**. สีดำที่คอ, รอยตำหนิที่คอ, ไฝที่คอ
สรสิ ชาตํ = **สรสิชํ**. (ดอกบัว) อันเกิดในสระ

จบ ตัปปุริสสมาส

๔.๕. พหุพฺพีหิสมาส
สมาสที่มีอรรถของบทอื่นเป็นประธาน

พหุพพีหิ แปลว่า ผู้มีข้าวเปลือกมาก เป็นคำวิเสสนะขยายอรรถของบทอื่น เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า **อัญญปทัตถปธาน** ได้อรรถของบทอื่นเป็นประธาน ฉะนั้น จึงเรียกสมาสที่ขยายบทอื่น เหมือนคำว่า ผู้มีข้าวเปลือกมาก นี้ว่า “พหุพพีหิสมาส”

พหุพพีหิสมาส ๙

๑.	**ทวิปทตุลยาธิกรณะ**	มีบททั้ง ๒ ลงวิภัตติเดียวกัน ได้อรรถทุติยาถึงสัตตมี
๒.	**ทวิปทภินนาธิกรณะ**	มีบททั้ง ๒ ลงวิภัตติต่างกัน
๓.	**ติปทะ**	มี ๓ บท
๔.	**นิปาตปุพพปทะ**	มีนิบาตเป็นบทหน้า
๕.	**สหปุพพปทะ**	มี สห ศัพท์เป็นบทหน้า
๖.	**อุปมานปุพพปทะ**	มีอุปมาเป็นบทหน้า
๗.	**สังขโยภยปทะ**	เป็นสังขยาทั้ง ๒ บท
๘.	**ทิสันตราหัตถะ**	ได้เนื้อความเป็นทิศเฉียง
๙	**พยติหารลักขณะ**	มีการต่อสู้กันเป็นลักษณะ

๕.๑. ทวิปทตุลยาธิกรณะ
สมาสที่มีบททั้ง ๒ ลงวิภัตติเหมือนกัน ได้อรรถทุติยาถึงสัตตมี

๑. ทุติยตฺเถ
ในอรรถทุติยาวิภัตติ

๓๔๒. **อญฺญปทตฺเถสุ พหุพฺพีหิ.** (๒ บท, สัญญาสูตร)

(**นามานิ**) นามทั้งหลาย (**สมสฺยนฺเต**) ย่อมถูกย่อเข้า **อญฺญปทตฺเถสุ** ในอรรถของบทอื่นทั้งหลาย **พหุพฺพีหิ** (**โหติ**) และมีชื่อว่า พหุพพีหิ.

การย่อบทนามเข้ากัน ในอรรถของบทอื่น ชื่อว่า พหุพพีหิ

วิ. **พหโว วีหโย ยสฺส โส พหุพฺพีหิ.**
ข้าวเปลือกของบุคคลใดมีมาก บุคคลนั้นชื่อว่า พหุพพีหิ (ผู้มีข้าวเปลือกมาก)

พหุพฺพีหิ วิย สมาโส พหุพฺพีหิสมาโส.
สมาสอันเหมือนกับผู้มีข้าวเปลือกมาก ชื่อว่า พหุพพีหิสมาส

พหุพพีหิสมาส เรียกว่า **อัญญปทัตถปธานสมาส** ก็ได้ เพราะมีอรรถของบทอื่นเป็นประธาน

พหุพพีหิ ๒

๑. **ตคฺคุณสංวิญฺญาณ** ให้รู้อรรถพร้อมกับวิเสสนะของอัญญบทนั้น
เช่น **ลมฺพกณฺณ์ อานย.** จงนำมาซึ่งคนหูยาว (มาทั้งคนและหูยาว)

๒. **อตคฺคุณสัวิญฺญาณ** ให้รู้เฉพาะอรรถของบทสมาส
เช่น **พหุธนํ อานย.** จงนำมาซึ่งคนมีทรัพย์มาก (มาเฉพาะคน)

พหุพพีหิสมาสนี้ ให้วางบทวิเสสนะไว้ข้างหน้า เหมือนกันศัพท์ว่า “พหุพฺพีหิ”

พหุพฺพีหิ = พหุ + วีหิ
พหุ แปลว่า **มาก** เป็นวิเสสนะ วางไว้ข้างหน้า
วีหิ แปลว่า **ข้าวเปลือก** เป็นวิเสยยะ วางไว้ข้างหลัง

อุ. **อาคตา สมณา อิมํ สงฺฆารามํ = โสยํ อาคตสมโณ.** สงฺฆาราโม. (ปุ.)
สมณะทั้งหลายมาสู่สังฆารามนี้ สังฆารามนี้จึงชื่อว่า อาคตสมณะ (อันมีสมณะมา)

อาคตา สมณา อิมํ สาวตฺถึ = สา อาคตสมณา. สาวตฺถี. (อิตฺ.)
สมณะทั้งหลายมาสู่นครสาวัตถีนี้ นครสาวัตถีนี้จึงชื่อว่า อาคตสมณา

อาคตา สมณา อิมํ เชตวนํ = ตํ อาคตสมณํ. เชตวนํ. (นปุ.)
สมณะทั้งหลายมาสู่วัดพระเชตวันนี้ วัดพระเชตวันนี้จึงชื่อว่า อาคตสมณะ

เอวํ **ปฏิปนฺนา อทฺธิกา ยํ ปถํ = โสยํ ปฏิปนฺนทฺธิโก.** ปโถ. (ปุ.)
ทางอันมีนักเดินทางดำเนินไปแล้ว

อภิรูฬฺหา วาณิชา ยํ นาวํ = สา อภิรูฬฺหวาณิชา. นาวา. (อิตฺ.)
เรืออันมีพ่อค้าขึ้นแล้ว

<u>โปรดทราบ</u> ๑. เมื่อย่อเข้าสมาส ทั้ง อิม สงฺฆาราม และ ต ศัพท์ ไม่ต้องประกอบไว้ในสมาส
๒. พหุพพีหิสมาส มีลิงค์และวจนะ ตามอัญญบทที่ตนขยาย

๒. ตติยตฺเถ
ในอรรถตติยาวิภัตติ

อุ. **ชิตานิ อินฺทฺริยานิ เยน สมเณน = โสยํ ชิตินฺทฺริโย.** สมโณ.
สมณะผู้มีอินทรีย์อันตนชนะแล้ว

ทิฏฺโ ธมฺโม เยน สมเณน = โสยํ ทิฏฺธมฺโม. สมโณ.
สมณะผู้มีธรรมอันเห็นแล้ว

ปตฺโต ธมฺโม เยน สมเณน = โสยํ ปตฺตธมฺโม. สมโณ.
สมณะผู้มีธรรมอันบรรลุแล้ว

กตํ กิจฺจํ เยน สมเณน = โสยํ กตกิจฺโจ. สมโณ.
สมณะผู้มีกิจอันกระทำแล้ว

ชิตา มารา อเนนาติ = ชิตมาโร. ภควา.
พระผู้มีพระภาคผู้ทรงชนะมารแล้ว

ปฏิวิทฺโธ สพฺพธมฺโม อเนนาติ = ปฏิวิทฺธธมฺโม. สมโณ.
สมณะผู้มีธรรมทั้งปวงอันแทงตลอดแล้ว

๓. จตุตฺถิยตฺเถ
ในอรรถจตุตถีวิภัตติ

อุ. **ทินฺโน สุงฺโก ยสฺส รญฺโญ = โสยํ ทินฺนสุงฺโก**. ราชา.
พระราชาผู้มีภาษาอันเขาให้แล้ว

อุปนีตํ โภชนํ อสฺส สมณสฺสาติ = อุปนีตโภชโน. สมโณ.
สมณะผู้มีโภชนะอันเขาน้อมเข้าไปถวายแล้ว

อุปหฏา พลิ อสฺสาติ = อุปหฏพลิ. ยกฺโข.
ยักษ์ผู้มีเครื่องบวงสรวงอันเข้านำเข้าไปให้แล้ว

๔. ปญฺจมิยตฺเถ
ในอรรถปัญจมีวิภัตติ

อุ. **นิคฺคตา ชนา อสฺมา คามา = โสยํ นิคฺคตชโน**. คาโม.
หมู่บ้านอันผู้คนออกไปแล้ว

นิคฺคโต อโย อสฺมาติ = นิรโย. ภูมิ.
ภูมิอันไม่มีความสุข

นิคฺคตา กิเลสา เอตสฺมาติ = นิกฺกิเลโส. ชโน.
ชนผู้หมดกิเลสแล้ว

อเปตํ วิญฺญาณํ อสฺมาติ = อเปตวิญฺญาโณ. มตกาโย.
คนตายผู้ปราศจากวิญญาณแล้ว

อปคตํ ภยเภรวํ อสฺมาติ = อปคตภยเภรโว. อรหา.
พระอรหันต์ผู้ปราศจากความหวาดกลัวแล้ว

๕. ฉฏฺฐิยตฺเถ
ในอรรถฉัฏฐีวิภัตติ

อุ. **ฉินฺนา หตฺถา ยสฺส ปุริสสฺส = โสยํ ฉินฺนหตฺโถ**. ปุริโส.
บุรุษผู้มีมือขาดแล้ว

ปริปุณฺโณ สงฺกปฺโป อสฺสาติ = ปริปุณฺณสงฺกปฺโป. ปุริโส.
บุรุษผู้มีความดำริเต็มเปี่ยมแล้ว

ขีโณ อาสโว อสฺสาติ = ขีณาสโว. เถโร. พระเถระผู้มีอาสวะสิ้นแล้ว, พระขีณาสพ
วีโต ราโค อสฺสาติ = วีตราโค. เถโร. พระเถระผู้ปราศจากราคะแล้ว
เทฺว ปทานิ อสฺสาติ = ทฺวิปโท. สตฺโต. สัตว์ ๒ เท้า, สมาส ๒ บท
เทฺว หตฺถา อสฺสาติ = ทฺวิหตฺโถ. ปโฏ. ผ้าอันมีความยาว ๒ ศอก
ติสฺโส วิชฺชา อสฺสาติ = เตวิชฺโช. ผู้มีวิชชา ๓
จตฺตาริ ปทานิ อสฺสาติ = จตุปฺปโท. ผู้มี ๔ เท้า, มี ๔ บท
ปญฺจ จกฺขูนิ อสฺสาติ = ปญฺจจกฺขุ. (พระพุทธเจ้า) ผู้ทรงมีจักษุ ๕

ฉ อภิญฺญา อสฺสาติ = ฉฬภิญฺโญ. ผู้มีอภิญญา ๖ (รัสสะ = กฺวจาทิมชฺฌฺตฺต..)
นว องฺคานิ อสฺสาติ = นวงฺคํ. สาสนํ. พระศาสนาอันมีองค์ ๙
ทส พลานิ อสฺสาติ = ทสพโล. พระผู้มีกำลังญาณ ๑๐, พระทศพล
อนนฺตํ ญาณํ อสฺสาติ = อนนฺตญาโณ. ผู้มีปัญญาไม่สิ้นสุด
ตีณิ ทส ปริมาณเมเตสนฺติ = ติทสา. เทวา. เทวดาจำนวน ๓๐ องค์, ไตรทศเทพ (พหุ)
อยํ ปจฺจโย เอเตสนฺติ = อิทปฺปจฺจยา. (ธรรมทั้งหลาย) อันมีสิ่งนี้เป็นเหตุ
โก ปภโว อสฺสาติ = กึปภโว. อยํ กาโย. กายนี้ มีอะไรเป็นแดนเกิด
วิคตํ มลํ อสฺสาติ = วิมโล. ผู้ปราศจากมลทิน, ผู้ไร้มลทิน
สุนฺทโร คนฺโธ อสฺสาติ = สุคนฺธํ. จนฺทนํ. แก่นจันทน์อันมีกลิ่นหอม
สุนฺทรํ สีลํ อสฺสาติ = สุสีโล. ผู้มีศีลดีงาม
สุนฺทรํ มุขํ อสฺสาติ = สุมุโข. ผู้มีใบหน้างาม, คนหน้ายิ้มแย้ม
กุจฺฉิโต คนฺโธ อสฺสาติ = ทุคฺคนฺธํ. กุณปิ. ซากศพอันมีกลิ่นเหม็น
ทุฏฺจุ มโน อสฺสาติ = ทุมฺมโน. ผู้มีใจร้าย, ผู้มีใจเสีย
กุจฺฉิตํ สีลํ อสฺสาติ = ทุสฺสีโล. ผู้มีศีลขาด, ผู้มีศีลไม่ดี
กุจฺฉิตํ มุขํ อสฺสาติ = ทุมฺมุโข. ผู้มีใบหน้าไม่งาม, คนหน้าบึ้ง
ตโป เอว ธนํ อสฺสาติ = ตโปธโน. ผู้มีตบะเท่านั้นเป็นทรัพย์
ขนฺติสงฺขาตํ พลํ อสฺสาติ = ขนฺติพโล. ผู้มีกำลังคือความอดทน
อินฺโทติ นามํ เอตสฺสาติ = อินฺทนาโม. ผู้มีนามว่าอินทะ

ฉนฺทชาตาทีสุ ใน ฉนฺท และ ชาต ศัพท์เป็นต้น บททั้ง ๒ ผลัดกันอยู่ข้างหน้า คือ วิเสสนะอยู่หน้าก็มี วิเสสนะอยู่หลังก็มี

อุ. **ฉนฺโท ชาโต อสฺสาติ = ฉนฺทชาโต.** ผู้มีความพอใจเกิดขึ้นแล้ว
ชาโต ฉนฺโท อสฺสาติ = ชาตฉนฺโท. ผู้มีความพอใจเกิดขึ้นแล้ว
สญฺชาตํ ปีติโสมนสฺสํ อสฺสาติ = สญฺชาตปีติโสมนสฺโส. ผู้มีปีติโสมนัสเกิดขึ้นพร้อมกัน
ปีติโสมนสฺสํ สญฺชาตํ อสฺสาติ = ปีติโสมนสฺสสญฺชาโต. ผู้มีปีติโสมนัสเกิดขึ้นพร้อมกัน
มาโส ชาโต อสฺสาติ = มาสชาโต. ผู้เกิดครบเดือนแล้ว
ชาโต มาโส อสฺสาติ = ชาตมาโส. ผู้เกิดครบเดือนแล้ว
ฉินฺโน หตฺโถ อสฺสาติ = ฉินฺนหตฺโถ. ผู้มีมือขาดแล้ว
หตฺโถ ฉินฺโน อสฺสาติ = หตฺถจฺฉินฺโน. ผู้มีมือขาดแล้ว

๓๔๓. อิตฺถิยํ ภาสิตปุมิตฺถี ปุมาว เจ. (๖ บท, ตำรูปาติเทสสูตร)

(**ตุลฺยาธิกรเณ ปเท**) เพราะบทหลังอันมีวิภัตติและวจนะเสมอกัน **อิตฺถิยํ** ในอิตถีลิงค์ **เจ** หากว่า **อิตฺถี** ศัพท์ที่เป็นอิตถีลิงค์ **ภาสิตปุมา** เคยกล่าวปุงลิงค์ (**ทฺวนฺทฺวพฺพา**) พึงทราบว่า **ปุมา อิว** มีรูปเหมือนปุงลิงค์.

เพราะบทหลังอันเสมอกัน ถ้าบทหน้าที่เป็นอิตถีลิงค์ เคยกล่าวปุงลิงค์มาก่อน พึงทราบว่าจะมีรูปกลับไปเหมือนปุงลิงค์

สูตรนี้ มีใช้เฉพาะในพหุพพีหิสมาส เพราะในกัมมธารยสมาสใช้สูตร กมฺมธารยสญฺเญ จ

๓๔๔. กฺวจาทิมชฺฌุตฺตรานำ ทีฆรสฺสา ปจฺจเยสุ จ. (๕ บท, ทีฆ-รัสสวิธิ)

ปจฺจเยสุ จ (**อปฺปจฺจเยสุ จ**) เพราะปัจจัยและไม่ใช่ปัจจัยทั้งหลาย **ทีฆรสฺสา** ความเป็นทีฆะและรัสสะทั้งหลาย **อาทิมชฺฌุตฺตรานำ** แห่งสระตัวต้น ตัวกลาง และตัวสุดท้ายทั้งหลาย (**โหนฺติ**) ย่อมมี **กฺวจิ** บ้าง.

เพราะปัจจัยและไม่ใช่ปัจจัย ทำทีฆะและรัสสะ ทั้งสระต้น สระกลาง สระหลัง ได้บ้าง

สูตรนี้ ใช้ได้ทั้งในสมาส ตัทธิต นาม อุปสัค เป็นต้น

ทีฆะ รัสสะ

ทีฆตฺตำ ปากฏานูป- ฆาตาโท มธฺวาทิสุ
รสฺสตฺตำ อชฺชเว อิตฺถิ- รูปาโท จ กตาทิสุ.

ทำทีฆะ ในอุทาหรณ์เป็นต้นว่า ปากฏ อนูปฆาต และ มธุวา, ทำรัสสะ ในอุทาหรณ์เป็นต้นว่า อชฺชว และ อิตฺถิรูป

อุ. **ทีฆา ชงฺฆา อสฺสาติ = ทีฆชงฺโฆ.** ผู้มีขายาว
ปหูตา ชิวฺหา อสฺสาติ = ปหูตชิวฺโห. ภควา. พระผู้มีพระภาคผู้มีพระชิวหาใหญ่ยาว
มหตี ปญฺญา อสฺสาติ = มหาปญฺโญ. ผู้มีปัญญามาก (มหนฺต เป็น มหา)

บทว่า **อิตฺถิยำ** มีประโยชน์เพื่อห้ามเป็นปุงลิงค์บ้าง
อุ **ขมา เอว ธนำ อสฺสาติ = ขมาธโน.** ผู้มีความอดทนเป็นทรัพย์

บทว่า **ภาสิตปุมา** มีประโยชน์เพื่อห้ามเป็นปุงลิงค์ ของศัพท์ที่ไม่เคยเป็นปุงลิงค์
อุ **สทฺธา เอว ธุโร อสฺสาติ = สทฺธาธุโร.** ผู้มีศรัทธาเป็นธุระ
สทฺธา เอว ปกติ อสฺสาติ = สทฺธาปกติโก. ผู้มีศรัทธาเป็นปกติ (ก ปัจจัย = กฺวจิ สมาส..)
ปญฺญา เอว ปกติ อสฺสาติ = ปญฺญาปกติโก. ผู้มีปัญญาเป็นปกติ
ปญฺญา เอว วิสุทฺธิ อสฺสาติ = ปญฺญาวิสุทฺธิโก. ผู้มีปัญญาบริสุทธิ์

บทว่า **ตุลฺยาธิกรเณ** มีประโยชน์เพื่อห้ามเป็นปุงลิงค์ ของศัพท์ที่มีวิภัตติไม่เสมอกัน
อุ **สมณีสุ ภตฺติ อสฺสาติ = สมณิภตฺติโก.** ผู้มีความภักดีในภิกษุณี, ผู้ยกย่องภิกษุณี
กุมารีสุ ภตฺติ อสฺสาติ = กุมาริภตฺติโก. ผู้มีความภักดีในผู้หญิง, ผู้ยกย่องผู้หญิง
กุมารีสุ ภตฺติ อสฺสาติ = กุมาริภตฺติ. ผู้มีความภักดีในผู้หญิง, ผู้ยกย่องผู้หญิง

สูตร **อิตฺถิยำ ภาสิตปุมิตฺถี ปุมาว เจ** ให้กลับเป็นปุงลิงค์เฉพาะบทหน้าเท่านั้น
ถ้าเป็นบทหลัง ให้ลง ก ปัจจัย
อุ **พหู ทาสิโย อสฺสาติ = พหุทาสิโก.** บุรุษผู้มีทาสหญิงมาก
พหู กุมาริโย อสฺสาติ = พหุกุมาริกำ. ตระกูลผู้มีเด็กผู้หญิงมาก

๓๔๕. ธนุมฺหา จ. (๓ บท, ปัจจยวิธิ)

อา อาปัจจัย (**โหติ**) ย่อมลง **ธนุมฺหา** หลังจาก ธนุ ศัพท์ **จ** ด้วย.

หลังจาก ธนุ ศัพท์ ลง อา ปัจจัย

จศัพท์ในสูตรนี้ มีอรรถอวุตตสมุจจยะ รวมเอา ธมฺม ศัพท์เป็นต้นด้วย

อุ. **คาณฺฑีโว ธนุ อสฺสาติ = คาณฺฑีวธนฺวา.** ผู้มีธนูข้อมาก (อุ เป็น ว = วโมทุทนฺตานำ)
ปจฺจกฺโข ธมฺโม อสฺสาติ = ปจฺจกฺขธมฺมา. ผู้มีธรรมอันแจ้งชัด

บทว่า **กฺวจิ** ในวุตติ มีประโยชน์เพื่อห้ามลง อา ปัจจัย บ้าง

อุ **สหสฺสถาโม ธนุ อสฺสาติ = สหสฺสถามธนุ.** ผู้มีธนูอันยิงด้วยบุรุษพันคน
ปจฺจกฺโข ธมฺโม อสฺสาติ = ปจฺจกฺขธมฺโม. ผู้มีธรรมอันแจ้งชัด
วิทิโต ธมฺโม อสฺสาติ = วิทิตธมฺโม. ผู้มีธรรมอันแจ่มแจ้ง

สมาสท้อง คือสมาสที่มีสมาสอื่นอยู่ข้างในหลายอย่าง

อุ **นานาปฺปการา ทุมา นานาทุมา.** (กัมมธารย)
ต้นไม้ต่างๆ

นานาทุเมหิ ปติตานิ นานาทุมปติตานิ. (ปัญจมีตัป.)
อันตกจากต้นไม้ต่างๆ

นานาทุมปติตานิ จ ตานิ ปุปฺผานิ จาติ นานาทุมปติตปุปฺผานิ. (กัมมธารย)
ดอกไม้อันตกจากต้นไม้ต่างๆ

นานาทุมปติตปุปฺเผหิ วาสิตา นานาทุมปติตปุปฺผวาสิตา. (ตติยาตัป.)
อันปกคลุมด้วยดอกไม้อันตกจากต้นไม้ต่างๆ

นานาทุมปติตปุปฺผวาสิตา สานู ยสฺส ปพฺพตสฺส,
โสยำ นานาทุมปติตปุปฺผวาสิตสานุ. ปพฺพโต. (ตุลยาธิกรณพหุพพีหิ)
ไหล่เขาอันปกคลุมด้วยดอกไม้อันตกจากต้นไม้ต่างๆ

บทว่า “**นานา-ทุม-ปติต-ปุปฺผ-วาสิต-สานุ**” เป็นตุลยาธิกรณพหุพพีหิ ที่มี กัมมธารยสมาส และ ตัปปุริสสมาส อยู่ในท้อง

ตถา เป็นพหุพพีหิ อันมีกัมมธารยสมาสและตัปปุริสสมาส เป็นท้องเหมือนกัน

อุ **พฺยาลมฺโพ อมฺพุธโร พฺยาลมฺพมฺพุธโร.** (กัมมธารย)
ก้อนเมฆอันย้อยลง

พฺยาลมฺพมฺพุธรสฺส พินฺทูนิ พฺยาลมฺพมฺพุธรพินฺทูนิ. (ฉัฏฐีตัป.)
หยาดน้ำของก้อนเมฆอันย้อยลง

พฺยาลมฺพมฺพุธรพินฺทูหิ จุมฺพิโต พฺยาลมฺพมฺพุธรพินฺทุจุมฺพิโต. (ตติยาตัป.)
อันหยาดน้ำของก้อนเมฆอันย้อยลงจุมพิตแล้ว (หรมแล้ว)

ตาทิโส กูโฏ ยสฺส โสยำ พฺยาลมฺพมฺพุธรพินฺทุจุมฺพิตกูโฏ. (พหุพพีหิ)
ยอดเขาอันหยาดน้ำของก้อนเมฆอันย้อยลงจุมพิตแล้ว (พรมแล้ว)

๖. สตฺตมิยตฺเถ
ในอรรถสัตตมีวิภัตติ

อุ. **สมฺปนฺนานิ สสฺสานิ ยสฺมึ ชนปเท = โสยำ สมฺปนฺนสสฺโส.** ชนปโท.
ชนบทอันมีข้าวกล้าอุดมสมบูรณ์

สุลโภ ปิณฺโฑ อิมสฺมินฺติ สุลภปิณฺโฑ. เทโส.

สถานที่อันมีก้อนข้าวหาได้ง่าย

อากิณฺณา มนุสฺสา ยสฺสํ ราชธานิยํ สา อากิณฺณมนุสฺสา. ราชธานี.
เมืองหลวงอันมีมนุษย์เกลื่อนกล่น

พหโว ตาปสา เอตสฺมินฺติ พหุตาปโส. อสฺสโม.
อาศรมอันมีดาบสจำนวนมาก

อุปจิตํ มํสโลหิตํ อิมสฺมินฺติ อุปจิตมํสโลหิตํ. สรีรํ.
ร่างกายอันมีเนื้อและเลือดเกาะกุมอยู่

พหโว สามิโน อิมสฺมินฺติ พหุสามิกํ. นครํ.
นครอันมีเจ้าผู้ครองอยู่มาก

๓๕๖. นทิมฺหา จ. (๒ บท, ปัจจยวิธิ)

(**กปจฺจโย**) กปัจจัย (**โหติ**) ย่อมลง **นทิมฺหา** หลังจาก นที ศัพท์ **สมาสนฺเต** ในที่สุดแห่งสมาส.

ลง ก ปัจจัย หลังจาก นที ศัพท์ ในสมาส

จศัพท์ในสูตรนี้ รวมเอาศัพท์ที่มี ตุ ปัจจัย อยู่สุดท้ายด้วย

อุ **พหู นทิโย อสฺมินฺติ พหุนทิโก**. ชนปโท. ชนบทอันมีแม่น้ำหลายสาย
พหู ชมฺพุโย อสฺมินฺติ พหุชมฺพุกํ. วนํ. ป่าอันมีต้นหว้ามาก
พหู นาริโย อสฺมินฺติ พหุนาริโก. ปุริโส. บุรุษผู้มีหญิงสาวมาก
พหโว กฏฺตาโร อสฺมึ อสฺสาติ วา พหุกฏฺตุโก. สถานที่มีคนงานมาก
พหู ภฏฺตาโร อสฺมึ อสฺสาติ วา พหุภฏฺตุโก. สถานที่มีนายจ้างมาก

๕.๒. ทวิปทภินนาธิกรณะ
สมาสที่มีบททั้ง ๒ ลงวิภัตติต่างกัน

อุ. **เอกรตฺตํ วาโส อสฺสาติ เอกรตฺติวาโส**. ผู้อยู่สิ้นราตรีเดียว
สมาเนน ชเนน สทฺธึ วาโส อสฺสาติ สมานวาโส. ผู้อยู่กับคนเสมอกัน
อุภโต พฺยญฺชนํ อสฺส อตฺถีติ อุภโตพฺยญฺชนโก. ผู้มีอวัยวเพศ ๒ อย่าง
ฉตฺตํ ปาณิมฺหิ อสฺสาติ ฉตฺตปาณิ. ผู้มีร่มในมือ
ทณฺโฑ ปาณิมฺหิ อสฺสาติ ทณฺฑปาณิ. ผู้มีท่อนไม้ในมือ
สตฺถึ ปาณิมฺหิ อสฺสาติ สตฺถปาณิ. ผู้มีศัสตราในมือ
วชิรํ ปาณิมฺหิ อสฺสาติ วชิรปาณิ. ผู้มีเพชรในมือ
ขคฺโค ปาณิมฺหิ อสฺสาติ ขคฺคปาณิ. ผู้มีดาบในมือ
สตฺถึ หตฺเถ อสฺสาติ สตฺถหตฺโถ. ผู้มีศัสตราในมือ
ทาเน อชฺฌาสโย อสฺสาติ ทานชฺฌาสโย. ผู้มีความขวนขวายในทาน
ทาเน อธิมุตฺติ อสฺสาติ ทานาธิมุตฺติโก. ผู้มีความมุ่งมั่นในการให้
พุทฺเธ ภตฺติ อสฺสาติ พุทฺธภตฺติโก. ผู้มีความภักดีในพระพุทธเจ้า
สทฺธมฺเม คารโว อสฺสาติ สทฺธมฺมคารโว. ผู้มีความเคารพในพระสัทธรรม

๕.๓. ติปทะ
สมาสที่มี ๓ บท

อุ. **ปรกฺกมเมน อธิคตา สมฺปทา เยหิ เต ภวนฺติ ปรกฺกมาธิคตสมฺปทา.** มหาปุริสา.
พระมหาบุรุษผู้สมบูรณ์อันทรงบรรลุด้วยความพากเพียร

ธมฺเมน อธิคตา โภคา เยหิ เต ธมฺมาธิคตโภคา.
ผู้มีโภคะอันตนได้แล้วโดยชอบธรรม

โอณีโต ปตฺตโต ปาณิ เยน โสยํ โอณีตปตฺตปาณิ.
ผู้มีมืออันถอนออกแล้วจากบาตร

สีหสฺส ปุพฺพทฺธํ วิย กาโย อสฺสาติ สีหปุพฺพทฺธกาโย.
ผู้มีกายเหมือนกายส่วนหน้าของราชสีห์

มตฺตา พหโว มาตงฺคา อสฺมินฺติ มตฺตพหุมาตงฺคํ. วนํ.
ป่าอันมีช้างตกมันอยู่จำนวนมาก

๕.๔. นนิปาตปุพพปทะ
สมาสที่มี น นิบาตเป็นบทหน้า

อุ. **นตฺถิ เอตสฺส สโมติ อสโม.** ภควา.
พระผู้มีพระภาค ผู้ไม่มีใครเสมอเหมือน (น เป็น อ = อตฺตํ นสฺส โยควิภาคะ)

นตฺถิ เอตสฺส ปฏิปุคฺคโลติ อปฺปฏิปุคฺคโล.	ผู้ไม่มีใครเทียบได้
นตฺถิ เอตสฺส ปุตฺโตติ อปุตฺตโก.	ผู้ไม่มีบุตร (ก ปัจจัย = กฺวจิ สมาสนฺต...)
นตฺถิ เอตสฺส เหตูติ อเหตุโก.	ธรรมอันไม่มีเหตุ
นตฺถิ สวาโส เอเตสนฺติ อสวาสา.	ผู้ไม่อยู่ร่วม, ผู้ไม่อยู่รวมกัน, ผู้ไม่มีสังวาส
น วิชฺชเต วุฏฺฐิ เอตฺถาติ อวุฏฺฐิโก.	ชนบทที่ไม่มีฝนตก
น วิชฺชเต ภิกฺขุ เอตฺถาติ อภิกฺขุโก.	วัดที่ไม่มีภิกษุ
นตฺถิ เอตสฺส อุตฺตโรติ อนุตฺตโร.	ผู้ไม่มีใครยิ่งกว่า

(น เป็น อนฺ = สเร อนฺ, หรือด้วย เตสุ วุทฺธิ...)

นตฺถิ อนฺโต อสฺสาติ อนนฺตํ.	ไม่มีที่สิ้นสุด
น วิชฺชนฺติ อาสวา เอเตสนฺติ อนาสวา.	ผู้ไม่มีอาสวะ

๕.๕. สหปุพพปทะ
สมาสที่มี สห นิบาตเป็นบทหน้า ในอรรถปฐมา

อุ. **สห เหตุนา โย วตฺตเตติ สเหตุโก, สเหตุ.**
ธรรมอันเป็นไปพร้อมด้วยเหตุ (สห เป็น ส = เตสุ วุทฺธิ..., กปัจจัย = กฺวจิ สมาสนฺต...)

สห ปีติยา อิเม วตฺตนฺตีติ สปฺปีติกา.	ผู้เป็นไปพร้อมด้วยปีติ
สห ปจฺจเยหิ อิเม วตฺตนฺตีติ สปจฺจยา.	ธรรมอันเป็นไปพร้อมด้วยปัจจัย
สห กิเลเสหิ โย วตฺตตีติ สกิเลโส.	อันเป็นไปพร้อมด้วยกิเลส

สห อุปาทาเนหิ โย วตฺตตีติ สอุปาทาโน. ผู้เป็นไปพร้อมด้วยอุปาทาน
สห ปริวาเรหิ โย วตฺตตีติ สปริวาโร. ผู้เป็นไปพร้อมด้วยบริวาร
สห มูเลน อุทฺธโต สมูลุทฺธโต. ต้นไม้อันเป็นไปพร้อมด้วยราก

๕.๖. อุปมานปุพพปทะ
สมาสที่มีอุปมาเป็นบทหน้า ในอรรถปฐมา

อุ. **กายพฺยามานํ สมปฺปมาณตาย นิโคฺรโธ อิว ปริมณฺฑโล โย ราชกุมาโร, โสยํ นิโคฺรธปริมณฺฑโล.** ราชกุมาโร.
พระราชกุมารผู้มีกายสูงและวากว้างเท่ากัน เหมือนต้นไทร

สงฺโข วิย ปณฺฑโร อยนฺติ สงฺขปณฺฑโร. ผู้ขาวดุจสังข์
กาโก วิย สูโร อยนฺติ กากสูโร. ผู้กล้าดั่งกา
จกฺขุ อิว ภูโต อยํ ปรมตฺถทสฺสนโตติ จกฺขุภูโต.
พระผู้มีพระภาคผู้เป็นดังจักษุ (เพราะเห็นปรมัตถ์)

อตฺโถ อิว ภูโต อยนฺติ อตฺถภูโต. อันเป็นดังอรรถ
ธมฺโม อิว ภูโต อยนฺติ ธมฺมภูโต. อันเป็นดังธรรม
พฺรหฺมา อิว ภูโต อยนฺติ พฺรหฺมภูโต. ผู้เป็นดังพรหม
อนฺโธ วิย ภูโต อยนฺติ อนฺธภูโต. ผู้เป็นดังคนบอด
มุญฺชปพฺพชํ อิว ภูตา อยนฺติ มุญฺชปพฺพชภูตา. อันเป็นดังหญ้าปล้องและหญ้ามุงกระต่าย
ตนฺตากุลกํ อิว ชาตา อยนฺติ ตนฺตากุลกชาตา. อันเกิดเป็นดังเส้นด้ายพันกัน (ยุ่งเหยิง)

ฉฏฺฐิยตฺเถ อุปมาในอรรถฉัฏฐีวิภัตติ

อุ. **สุวณฺณวณฺโณ วิย วณฺโณ ยสฺส โสยํ สุวณฺณวณฺโณ.** ภควา.
พระผู้มีพระภาค ผู้มีวรรณะดังวรรณะแห่งทอง (ลบ วณฺณ บทหลัง = เตสุ วุทฺธิ...)

นาคสฺส วิย อสฺส คตีติ นาคคติ.
ผู้มีการไปดุจการไปของช้างตัวประเสริฐ

สีหสฺส วิย อสฺส คตีติ สีหคติ.
ผู้มีการไปดุจการไปของราชสีห์

นาคสฺส วิย อสฺส วิกฺกโมติ นาควิกฺกโม.
ผู้มีการก้าวย่างดุจการการก้าวย่างของช้างตัวประเสริฐ

สีหสฺส วิย อสฺส วิกฺกโมติ สีหวิกฺกโม.
ผู้มีการก้าวย่างดุจการการก้าวย่างของราชสีห์

สีหสฺส วิย อสฺส หนูติ สีหหนุ.
ผู้มีคางดุจคางของราชสีห์

เอณิสฺส วิย อสฺส ชงฺฆาติ เอณชงฺโฆ.
ผู้มีแข้งดุจแข้งของเนื้อทราย

สีหสฺส ปพฺพทฺธํ วิย อสฺส กาโยติ สีหปุพฺพทฺธกาโย.

ผู้มีกายดังกายส่วนหน้าของราชสีห์

พฺรหฺมุโน วิย อฏฺฐงฺคสมนฺนาคโต สโร อสฺสาติ พฺรหฺมสฺสโร.
ผู้มีเสียงอันประกอบด้วยองค์ ๘ ดุจเสียงของพรหม

๕.๗. สังขโยภยปทะ
สมาสที่มีสังขยาเป็นบทหน้า ในอรรถ วา ศัพท์

อุ. **เทฺว วา ตโย วา ปตฺตา ทฺวตฺติปตฺตา.**
๒ หรือ ๓ บาตร (อิ เป็น อ = เทฺวกฏฺฐานมกาโร วา, อา เป็น อ = กฺวจาทิมชฺฌมฺตฺตรานำ ..)

ทฺวีหำ วา ตีหำ วา ทฺวีหตีหำ. ๒ วัน หรือ ๓ วัน
ฉ วา ปญฺจ วา วาจา ฉปฺปญฺจวาจา. คำพูด ๕ หรือ ๖ คำ
สตฺต วา อฏฺฐ วา มาสา สตฺตฏฺฐมาสา. ๗ หรือ ๘ เดือน
เอกโยชนำ วา ทฺวิโยชนำ วา เอกโยชนทฺวิโยชนานิ. ๑ โยชน์ หรือ ๒ โยชน์

๕.๘. ทิสันตราฬัตถะ
สมาสที่ได้เนื้อความระหว่างทิศ (ทิศเฉียง)

อุ. **ปุพฺพสฺสา จ ทกฺขิณสฺสา จ ทิสาย ยทนฺตราฬำ สายำ ปุพฺพทกฺขิณา.** วิทิสา.
ทิศเฉียงระหว่างทิศตะวันออกและทิศใต้, ทิศตะวันออกเฉียงใต้
(ไม่ได้กลับไปเป็นปุงลิงค์ แต่รัสสะ อา เป็น อ = กฺวจาทิมชฺฌมฺตฺตรานำ ทีฆรสฺสา...)

ปุพฺพสฺสา จ อุตฺตรสฺสา จ ทิสาย ยทนฺตราฬำ สายำ ปุพฺพุตฺตรา. วิทิสา.
ทิศเฉียงระหว่างทิศตะวันออกและทิศเหนือ, ทิศตะวันออกเฉียงเหนือ

ปจฺฉิมสฺสา จ อุตฺตรสฺสา จ ทิสาย ยทนฺตราฬำ สายำ ปจฺฉิมุตฺตรา. วิทิสา.
ทิศเฉียงระหว่างทิศตะวันตกและทิศเหนือ, ทิศตะวันตกเฉียงเหนือ

ทกฺขิณา จ สา ปุพฺพา จาติ ทกฺขิณปุพฺพสฺสา, ทกฺขิณปุพฺพสฺสำ. (กัมมธารยะ)
ในทิศเฉียงระหว่างทิศตะวันออกและทิศใต้, ทิศตะวันออกเฉียงใต้

๕.๙. พยติหารลักขณะ
สมาสที่มีลักษณะการต่อสู้

อุ. **เกเสสุ จ เกเสสุ จ คเหตฺวา อิทำ ยุทฺธำ ปวตฺตตีติ เกสาเกสิ.**
การต่อสู้นี้ ดึงที่ผมกันและกัน, การต่อสู้โดยดึงผมกัน

ทณฺเฑหิ จ ทณฺเฑหิ จ ปหริตฺวา อิทำ ยุทฺธำ ปวตฺตตีติ ทณฺฑาทณฺฑิ.
การต่อสู้นี้ ทุบตีกันด้วยท่อนไม้, การต่อสู้โดยใช้ไม้ตีกัน

อุทาหรณ์เหล่านี้ ทีฆะสระกลางสมาส = กฺวจาทิมชฺฌมฺตฺตานำ ทีฆรสฺสา ปจฺจเยสุ จ.
และ อาเทสสระสุดท้ายสมาส เป็น อิ = เตสุ วุทฺธิโลปาคมวิการวิปรีตาเทสา จ.

จบ พหุพพีหิสมาส

๔.๖. ทวันทสมาส

สมาสที่ย่อบทมีเนื้อความเสมอกันตั้งแต่ ๒ บทขึ้นไป

ทวันทสมาส ๒

๑. **อิตรีตรโยคทวันทะ** ย่อเข้ากันแล้ว แยกกันเป็นประธาน (อวยวปธานะ)
๒. **สมาหารทวันทะ** ย่อเข้ากันแล้ว รวมกันเป็นประธาน (สังคติปธานะ)

๓๕๗. **นามานำ สมุจฺจโย ทฺวนฺโท.** (๓ บท, สัญญาสูตร)

สมุจฺจโย การรวมกันเข้า (**ยุตฺตตฺถานำ**) **นามานำ** ของนามทั้งหลายอันมีอรรถประกอบกัน **ทฺวนฺโท** (**โหติ**) มีชื่อว่า ทวันทะ.

การรวมกันของนามที่มีอรรถประกอบกัน ชื่อว่า ทวันทะ

ในสูตรนี้ คำว่า “สมุจฺจโย“ แปลว่า “สมฺปิณฺฑนำ” การรวมกันเข้า

สมุจจยะ ๔

เกวโล อนฺวาจโย จ สมาหาเรตเรตโร
โยโคติ จตุโร ทฺวนฺทา น สมาโส ปุเร ทุโก. (กจจายนทีปนี ๓๒๙)

การรวมเข้ากัน มี ๔ อย่าง คือ เกวละ อนฺวาจยะ สมาหาระ และ อิตรีตรโยคะ, ทั้ง ๔ อย่างนี้ ๒ อย่างแรก ไม่ย่อเข้าเป็นทวันทสมาส

๑. **เกวลสมุจจยะ** รวมเอาบทเท่านั้น ไม่ย่อเป็นสมาส (ไม่ย่อเป็นสมาส)
เช่น **จีวรำ ปิณฺฑปาตญฺจ ปจฺจยำ สยนาสนำ อทาสิ.**
ได้ถวายจีวร บิณฑบาต เภสัชปัจจัย และที่อยู่อาศัย

๒. **อนฺวาจยสมุจจยะ** รวมเอาวากยะหลัง ไม่ย่อเป็นสมาส (ไม่ย่อเป็นสมาส)
เช่น **ทานำ เทหิ, สีลญฺจ รกฺขาหิ.**
จงให้ทาน และรักษาศีล

๓. **อิตรีตรสมุจจยะ** ย่อเป็นสมาส แต่แยกกันเป็นประธาน (ย่อเป็นสมาส)
เช่น **สาริปุตฺตโมคฺคลฺลานา.** (พหุวจนะ)
พระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะ

๔. **สมาหารสมุจจยะ** ย่อเป็นสมาส และรวมกันเป็นประธาน (ย่อเป็นสมาส)
เช่น **จกฺขุโสตำ.** (เอกวจนะ)
ตาและหู

๖.๑. อิตรีตรโยคะ

สมาสที่ย่อเข้ากัน แต่เป็นประธานแยกกัน เป็น ๓ ลิงค์ พหุวจนะ

ลงปฐมาวิภัตติฝ่ายเอกวจนะก่อน, ประกอบ จ ศัพท์ เพื่อให้เห็นอรรถการรวมเข้ากัน

อุ. **สาริปุตฺโต จ โมคฺคลฺลาโน จ = สาริปุตฺตโมคฺคลฺลานา.**
พระสารีบุตร และ พระโมคคัลลานะ

สาริปุตฺตโมคฺคลฺลานสทฺทปทมาลา	
วิภัตติ	พหุวจนะ
ปฐมา	**สาริปุตฺตโมคฺคลฺลานา**
ทุติยา	**สาริปุตฺตโมคฺคลฺลาเน**
ตติยา	**สาริปุตฺตโมคฺคลฺลาเนหิ**
ที่เหลือเหมือน ปุริส ศัพท์	

อุ. **สมโณ จ พฺราหฺมโณ จ สมณพฺราหฺมณา.** สมณะและพราหมณ์
พฺราหฺมโณ จ คหปติ จ พฺราหฺมณคปติกา. พราหมณ์และคหบดี
ขตฺติโย จ พฺราหฺมโณ จ ขตฺติยพฺราหฺมณา. กษัตริย์และพราหมณ์
เทโว จ มนุสฺโส จ เทวมนุสฺสา. เทวดาและมนุษย์
จนฺโท จ สูริโย จ จนฺทสูริยา. ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์
มาตา จ ปิตา จ มาตาปิตโร. มารดาและบิดา (อุ เป็น อา = เตสุ วุทฺธิ..)
ปิตา จ ปุตฺโต จ ปิตาปุตฺตา. บิดาและบุตร

๓๕๘. ชายาย ตุหฺชานิ ปติมฺหิ. (๓ บท, อาเทสวิธิ)

ปติมฺหิ เพราะปติศัพท์ **ตุหฺชานิ** การอาเทศเป็น ตุหฺ และ ชานิ ทั้งหลาย **ชายาย** แห่งชายา ศัพท์ (**โหนฺติ**) ย่อมมี (**กฺวจิ**) บ้าง.

เพราะ ปติ ศัพท์ อาเทศ ชายา ศัพท์เป็น ตุหฺ และ ชานิ บ้าง

อุ. **ชายา จ ปติ จ ตุหฺปตี, ชานิปตี, ชยมฺปติกา.** ภรรยาและสามี
(นิคคหิตอาคม = นิคฺคหีตญฺจ, รัสสะ อา เป็น อ = กฺวจาทิมชฺฌตฺตรานำ ..)

กฺวจิ อปฺปสรำ เรียงบทที่มีสระน้อยไว้ข้างหน้าบ้าง

อุ. **จนฺโท จ สูริโย จ จนฺทสูริยา.** ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์
นิคมา จ ชนปทา จ นิคมชนปทา. นิคมและชนบท
สุรา จ อสุรา จ ครุฬา จ มนุชา จ ภุชคา จ คนฺธพฺพา จ สุราสุรครุฬมนุชภุชคคนฺธพฺพา.
เทวดา อสูร ครุฑ มนุษย์ งู และคนธรรพ์

กฺวจิ อิวณฺณุวณฺณนฺตานำ เรียงอิวัณณะและอุวัณณะไว้ข้างหน้าบ้าง

อุ. **อคฺคิ จ ธูโม จ อคฺคิธูมา.** ไฟและควัน
คติ จ พุทฺธิ จ ภุช จ ปจ จ หร จ กร จ สิ จ คติพุทฺธิภุชปจหรกรสยา.
คมุ พุธ ภุช ปจ หร กร และ สิ ธาตุ
ธาตโว จ ลิงฺคานิ จ ธาตุลิงฺคานิ. ธาตุและลิงค์

กฺวจิ สราทิ.. เรียงสระและอการันต์ไว้ข้างหน้าบ้าง

อุ. **อตฺโถ จ ธมฺโม จ อตฺถธมฺมา.** อรรถและธรรม
อตฺโถ จ สทฺโท จ อตฺถสทฺทา. อรรถและศัพท์
สทฺโท จ อตฺโถ จ สทฺทตฺถา. ศัพท์และอรรถ

๖.๒. สมาหาระ
สมาสที่ย่อเข้ากัน และเป็นประธานร่วมกัน เป็นนปุงสกลิงค์เอกวจนะ

๓๕๙. ตถา ทฺวนฺเท ปาณิ-ตูริย-โยคฺค-เสนงฺค-ขุทฺทชนฺตุก-วิวิธวิรุทฺธ-วิสภาคตฺถาทีนญฺจ. (๔ บท, อติเทสสูตร)

(**ทิคุสมาเส**) ในสมาหารทิคุสมาส (**ยถา**) เป็นฉันใด, **ทฺวนฺเท** ในทวันทสมาส (**ตถา**) ก็เป็นฉันนั้น, **เอกตฺตํ นปุ๎สกลิงฺคตฺตํ จ** ความเป็นเอกวจนะและเป็นนปุงสกลิงค์ **ปาณิ ... วิสภาคตฺถาทีนํ** (**สทฺทานํ**) แห่งศัพท์ทั้งหลาย อันมีอรรถว่า ปาณิ (อวัยวะของสัตว์) ตูริยะ (เครื่องดนตรี) โยคคะ (เครื่องไถนา) เสนังคะ (กองทัพ) ขุททชันตุกะ (สัตว์เล็กสัตว์น้อย) วิวิธวิรุทธะ (สิ่งตรงข้ามกันต่างๆ) วิสภาคะ (และธรรมที่ต่างกัน) (**โหติ**) ย่อมมี.

ในทิคุสมาสเป็นฉันใด ในสมาหารทวันทสมาสก็เป็นฉันนั้น, ให้ศัพท์ที่มีอรรถว่า อวัยวะของสัตว์ เครื่องดนตรี เครื่องไถนา กองทัพ สัตว์เล็ก สิ่งตรงข้ามกันต่างๆ และธรรมที่ต่างกัน เป็นนปุงสกลิงค์เอกวจนะ

ปาณฺยงฺคตฺเถ บทที่มีอรรถว่า อวัยวะของสัตว์ (เป็นนปุงสกลิงค์เอกวจนะอย่างเดียว)

อุ. **จกฺขุ จ โสตญฺจ จกฺขุโสตํ.** ตาและหู
มุขญฺจ นาสิกา จ มุขนาสิกํ. ปากและจมูก (รัสสะ = สโร รสฺโส นปุ๎สเก)
หนุ จ คีวา จ หนุคีวํ. คางและคอ
กณฺโณ จ นาสา จ กณฺณนาสํ. หูและจมูก
ปาณิ จ ปาโท จ ปาณิปาทํ. มือและเท้า
ฉวิ จ มํสํ จ โลหิตํ จ ฉวิมํสโลหิตํ. ผิวหนัง เนื้อ และเลือด
หตฺโถ จ ปาโท จ หตฺถปาทา. มือและเท้า (อิตรีตรโยคะ)
มํสํ จ โลหิตํ จ มํสโลหิตานิ. เนื้อ และเลือด (อิตรีตรโยคะ)

ตูริยงฺคตฺเถ บทที่มีอรรถว่า องค์ประกอบของเครื่องดนตรี

อุ. **คีตญฺจ วาทิตญฺจ คีตวาทิตํ.** การขับร้องและการบรรเลง
สมฺมญฺจ ตาฬญฺจ สมฺมตาฬํ. กังสดาลและฉาบ
(สมฺมํ = กํสตาฬํ, ตาฬํ = หตฺถตาฬํ)
สงฺโข จ ปณโว จ ฑิณฺฑิโม จ สงฺขปณวฑิณฺฑิมํ. สังข์ กลองบัณเฑาะก์ และเปิงมาง
สงฺขา จ ปณวา จ ฑิณฺฑิมา จ สงฺขปณวฑิณฺฑิมํ. สังข์ กลองบัณเฑาะก์ และเปิงมาง
(ปณว, ฑิณฺฑิม = เป็นกลองชนิดหนึ่ง)

โยคฺคงฺคตฺเถ บทที่มีอรรถว่า อุปกรณ์ของเครื่องไถนา

อุ. **ผาโล จ ปาจนญฺจ ผาลปาจนํ.** ผาลและปฏัก
ยุคญฺจ นงฺคลญฺจ ยุคนงฺคลํ. แอกและไถ

เสนงฺคตฺเถ บทที่มีอรรถว่า องค์ประกอบของกองทัพ

อุ. **หตฺถิโน จ อสฺสา จ หตฺถิอสฺสํ.** ช้างและม้า
รถา จ ปตฺติกา จ รถปตฺติกํ. รถและทหารราบ
อสิ จ จมฺมญฺจ อสิจมฺมํ. ดาบและโล่ (จมฺม = แผ่นโล่ป้องกันลูกศร)
ธนุ จ กลาโป จ ธนุกลาปํ. ธนูและแล่ง (กลาป = แล่งเก็บลูกศร)

ขุทฺทชนฺตุกตฺเถ บทที่มีอรรถว่า สัตว์เล็กสัตว์น้อย

อุ. **ฑํสา จ มกสา จ ฑํสมกสํ.** เหลือบและยุง
กุนฺถา จ กิปิลฺลิกา จ กุนฺถกิปิลฺลิกํ. มดและปลวก (กุนฺถ = มดตัวเล็กๆ)
กีฏา จ ปฏงฺคา จ กีฏปฏงฺคํ. แมลงปีกแข็งและตั๊กแตน
(กีฏ = แมลงหลังมีกระดอง)

วิวิธวิรุทฺธตฺเถ บทที่มีอรรถว่า สัตว์ที่เป็นศัตรูกันชั่วกัปป์

อุ. **อหิ จ นกุโล จ อหินกุลํ.** งูกับพังพอน
อหี จ นกุลา จ อหินกุลํ. งูกับพังพอน
พิฬาโร จ มูสิกา จ พิฬารมูสิกํ. แมวกับหนู (รัสสะ = กฺวจาทิมชฺฌุตฺตรานำ ..)
กาโก จ อูลูโก จ กาโกลูกํ. กากับนกฮูก
สปฺโป จ มณฺฑูโก จ สปฺปมณฺฑูกํ. งูกับกบ
ครุโฬ จ สปฺโป จ ครุฬสปฺปํ. ครุฑกับงู (นาค)

วิสภาคตฺเถ บทที่มีอรรถว่า สภาวะที่ต่างกันโดยอรรถเหมือนกันโดยกิจ

อุ. **สีลญฺจ ปญฺญาณญฺจ สีลปญฺญาณํ.** ศีลและปัญญา
สมโถ จ วิปสฺสนา จ สมถวิปสฺสนำ. สมถะและวิปัสสนา
นามญฺจ รูปญฺจ นามรูปำ. นามและรูป
หิริ จ โอตฺตปฺปญฺจ หิโรตฺตปฺปำ. หิริและโอตตัปปะ
สติ จ สมฺปชญฺญญฺจ สติสมฺปชญฺญำ. สติและสัมปชัญญะ
โลโภ จ โมโห จ โลภโมหำ. โลภะและโมหะ
โทโส จ โมโห จ โทสโมหำ. โทสะและโมหะ
อหิริโก จ อโนตฺตปฺโป จ อหิริกาโนตฺตปฺปำ. อหิริกะและอโนตตัปปะ
ถีนญฺจ มิทฺธญฺจ ถีนมิทฺธำ. ถีนะและมิทธะ
อุทฺธจฺจญฺจ กุกฺกุจฺจญฺจ อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจำ. อุทธัจจะและกุกกุจจะ

รูปสำเร็จไม่เป็นนปุงสกลิงค์ก็มี (เพราะ อำโม ศัพท์ในสูตร อำโม นิคฺคหีตำ ฌลเปหิ)

อุ. **อธิปจฺจำ จ ปริวาโร จ อาธิปจฺจปริวาโร.** ผู้เป็นใหญ่และบริวาร
ฉนฺโท จ ปาริสุทฺธิ จ ฉนฺทปาริสุทฺธิ. ฉันทะและปาริสุทธิ
ปฏิสนฺธิยำ จ ปวตฺติยำ จ ปฏิสนฺธิปวตฺติยำ. ในปฏิสนธิกาลและในปวัตติกาล

อญฺโญญฺญลิงฺควิเสสิตานำ บทที่มีลิงค์ต่างกัน เอาด้วย อาทิ ศัพท์

อุ. **ทาสี จ ทาโส จ ทาสิทาสำ.** ทาสหญิงและทาสชาย (กฺวจาทิมชฺฌฺตฺตรานำ..)
อิตฺถี จ ปุมา จ อิตฺถิปุมำ. ผู้หญิงและผู้ชาย
ปตฺโต จ จีวรญฺจ ปตฺตจีวรำ. บาตรและจีวร
สาขา จ ปลาโส จ สาขาปลาสำ. กิ่งและใบแก่

สงฺขฺยาปริมานตฺถานำ บทที่มีอรรถว่า การนับและการกะปริมาณ

อุ. **เอกกญฺจ ทุกญฺจ เอกกทุกำ.** หมวด ๑ และหมวด ๒ (ตัวเลขน้อยอยู่หน้า)
ทุกญฺจ ติกญฺจ ทุกติกำ. หมวด ๒ และหมวด ๓
ติกญฺจ จตุกฺกญฺจ ติกจตุกฺกำ. หมวด ๓ และหมวด ๔
จตุกฺกญฺจ ปญฺจกญฺจ จตุกฺกปญฺจกำ. หมวด ๔ และหมวด ๕
ทีโฆ จ มชฺฌิโม จ ทีฆมชฺฌิมำ. ขนาดยาวและปานกลาง

ปจนจณฺฑาลตฺถานำ บทที่มีอรรถว่า คนฆ่าสัตว์และคนจัณฑาล (คนชั้นต่ำ)

อุ. **โอรพฺภิกา จ สูกริกา จ โอรพฺภิกสูกริกำ.** คนฆ่าแกะและคนฆ่าสุกร
สากุณิกา จ มาควิกา จ สากุณิกมาควิกำ. คนฆ่านกและคนฆ่าเนื้อ (นักล่าสัตว์)
สปาโก จ จณฺฑาโล จ สปากจณฺฑาลำ. คนกินเนื้อสุนัขและคนจัณฑาล
ปุกฺกุโส จ ฉวฑาหโก จ ปุกฺกุสฉวฑาหกำ. คนทิ้งดอกไม้และสัปเหร่อ
เวนา จ รถการา จ เวนรถการำ. ช่างสานและช่างหนัง
(เวน, ตจฺฉก = คนจักสาน, รถการ, จมฺมการ = ช่างหนัง ทำเกราะและประดับรถรบ)

ทิสตฺถานำ บทที่มีอรรถว่า ทิศ เป็นนปุงสกลิงค์เอกวจนะ ด้วย อาทิศัพท์ ในสูตร ตถา ทฺวนฺเท ...

อุ. **ปุพฺพา จ อปรา จ ปุพฺพาปรำ.** ทิศตะวันออกและทิศตะวันตก (สโร รสฺโส...)
ปุรตฺถิมา จ ปจฺฉิมา จ ปุรตฺถิมปจฺฉิมำ. ทิศเบื้องหน้าและทิศเบื้องหลัง
ทกฺขิณา จ อุตฺตรา จ ทกฺขิณุตฺตรำ. ทิศใต้และทิศเหนือ
อธรา จ อุตฺตรา จ อธรุตฺตรำ. ทิศเบื้องล่างและทิศเบื้องบน

๓๖๐. วิภาสา รุกฺข-ติณ-ปสุ-ธน-ธญฺญ-ชนปทาทีนญฺจ. (๓ บท, อติเทสสูตร)

(**ทฺวนฺเท**) ในทวันทสมาส (**นปุ๎สกลิงฺคำ เอกตฺตำ จ**) ความเป็นนปุงสกลิงค์และเอกวจนะ **รุกฺขติณปสุธนธญฺญชนปทาทีนำ** แห่งศัพท์ทั้งหลายมี ต้นไม้ หญ้า สัตว์เลี้ยง ทรัพย์ ธัญพืช และชนบท เป็นต้น (**โหติ**) ย่อมมี **วิภาสา** บ้าง.

ในทวันทสมาส ให้ศัพท์ประเภท ต้นไม้ หญ้า สัตว์เลี้ยง ทรัพย์ ธัญพืช และชนบท เป็นต้น เป็นนปุงสกลิงค์ เอกวจนะ บ้าง

สูตรนี้ เป็นพหุวจนะในที่ไม่เป็นเอกวจนะก็มี และได้ลิงค์ตามบทหลัง

รุกฺขานำ บทที่มีอรรถว่า ต้นไม้

อุ. **อสฺสตฺถา จ กปิตฺถา จ อสฺสตฺถกปิตฺถำ, อสฺสตฺถกปิตฺถา.** ต้นโพธิ์และต้นมะขวิด
อมฺพา จ ปนสา จ อมฺพปนสำ, อมฺพปนสา. ต้นมะม่วงและต้นขนุน
ขทิรา จ ปลาสา จ ขทิรปลาสำ, ขทิรปลาสา. ต้นตะเคียนและต้นสีเสียด

ธวา จ อสฺสกณฺณา จ ธวสฺสกณฺณกำ, ธวสฺสกณฺณกา. ต้นตะแบกและต้นรัง

ติณานำ บทที่มีอรรถว่า หญ้า

อุ. **อุสีรานิ จ พีรณานิ จ อุสีรพีรณำ, อุสีรพีรณานิ.** หญ้าแฝกและหญ้าคมบาง
มุญฺชานิ จ ปพฺพชานิ จ มุญฺชปพฺพชำ, มุญฺชปพฺพชานิ. หญ้าปล้องและหญ้ามุงกระต่าย
กาสานิ จ กุสานิ จ กาสกุสำ, กาสกุสานิ. หญ้าเลาและหญ้าคา

ปสูนำ บทที่มีอรรถว่า ปสุสัตว์ สัตว์เลี้ยง (รัสสะ = กฺวจาทิ..., โอ เป็น อว = โอ สเร จ)

อุ. **อชา จ เอฬกา จ อเชฬกำ, อเชฬกา.** แพะและแกะ
หตฺถี จ คาโว จ อสฺสา จ วฬวา จ หตฺถิควสฺสวฬวำ, -วา. ช้าง โค ม้าผู้ และม้าเมีย
คาโว จ มหิสา จ โคมหิสำ, โคมหิสา. โคและกระบือ
เอเณยฺยา จ วราหา จ เอเณยฺยวราหำ, เอเณยฺยวราหา. เนื้อทรายและหมูป่า
สีหา จ พฺยคฺฆา จ ตรจฺฉา จ สีหพฺยคฺฆตรจฺฉำ, -ฉา. ราชสีห์ เสือโคร่ง และหมาป่า

ธนานำ บทที่มีอรรถว่า ทรัพย์

อุ. **หิรญฺญญฺจ สุวณฺณญฺจ หิรญฺญสุวณฺณำ, -ณานิ.** เงินและทอง
ชาตรูปญฺจ รชตญฺจ ชาตรูปรชตำ, -ตานิ. ทองและเงิน
มณิ จ มุตฺตา จ สงฺโข จ เวฬุริยำ จ มณิมุตฺตสงฺขเวฬุริยำ, -ยา. มณี มุกดา สังข์ และไพฑูรย์

ธญฺญานำ บทที่มีอรรถว่า ธัญพืช

อุ. **สาลี จ ยวา จ สาลิยวำ, สาลิยวา.** ข้าวสาลีและข้าวเหนียว (บาเล่ย์)
ติลานิ จ มุคฺคา จ มาสา จ ติลมุคฺคมาสำ, -สา. งา ถั่วเขียว และถั่วราชมาส

ชนปทานำ บทที่มีอรรถว่า ชนบท

อุ. **กาสี จ โกสลา จ กาสิโกสลำ, -ลา.** แคว้นกาสีและแคว้นโกศล
วชฺชี จ มลฺลา จ วชฺชิมลฺลำ, -ลา. แคว้นวัชชีและแคว้นมัลละ
องฺคา จ มคธา จ องฺคมคธำ, -ธา. แคว้นอังคะและแคว้นมคธะ

อาทิคฺคหเณน รวมเอาบทที่มีอรรถว่า สภาพตรงข้าม และ นก เป็นต้น

อุ. **กุสลญฺจ อกุสลญฺจ กุสลาสลำ, กุสลาสลา.** กุศลและอกุศล
สาวชฺชญฺจ อนวชฺชญฺจ สาวชฺชานวชฺชำ, -ชา. ทั้งมีโทษและไม่มีโทษ
หีนญฺจ ปณีตญฺจ หีนปฺปณีตำ, -ตา. ทั้งเลวและประณีต (ต่ำและสูง)
กณฺหญฺจ สกฺกญฺจ กณฺหสุกฺกำ, -กา. ทั้งดำและขาว (มืดและสว่าง)
สุขญฺจ ทุกฺขญฺจ สุขทุกฺขำ, -ขานิ. ทั้งสุขและทุกข์
ปฏิฆญฺจ อนุนยญฺจ ปฏิฆานุนยำ, -ยา. ทั้งเคียดแค้นและห่วงใย
ฉายา จ อาตโป จ ฉายาตปำ, -ปา ทั้งร่มทั้งแดด
อาโลโก จ อนฺธกาโร จ อาโลกนฺธการำ, -รา. ทั้งสว่างทั้งมืด
รตฺติ จ ทิวา จ รตฺตินฺทิวำ, -วา. ทั้งกลางคืนและกลางวัน
อหญฺจ รตฺติ จ อโหรตฺตำ, -ตา. ทั้งกลางวันและกลางคืน
สุขญฺจ ทุกฺขญฺจ สุขทุกฺขำ, -ขา. ทั้งสุขและทุกข์
(อาเทศ อา อิ เป็น อ = กฺวจิ สมาสนฺตคตานมการนฺโต)

สกุณานำ บทที่มีอรรถว่า นก

อุ. **หำสา จ พกา จ หำสพกำ, -กา.** หงส์และนกกระยาง
กำรณฺฑวา จ จกฺกวากา จ กำรณฺฑวจกฺกวากำ, - กา. นกเป็ดน้ำและนกจากพราก
มยูรา จ โกญฺจา จ มยูรโกญฺจำ, -จา. นกยูงและนกกระเรียน
สุกา จ สาลิกา จ สุกสาลิกำ, - กา. นกแก้วและนกสาลิกา

คาถาสรุปทวันทสมาส

อจฺจิตปฺปสรำ ปุพฺพำ อิวณฺณุวณฺณกำ กฺวจิ
ทฺวนฺเท สราทฺยการนฺตำ พหูสฺวนิยโม ภเว.

ในทวันทสมาส มักเรียงศัพท์ที่สำคัญกว่า ศัพท์ที่มีสระน้อยกว่า ศัพท์ที่มีอิวัณณะอยู่ท้าย อุวัณณะอยู่ท้าย และศัพท์ที่เป็นอการันต์มีสระขึ้นต้น ไว้ข้างหน้า ส่วนทวันทสมาสที่มีมากกว่า ๒ บท ถูกเรียงไว้ไม่แน่นอน

จบ ทวันทสมาส

คาถาสรุปสมาสกัณฑ์

ปุพฺพุตฺตรุภยุตฺถปุ- **ปธานตฺตา จตุพฺพิโธ**
สมาโสยํ ทิคุกมฺม- **ธารเยหิ จ ฉพฺพิโธ.**
ทฺวิโธ อพฺยยีภาโว **นวธา กมฺมธารโย**
ทิคุ ทฺวิธา ตปฺปุริโส **อฏฺ€ธา นวธา ภเว**
พหุพฺพีหิ ทฺวิธา ทฺวนฺโท **สมาโส จตุรฏฺฐธา.**

สมาส มี ๔ อย่าง คือ

๑. **ปุพพปทปธานะ** มีอรรถของบทหน้า เป็นประธาน
ได้แก่ **อัพยยีภาวะ ๑,๒**, (กัมมธารยะ ๒,๔)

๒. **อุตตรปทปธานะ** มีอรรถของบทหลัง เป็นประธาน
ได้แก่ (กัมมธารยะ ๑,๕,๖, ทิคุ ๑,๒) **ตัปปุริสะ ๑-๖**

๓. **อุภยปทปธานะ** มีอรรถของบททั้ง ๒ เป็นประธาน
ได้แก่ **ทวันทะ ๑,๒**

๔. **อัญญปทัตถปธานะ** มีอรรถของบทอื่น เป็นประธาน
ได้แก่ (กัมมธารยะ ๓,๗,๘,๙), **พหุพพีหิ ๑-๙**

สมาส มี ๖ อย่าง คือ ๑-๔ เหมือนกัน

๑. **ปุพพปทปธานะ** มีอรรถของบทหน้า เป็นประธาน ได้แก่ อัพยยีภาวะ
๒. **อุตตรปทปธานะ** มีอรรถของบทหลัง เป็นประธาน ได้แก่ ตัปปุริสะ
๓. **อุภยปทปธานะ** มีอรรถของบททั้ง ๒ เป็นประธาน ได้แก่ ทวันทะ
๔. **อัญญปทัตถปธานะ** มีอรรถของบทอื่น เป็นประธาน ได้แก่ พหุพพีหิ
๕. **ทิคุ** มีสังขยา เป็นบทหน้า
๖. **กัมมธารยะ** มีบททั้ง ๒ เสมอกัน

สมาส มี ๓๒ อย่าง คือ

๑. **อัพยยีภาวะ ๒** (๑-๒)
๒. **กัมมธารยะ ๙** (๓-๑๑)
๓. **ทิคุ ๒** (๑๒-๑๓)
๔. **ตัปปุริสะ ๘** (๑๔-๒๑) (เพิ่ม อมาทิ และ อโลปะ)
๕. **พหุพพีหิ ๙** (๒๒-๓๐)
๖. **ทวันทะ ๒** (๓๑-๓๒)

จบ สมาสกัณฑ์ที่ ๔ ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ